Balázs-Hajdu Péter

MoNº1

Balassi-reminiszcenciák a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben

VERSO könyv

Balázs-Hajdu Péter ◆ Balassi-reminiszcenciák a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben

Balázs-Hajdu Péter

Balassi-reminiszcenciák a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben

Balázs-Hajdu Péter

Balassi-reminiszcenciák a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben

VERSO könyv

Pécs
2023

Szerkesztette
Pálfy Eszter

Szaklektor
Ötvös Péter

ISBN: 978-963-626-166-5

Készült a Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti és
Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékén,
valamint a
Verso folyóiratnál
(http://www.versofolyoirat.hu)
Tördelés: Pap Balázs
Olvasószerkesztők: Bozsoki Petra, Szatmári Áron

A szentendrei punkoknak ajánlom.

Tartalom

Előszó 9

Egy kézirat belép a diszkurzusba 11

Kurvák – gondolta Stirlitz 27

A *Csáky-énekeskönyv* példája 47

Az imitáció nulla foka 67

A sas nyomában 99

A régi magyar műköltészet emlékei
a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben 111

Balassi Bálint ekhós versei és a közköltészeti hagyomány 171

Mellékletek 191

Bibliográfia 215

Előszó

A *Vásárhelyi-daloskönyv* egy kis alakú, de testes versgyűjtemény, melyet az 1670-es években másoltak össze Erdélyben. Neve az egykori tulajdonosaira, a Vásárhelyi családra utal. Jelenleg a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár állományába tartozik. Az idők során több helyen is csonkulásokat szenvedett, mai formájában 339 levelet számlál. Az utolsó néhány lapot leszámítva egyetlen, azonosítatlan kéz írása tölti ki. A kivételesen homogén szövegkorpusz összesen 132 szerelmi tárgyú verset tartalmaz, melyek több mint négyötöde bókoló-udvarló költemény, a többi vaskosabb lakodalmi mulató-, illetve mulattató ének. Ezzel a versállománnyal a *Vásárhelyi-daloskönyv* a 17. századi magyar nyelvű szerelmi költészet leggazdagabb forrása.

Köztudott, hogy szerelmi költészetünk e század folyamán jellemzően Balassi Bálint lírai életművének befolyása alatt állt. Alighanem Balassi volt az első poéta, aki képes volt udvarias hangú szerelmes verseket írni magyar nyelven. Irodalmi öröksége nyomot hagyott az őt követő költőgenerációk javának írásművészetén, Rimay Jánostól Gyöngyösi Istvánig. Ugyanakkor Balassi nemcsak az elitre gyakorolt hatást, hanem arra a jóval szélesebb literátus rétegre is, amelynek tagjai, ha rendelkeztek is költői ambíciókkal, a nevezetteknél lényegesen kevesebb tehetséggel voltak megáldva. Olyan írástudókra, akik számára a szerelmi költészet a leggyakrabban alkalomhoz kötött, gyakorlatias, meghatározott funkcióval bíró feladat volt, s akik ezért az egyéni invenciók kiélése helyett tekintélyes, hatékonynak ítélt (jelesül: Balassi Bálint-i) mintaszövegeket retorizáltak át a saját céljaiknak megfelelően. Jobbára ezeknek a névtelen szerzőknek a verseit őrizte meg a *Vásárhelyi-daloskönyv*.

Az imént bevezetett *alkalmi költészet* és *funkcionális költészet* kifejezések gyakran előfordulnak majd a következő oldalakon többé-kevésbé egymás, valamint a *népszerű (populáris) költészet,* az *epigonköltészet* és az *irodalomalattiság* szinonimáiként. Ezek

a kategóriák nagyrészt átfedik egymást, de jelentésük közel sem azonos. Valójában egyetlen irodalmi létmód, méghozzá az úgynevezett *közköltészet* különböző aspektusai. A közköltészet elmélete legjobban Stoll Béla, Voigt Vilmos, Küllős Imola, Szigeti Csaba, Vadai István és Csörsz Rumen István mérvadó dolgozataiból ismerhető meg, munkám során én is ezekre hagyatkoztam. Az elnevezés kiterjedt érvénye alighanem a *köz* szógyök sokrétűségében rejlik. Érthető alatta (1.) *közösségi költészet,* amelynek viszonya az irodalmi alkotásokhoz nem autoriter, azokat „közprédaként" (Pogány Péter), illetve „nyílt szövegként" (Csörsz Rumen István) kezeli, relativizálva ezzel a szerzőiség fogalmát; (2.) *közös költészet,* amely a kulturális hagyomány részeként minden társadalmi réteg számára hozzáférhető; (3.) *közönséges költészet,* amely nem felel meg az irodalomesztétikai elvárásoknak; (4.) *köztes költészet,* a műköltészet és a népköltészet mediátora (Küllős Imola).

Szemben Imre Ilma e tárgykörben írott könyvével, amely forma, téma és stílus szerint osztályozza Balassi Bálint költői hatását a Vásárhelyi-daloskönyv anyagában, jelen írásmű nem monografikus igényű, hanem egymást kiegészítő tanulmányokból tevődik össze. Ennek oka, hogy a gyűjteményt mint nyitott, diszkurzív korpuszt vizsgáltam a legtágabb kontextusában, jelesül a legkorábbi ismert szövegcsoportoktól (Batthyány Ferenc udvarló levelei Lobkowitz Poppel Évához) egészen a késő 17. századi gyűjteményekig *(Csáky-énekeskönyv).*

Az udvarló verseket eleve kézenfekvő retorikai építményekként tekinteni, hiszen lényegük természetszerűleg a meggyőzés. A magyar régiségben nem léteztek rangos költői akadémiák, prominens irodalmi társaságok, nem keletkeztek poétikai értekezések. A magyar verselők elsősorban grammatikát, retorikát és dialektikát tanultak, gyakorta azokat is csupán az elemi oktatás keretében. A történeti poétika szellemében ezért az efféle szövegeket változatlanul a retorikai olvasás módszerével tartom érvényesen és eredményesen megközelíthetőnek.

Egy kézirat belép a diszkurzusba

1930-ban alapvető értekezés jelent meg a régi magyar közköltészet leggazdagabb forrásáról, a *Vásárhelyi-daloskönyv*ről Imre Ilma tollából.[1] E kiadvány jelentőségét legtisztábban az előzménytörténet tükrében lehet meglátni, amely az alábbiak szerint foglalható össze.

1874 augusztusában a Magyar Történelmi Társulat vándorgyűlése alkalmával a radványi várkastély könyvtárából előkerült a régi magyar szerelmi költészet páratlan forrása, a *Balassa-kódex*. A Társulat közlönye, a *Századok* 1875. évi első

1 Imre Ilma, *Balassi Bálint hatása a XVII. század névtelen költőire (A Vásárhelyi daloskönyv alapján)*, Bp., Franklin, 1930. A szerző munkásságának alkalmasint ez a kismonográfia az egyetlen irodalomtörténeti érdekű gyümölcse. A korabeli sajtócikkek tükrében Imre Ilmának sokkal inkább voltak politikai, semmint kutatói ambíciói. Igen fiatalon központi tagja lett a Katolikus Lányok Országos Szövetségének (Nemzeti Ujság, 1926. dec. 2, 7.), s azon belül is a Szt. Erzsébet Leánykörnek volt az elnöke (Nemzeti Ujság, 1926. dec. 8, 10.). Magyar–német tanári diplomát, tanítónői oklevelet és doktorátust szerzett. Ezután a főváros szociálpolitikai ügyosztályán jutott hivatalhoz mint szociális előadó, gyámgondozó, ill. tanügyi referens (Nemzeti Ujság, 1937. febr. 21, 23.). Széles körben propagálta a családvédelem és a szociális gondozás ügyét. A Magyar Élet Pártjának képviselőjelöltjeként programját is e témakörök határozták meg (Nemzeti Ujság, 1939. máj. 11, 4.). Érdemei elismeréseként Magyarország Nőegyesületeinek Szövetségétől Rosenberg Augusta-jutalomdíjat kapott. (Pesti Hírlap, 1939. jún. 7, 16.). Később a Soroptimista Egyesület első alelnökévé választották (Uj Magyarság, 1939. dec. 12, 8.). Az 1939-es országgyűlési választásokon a MÉP színeiben pótképviselőként jutott be a Parlamentbe (Magyarország Tiszti Cím- és Névtára, 1940, 16.). 1944. január 1-jétől egészségügyi felügyelővé (Fővárosi Közlöny, 1944, 10. sz., 196.), július 17-étől egészségügyi és szociális főfelügyelővé nevezték ki (Fővárosi Közlöny, 1944, 38. sz., 768.). E tisztségéből 1945 februárjában függesztette föl a Budapesti Nemzeti Bizottság (Fővárosi Közlöny, 1945, 5. sz. 43.). Pályafutásának további alakulásáról nem leltem föl adatokat.

füzetének élén a szerkesztő, Thaly Kálmán jó harminc oldalas cikkben számol be a fölfedezésről, melynek jelentősége – az ő szemszögéből – túlbecsülhetetlen.

> „Ha a Magyar Történelmi Társulat 1874-ik évi kirándulásában semmi egyéb fölfedezést nem tesz is a halhatatlan Balassa epedő múzsájának e gyöngykoszorújánál: egyedül ez a lelet érdemessé s emlékezetessé fogja vala tenni a zólyomi búvárlatokat. Oly meggyőződésem ez, melyet, nem kétlem, nemzeti irodalomtörténetünk minden barátja oszt. A Radványban működött bizottság munkafelosztási tervezete szerint, a Rákóczi-terem falait környező régi családi könyvtár ritkaságainak s különösen a bekötött és a könyvek közé helyezett ó kéziratoknak átkutatását Deák Farkas t. tagtársunk vállalá magára. S az ő pihenni nem tudó szorgalmas munkássága és szerencsés kezei bukkantak reá aug. 21-kén, az egykor 996. könyvtári szám alá sorozott nagybecsű kéziratra, – melynek nevezetességét nevezett barátunk gondos figyelme azonnal fölismervén, az épen köztünk időzött Toldy Ferencznek, mint irodalomtörténetünk legfőbb tekintélyének, és alólírottnak nyújtá azt oda, meghatározás végett. A fakó, sárgult, s különben is apró betűs kéziratot lapozni s olvasgatni kezdvén, és csakhamar egynémely évszámot és elvitázhatlan bizonyosságú vonatkozást tartalmazó helyre találván: leirhatlan örömünkre világosan meggyőződtünk – mit eleinte hinni alig merénk, – hogy I. Balassa Bálint eddigelé elveszetteknek hitt világi dalai kerültek kezeink közé. A terjedelmes kézirat hosszabb idejű tanúlmányozást igényelvén, miután az gr. Mikó Imre elnök urunk által Radvánszky Antal főispán úrtól, mint a tulajdonos család seniorától, a társulat részére irodalmi értékesítés czéljából ideiglen elkéretett, illetőleg hazafias készséggel átadatott, – általvettem azt, mint a Történelmi Társulat titkára, – és a Tisztelt Választmány előtt ezennel híven resignálom.”[2]

A lelkes hangú bejelentés után Thaly ismerteti és kommentálja a kézirat szerkezetét és tartalmát, beleértve annak fogyatkozásait is. (A megtaláló, Deák Farkas néhány soros jelentését

2 Thaly Kálmán, *Balassa Bálint és újon felfedezett versei*, Századok, 1875, 1–33, 2.

a Radvánszky-könyvtár anyagáról csak a következő számban közlik.[3])

A Társulat az anyag sajtó alá rendezésével Toldy Ferencet bízta meg, ám az ő 1875 decemberében bekövetkezett halála után „[a] Radvánszky-codexben foglalt énekekkel kiegészített első teljes kiadás"[4] közreadása végül Szilády Áronra maradt. Az 1879-ben megjelent verskötet monografikus igényű bevezetőjében Szilády ad hangot először annak a reménynek, hogy a csupán hírből ismert, továbbra is lappangó Balassi-versek más forrásból még napvilágot láthatnak: „Balassának ki nem adott énekei több példányban maradtak fenn, s hihető, hogy ezen kéziratok közűl még kerülhet elő olyan, melyből a radványi c. hiányai pótolhatók lesznek."[5]

Néhány hónappal azután, hogy a kódex nagyobb nyilvánosságot kapott, az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárigazgatója, Szabó Károly *Balassi Bálint ismeretlen költeményeiről* címmel közölt fontos adalékokat a fentiekhez.[6] Ebben azt írja, hogy négy évvel azelőtt, vagyis 1875-ben az illyefalvi lelkész, Révay Lajos küldött neki egy tizenhetedik századi kéziratot (melyet Szabó a tulajdonos család után *Vásárhelyi-kódex*nek nevezett), s csak utóbb, a friss Balassi-kiadás tanulmányozása során ismert rá abban a költő verseinek néhány variánsára. „Hogyan ismerhette volna föl bárki is e dalok szerzőjéűl Balassát, kinek akkor még egyetlen egy szerelmi dala sem volt ismeretes?" – teszi föl a kérdést, mintegy a maga védelmében.[7] Ez a tény kiegészül azzal a korábbi prekoncepcióval, mely szerint a kutatóknak számolni kell a *Balassa-kódex*ből hiányzó versek felbukkaná-

3 „Mint magán-család tulajdona, a radványi könyvtár kéziratgyűjteményekben is felette gazdagnak mondható, s ezek közt, mondhatom váratlanúl, érdekes codexeket találtam. Első helyen áll: 1. Balassi Bálint elveszettnek tartott szerelmes verseinek gyűjteménye, melyet a tulajdonos Radvánszky Antal úr, Zólyom vármegye főispánja, tudományos használat végett a M. Történelmi Társulatnak engedett át." Deák Farkas, *Jelentés a Radványszky-könyvtárról*, Századok, 1875, 102–112. 107.

4 Gyarmathi Balassa Bálint *Költeményei*, szerk. Szilády Áron, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1879.

5 *Uo.*, XLIX.

6 Szabó Károly, *Balassa Bálint ismeretlen költeményeiről*, Századok, 1879, 8. sz., 94–105.

7 Tegyük hozzá, jogosan, hiszen a Thaly közölte szemelvények éppen ezeket nem ölelik fel.

sával, s ezektől vezérelve Szabó a következőket állapítja meg: „Balassának a Radvánszky-codexben fönnmaradt dalai közül csak négyet, ezeket azonban érdekes változékokkal, de eddig ismeretlen dalát a legszorosabb megválogatással is körülbelül húszat találhatunk."[8]

Igen nagy kár, hogy sem előbbieket, sem utóbbiakat nem határozza meg pontosan. A későbbi szakirodalom ugyanis nem négy, hanem öt, többé-kevésbé romlott állapotúnak tartott verset tekint Balassiénak a korpuszból. (Lásd 1. sz. melléklet.) Ennél azonban sokkal nagyobb hatást gyakorol a későbbi diszkurzusra a húsz vélelmezett Balassi-költemény ügye.

> „Nem lehet czélom e rövid jelentéstételben Balassának ezen codexben fönmaradt dalait bírálati szempontból tárgyalni, azok viszonyát Balassa eddig ismert költeményeihez fejtegetni; ezt a tanúlmányt nálam hívatottabb emberre, szakértőbb kezekre bízom, s nem is annyira társulatunk, mint szépirodalmi intézeteink munkakörébe tartozónak tekintem. Én, midőn itt Balassa több eddig ismert dalának fölfedezéséről szóló jelentésemet megtettem, hogy magamat igazoljam s egyszersmind előadásomnak értéket kölcsönözzek, elégnek tartom az általam Balassáé gyanánt ismert és kiírt 20 dal közül egy két legkiválóbb darabot fölolvasni."[9]

Szabó vélhetőleg terjedelmi okokból dönt a minimalizálás mellett, mint ahogy a továbbiakban ugyanezen okból én sem közlöm itt az általa idézett verseket. Végül összesen három verset tesz közzé, igen figyelemre méltó érveléssel kísérve.

Az első *(Keserves panaszim mi haszna, hogy tészem…)* esetében a versformára és a hangütésre hivatkozik.

> „Balassa Bálint elborult kedélyvilágát tükrözi vissza, ez az ő erőteljes zengzetes nyelvén írt, az ő kedvencz eszmekörében forgó dal, mely mind tartalmi mind alaki tekintetben Balassa legsikerültebb művei közé sorozható."[10]

8 Szabó, *i. m.*, 98.
9 *Uo.*, 100.
10 *Uo.*

Ami az előbbit illeti, a szóban forgó ének alakját tekintve ún. Palkó-vers (a12, a12, a6, a12), amely meglehetősen ritka jelenség a kora újkor magyar nyelvű költészetének történetében; legkorábban ténylegesen Balassi Bálinttól adatolható, s utóbb a nevét is a *Balassa-kódex*ben fennmaradt nótajelzésről kapta.[11]

A második *(Egy szép tánczot jó kedvemből, szép szerelmem küldök…)* attribúciója a poétika és a biográfia metszéspontján alapszik.

„Balassát, kora legdaliásabb tánczosát, ki, – mint az egykorú Istvánfi történelmi művében följegyezni érdemesnek tartotta – 1572-ben, 21 éves korában *(sic),* Rudolf koronáztatása alkalmával, eredeti magyar népies juhásztánczával a királyi udvar

11 A *Balassa-kódex* harmadik, *Eredj édes gyűröm…* kezdetű Balassi-éneke egyetlen paratextusa a következő nótajelzés: „Az Palkó nótájára". Arról, hogy a *Palkó* valakinek a vezeték- vagy keresztneve lett volna, és hogy ez a valaki szerzője, dedikáltja vagy szereplője lenne-e a rá hivatkozó éneknek, nincsen adat. Csak egyvalami biztos: a versforma; ti. hogy az utókor által Palkóról elnevezett strófa az említett figyelemre méltó heterometrikus formában íródott. A Balassi-életművet sajtó alá rendező Eckhardt Sándor azonban rátalált egy, a Balassiak környezetéhez tartozó ideális jelöltre: „Egy Palko Pál szerepel 1595 augusztusában, mint B[alassi] B[álint] sógorának Paczoth Ferencnek, tehát Balassi Anna urának szolgája, aki részt vesz Paczoth Andrásnak a hibbei jobbágok ellen szervezett szörnyű támadásában, bár nem fegyveres kézzel. Mikor Paczoth Ferenc udvarbírója, Rozsinszky János kijelenti, hogy sem ura, sem szolgái nem voltak jelen a támadásnál, a hibbeiek kijelentik, hogy igenis Palko Pál ott volt: »E contra, praefati Hybenses protestati sunt, *Paulum Palko,* servitorem praefati domini Francisci Paczoth praemissis caedibus interfuisse, nescire tamen cuius iussu, protestarique sese in cemiterio nullas bombardas vel alia arma habuisse.« (Acta Cam. ser. I. fasc. 38b, 39a; Ezzel szemben, felül mondott hibbeiek tanúsítják, hogy P. P., említett P. F. szolgája ott volt az előbb elmondott gyilkosságoknál, de nem tudják, kinek parancsából és tanúsítják, hogy a temetőben nem volt semmiféle puskája sem más fegyvere.) Palko Pál talán azonos B. B. emberével, akitől fiatal korában egy olyan szép nótát hallott, hogy házassága előtti énekei közül a legélményszerűbbeket, szám szerint ötöt, rá költött. De lehetett valamelyik hasonló nevű rokona is." (Balassi Bálint *Összes művei*, kiad. Eckhardt Sándor, I, Bp., Akadémiai, 1951, 169. A továbbiakban: BÖM.) A Palkó-vers tágabb formatörténeti kontextusáról lásd: Csörsz Rumen István, *Az Palkó nótája (Közelítések) = „Mielz valt mesure que ne fait estultie": A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére*, szerk. Bartók István, Hegedüs Béla, Seláf Levente, Szegedy-Maszák Mihály, Szentpéteri Márton, Veres András, Bp., Krónika Nova, 2008, 80–89.

fejedelmi vendégkoszorúját bámulatra ragadta, a dal, zene és táncz egy iránt nagy mesterét, idézi föl lelkünk elébe eddig ismeretlen táncznótája, mely, bár egyes helyein a hibás leirás miatt az eredeti alkotás zománczát elvesztette, így is a hogy codexünkben fönmaradt, a maga nemében irodalmunkban páratlannak mondható."[12]

Istvánffy Miklós *De rebus Hungaricis* című munkájában olvasható az a – később igen népszerűvé váló[13] – adalék Balassi Bálint élettörténetéhez, mely szerint az ifjú költő juhásztáncot járt volna II. Rudolf pozsonyi koronázása alkalmával.[14] Az emlékirat e mozzanatának hitelességét egyébként az újabb kutatások nem tartják valószínűnek.[15]

Utoljára a harmadik *(Édes Juliám, gyenge violám…)* szerzőségének meghatározásában a megszólítások játsszák a legnagyobb szerepet: bár a gyűjteményben az egyéb, a Balassi-életműből ismert női nevek mellett a Julia és az Anna nevek több alkotásban is előfordulnak, a szóban forgó vers az egyetlen, melyben a beszélő kedvesét hol így (Juliának), hol úgy (Annának) ne-

12 Szabó, *i. m.*, 102.

13 Vö. Szilády, 1879, VII–VIII.; Balassa Bálint *Minden munkái*, szerk. Dézsi Lajos, Bp., Genius, 1923 (Nagy Írók–Nagy Írások), I, XXI–XXII; Réthei Prikkel Marián, *A magyarság táncai*, Bp., Studium, 1924, 135–136; Eckhardt Sándor, *Balassi Bálint*, Bp., Franklin, 1941 (Magyar Írók), 42–43; BÖM, 3.

14 „Az asztalok felszedése után az katonaifjúság, s fő-fő urak gyermeki, ifjú legények, az ház tornácában táncot járának, kik között Balassi Bálint, ez minapiban kegyelemben vétetett Jánosnak a fia, huszonkét esztendős korában afféle ugrás nemével, mely az mi juhászinknak tulajdon[a] és sajátja, az köznép idegenekének [értsd: a jelenlévő idegenek többsége] minden magyaroknál közönségesnek ítélé lenni, elnyeré az pálmát, holott az császár és király, s a több fejedelmek (mint ki az Pán[t] és [a] satyrusokat követné, most hátravont s még az földre horgadt lába szárain állván, most ugrándozva magát felemelvén), magas erkélyből, gyönyörűséggel nézték volna." Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája: Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, szerk. Benits Péter, I/3, Bp., Balassi, 2009 (Történelmi Források, 1), 9.

15 Vö. Kürti László, *Tánctörténeti mítoszok: A hajdútánc forráskritikai megközelítése = Aranyhíd: Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére,* szerk. Jakab Albert, Vajda András, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017, 1029–1041, 1033–1034.

vezi – vélhetően arra alapozva, hogy az egyik ekhós versében *(Óh, magas kősziklák…)* Balassi egybejátssza kedvesének valódi és szerelmi nevét is.

> „Utoljára hagytam Balassának Losonczi Annához irt gyönyörű dalai egyik legragyogóbb gyöngyét, melyet codexünk írója szerencsére kétszer írt le, s így, bár mindegyik leirásban egy-egy versszakot ki talált felejteni, egészben fönntartott, s melyet a két példány változékainak bírálati megválogatása után eredeti szerkezetébe visszaállítva, hibátlan teljes szövegben mutathatok be."[16]

A végletesen optimista hozzáállás tehát már azzal az eshetőséggel sem vet számot, hogy a daloskönyv közvetlen forrásanyagában is eleve két variánsban őrződött volna meg a versszöveg – nem is beszélve a szerzői szándék rekonstruálását keresztülhúzó többi lehetőségről.

A teljesség kedvéért meg kell jegyezni, hogy Szabó a kódex tévesen legrégebbre, 1572-re datált[17] versét a kezdősor *(Oh, gyönyörűséges, mindeneknél kedvesb…)* említése nélkül szintén Balassinak tulajdonítja; valamint gyaníthatóan nem gondolná azt, hogy a költő Pogrányi Annának is udvarolt volna (erről ti. nincsen adat), ha ebben nem támaszkodna a *Piros rózsa színű, sok vigasságszerző kegyes Istenasszonyok…* kezdetű ének romlott akrosztichonjára (POGRANIONIA), melyből tehát az említett hölgy nevét olvassa ki.[18]

A közlemény zárszavából az világlik ki, hogy Szabó Károly szerint a *Vásárhelyi-daloskönyv* irodalomtörténeti értékét egyedül a benne foglalt Balassi-versanyag képezi.[19] A kódexet is azért kínálja fel tisztelettel Szilády Áronnak, hogy az irodalomtudós ennek alapján elkészíthesse a Balassi-összkiadás javított változatát. Kereken húsz évvel később azonban, miután a Magyar Történeti Társaság egészen addig nem élt a könyvtárigaz-

16 Szabó, *i. m.*, 104.

17 A kritikai kiadás Kardos Albert eredményeire támaszkodva a szerzés tényleges dátumát 1672-ben valószínűsíti. Vö. *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század,* 3, *Szerelmi és lakodalmi versek,* kiad. Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 1961 [a továbbiakban: RMKT XVII/3.], 604. (A 110. sz. vers jegyzetei.)

18 Szabó, *i. m.*, 97, 98.

19 *Uo.*, 105.

gató által kifejezett jótékony ajánlattal, a kézirat teljes tartalma végül Szabó egyesületbéli utóda, Ferenczi Zoltán gondozásában jelent meg a Régi Magyar Könyvtár soros részeként.[20]

S noha Ferenczi hangsúlyozza, hogy az efféle tulajdonítás szükségszerűen hipotetikus, nemhogy nem vonja kétségbe Szabó eredményeit, de annak nyomán elindulva további költeményeket tulajdonít Balassi Bálintnak. A kritériumok tehát azonosak: a klasszikus retorikai felépítmény elemein (témaválasztás, motívumhasználat és stilisztikai jellemzők) kívül formai jegyekre, valamint olyan biográfiai argumentumokra támaszkodik, mint az udvarolt hölgyek neve, illetve a vers keletkezési ideje, s ezek tükrében jegyzetei között immáron a hitelesnek tekintett alkotások variánsai mellett további harminc ének esetében engedi meg, hogy azok szerzője legalábbis a nagy költő legyen. (Lásd 1. sz. melléklet.)

> „Világos tehát az előbbiekből, hogy Szabó Károly nem határozott adatokra támaszkodik Balassa énekei kikeresésében, csupán hozzávetésekre, styl, versalak, a keltezés ideje s más ilyes mozzanatokra, a költeményekben előforduló Júlia, Anna, Judit, Kata nevekre; mert ezek: Losonczy Anna, Bebek Judit, Morghai Kata, Balassa költeményeiből ismert nevek. Másik következtetése pedig, noha nem irja világosan, az: ha Balassa költeményeiből öt belekerült a codexbe, bizonyosan került több is és e következtetés bizonyára helyes. Ez alapon magunk is megpróbáltuk a Balassáéinak tartott költeményekhez odatenni feltételesen a költő nevét, a nélkül azonban, hogy csalhatatlanságra legkisebb igényt táplálnánk. Mert hiszen épen az a körülmény, hogy Balassa versformáit az ő énekei alapján – s itt a nyomtatásban és kéziratban elterjedtek egyaránt értendők – rögtön utánozni kezdték; köztök Molnár Albert is; modorát felkapták s egy sokkal kiterjedtebb iskola, mint ezt eddig irodalomtörténetünk feltüntette, őt követte, szólamait felhasználta, átalakította, más költeményekbe beszőtte; a szeretőtől való elhagyatás, elbújdosás, irigyek, rágalmazók által való megkeseríttetés (mely azóta is állandó motívum népdalainkban is), a szerető rátartisága,

20 *Vásárhelyi daloskönyv: XVI–XVII. századi szerelmi és tréfás énekek*, kiad. Ferenczi Zoltán, Bp., Franklin, 1899 (Régi Magyar Könyvtár, 15).

szépsége, hol engedékenysége, hol hidegsége stb. eszméit tőle felkapta, terjesztette s énekek irása alkalmaivá tette: mindezek oly belső és külső hasonlatokat hoztak létre Balassa és követői közt, hogy itt határozottságról, biztosságról a meghatározásban szólni nem lehet."[21]

A kiadvány recenzense, Kardos Albert elismerően szól ugyan Ferenczi szerkesztői elveiről, de sorai közül figyelmeztetést is ki lehet olvasni. A kiváló filológus nyilvánvalóan az újabb légvárak építésének kívánja elejét venni.

„Ferenczi tehát jól tette, hogy megelégedett a daloskönyv eredetének általános meghatározásával, az egyes költemények datumát pedig nem törekedett megállapítani. Szintúgy tartózkodott a szerzők kutatásától. Pedig az énekek legtöbbje elárulja, hogy műköltőkről van szó. De ezek a műköltők bizonyára ismeretlen lantosok, névtelen vándorpoéták, vagy iskolás verselők, kiknek egyénisége akkor sem domborodnék ki határozottabban, ha nevöket fel is kutatnók. Alig van azomban közöttük egy is, a kin meg ne érzenék a népköltészet és a Balassa hatása - Balassának költői nagysága és csodás népszerűsége csak e kézirati gyűjteményből tűnik ki igazán. Nem elég, hogy néhány szebb költeményét fölvette a *Vásárhelyi-daloskönyv* összeírója is, egyes strófáival, tetszetősebb fordulataival lépten nyomon találkozunk, mint megannyi szálló igével, nem is szólván arról, hogy versformáit teljesen elsajátította minden jobb verselő. Mentől nagyobbnak és tartósabbnak tudjuk az ő hatását, annál óvatosabbnak kell lennünk abban, hogy idegen termékeket ne sorozzunk az ő költői gyöngyei közzé. Azonkivül, a mit a Rimay-féle nyomtatott kiadás és a radványi codex magában foglal, csak a legkétségtelenebb bizonyítékok alapján gyarapítsuk az ő költeményei számát. Mert ha csak egy kicsit is kibocsátjuk kezünkből a szigorú kritika ostorát, annyi idegen termék fog odatolakodni a Balassa nevéhez, annyi mindenféle vers kiván majd osztozni az ő szerzőségének dicsőségében, hogy az elhatalmasodó burjánok közül sohasem fogjuk kiválaszthatni a Balassa búzakalászait."[22]

21 *Uo.*, 8–9.
22 Kardos Albert, *Vásárhelyi daloskönyv. XVI – XVII. századi szerelmi és tré-*

Mindhiába.

Balassi műveinek újabb kiadására 1923-ban kerül sor.[23] A kétkötetes kiadványt gondozó Dézsi Lajos a második kötetet jobbára (a válogatott levelezés közzététele mellett) a költészeti utóéletet képező szöveghagyománynak szenteli. Abbéli szilárd meggyőződését, hogy a gyűjtemény egy pontosabban körül nem határolható része minden óvatosabb megfontolás ellenére nyilvánvalóan Balassitól származik, az előszóban fejti ki.

> „Balassa költeményei után a neki tulajdonított énekeknek adtunk helyet. Az irodalomtörténeti kutatás évek során szorgos méh módjára hordta össze ezeket s ha nem is mind Balassáé, de kétségtelenül sok Balassa-költemény van közöttük s ami nem az övé is, az is jórészt őt utánozta. Mivel sokszor történik rájuk hivatkozás, illő, hogy itt helyt nyerjenek."[24]

Szabó és Ferenczi eredményeit akceptálva *A Vásárhelyi-kódex Balassa-énekei* cím alatt közöl harminc éneket, melyek néhány kivételtől *(Kertemben nyílt piros rózsám* és *Sebes tenger habja)* eltekintve megegyeznek a Ferenczi által gyanúba fogott énekekkel.

> „Az újabb irodalomtörténeti kutatás csak néhány költeményre nézve módosította [Ferenczi] megállapításait. Mindazáltal a LXXX. számú költeményt (Sebes tenger habja), melyet ő nem tart Balassának, a szereztetési év (1597) ellenére is Balassáénak tartjuk és itt közöljük, mivel sok példát ismerünk a hibás keltezésre. Utólag vettem fel a jegyzetek közé az előbb kihagyott XLI. sz. költeményt. Sokáig haboztam, ne sorozzam-e be ide a XXXII-, XXXIII-, LXXIX. sz. költeményeket; a XXXIV. egyes versszakai is Balassára vallanak, de nuditásai miatt nem vettem ide be; lehet, hogy ugyanez okból hagyta ki ő is saját kódexéből? Hogy e kódex másolója kezén Balassa verses könyvének valamely teljesebb gyűjteménye forgott, abból is bizonyos, hogy még olyan költemények is vannak itt, melyek a Radvánszky-kódexben is megvannak

fás énekek. Kiadta Ferenczi Zoltán. (Régi Magyar Könyvtár, XV.) Budapest, 1899, 247. lap. Ára 1 frt, EPhK, 1899, 730–731.

23 Balassa Bálint *Minden munkái*, i. m.

24 *Uo.*, IX.

[...], ezeket mint variánsokat a Balassa költeményeihez csatolt jegyzetekben közöljük, másfelől még nagyobb számmal vannak olyanok, melyek abból ugyan hiányoznak, de tárgyuk, a bennük emlegetett szerelmes neve, hang, képek, hasonlatok, verselési mód, versforma stb. miatt joggal tulajdoníthatunk Balassának. Van ezek közt olyan is, melyre nézve újabban Balassa szerzősége vitássá vált, pl. az »Édes Júliám, gyenge violám« kezdetű költeményt, melynek itt két változata is van [...] Erdélyi Pál Barakonyi Ferenc számára reklamálja [...], mindamellett meghagytuk itt mind a két változatot, mert ha nem Balassa költeménye volna is, akkor is szembeötlően Balassa-utánzat s Barakonyiról tudjuk, hogy 1674-ben a Zrínyi művéhez kötött tiszta lapra leírta a Magyarország múlásán kesergő, Balassának tulajdonított éneket, tehát ismerte és kedvelte Balassát."[25]

Vagyis Dézsi már világosan látja, hogy a függelékben keveredik a *talán Balassitól való* és a *Balassit imitáló* anyag, e kétféle minőség határozott elkülönítésére mégsem törekszik, legfeljebb egyes verseket sorol át előbbiből az utóbbiba (vö. Barakonyi szerzősége) vagy utóbbiból az előbbibe (vö. a *Sebes tenger habja* keltezése).

A nagyvonalú attribuálási módszer ellen legkorábban Császár Elemér emel vétót 1928-ban napvilágot látott egyetemi előadásaiban egy határozott felszólítással: „Ne kössük [...] ezeket a névtelen verseket Balassihoz."[26] Mint írja, a bizonyta-

25 *Uo.*, 742–743. A Wesselényi Ferenc köréhez tartozó ambiciózus középnemes, Barakonyi Ferenc nevéhez valójában csak egyetlen lírai alkotás, a Teleki-énekeskönyv. 2. sz. költeményének *(Bánattól nehezült keserves fejemnek...)* szerzése köthető teljes bizonyossággal. A szerzőséget az akrosztichon szavatolja: BARAKONI FERENCZ MONAKII SSSANATOL BVCZVZIK. A szerzői név érvényét Erdélyi Pál tévesen a kézirat anyagának egészére kiterjesztette, sőt további anonim verseket is Barakonyinak ítélt. Az attribúció hibáira később Klaniczay Tibor mutatott rá. (Klaniczay Tibor, *Barakonyi Ferenc = Magyar századok: Irodalmi műveltségünk történetéhez*, szerk. Pais Dezső, Bp., Egyetemi Nyomda, 1948, 120–130; Varga Imre, *Barakonyi Ferenc az újabb eredmények tükrében*, ItK, 1967, 50–55.)

26 Császár Elemér, *A katholikus visszahatás korának költészete*, Bp., 1928. (Egyet. előad., kőnyomat.), 105. Imre Ilma egy helyütt megjegyzi, hogy Császár előadása részletezőbb volt a kiadott jegyzetnél. Lásd Imre, *i. m.*, 94.

lan esztétikai ítélet helyett pozitív érvekkel tudja cáfolni összesen 23 vers esetében, hogy azokat a nevezett költő írta volna. A kizáró okok közé sorolja a kezdetleges technikát és az esetlenséget, mely gyakorlatlan költőre vagy a művészi érzék hiányára vall, valamint az elütő formai- és stílusjegyeket, a köznapi kifejezéseket, tartalmat, idegen érzéseket vagy szellemet. (Aligha lehet nem észrevenni, hogy jórészt ugyanazon érvekre alapozva zárja ki az énekeket, melyek alapján az általa elmarasztalt tudós elődök kanonizálták azokat.) Ugyanakkor – folytatja rigorózus magyarázatát – mivel e versek Balassi költészetének hatására keletkeztek, így aztán végső soron sem a forma, sem a stílus, sem az alaphelyzet kifogástalansága nem bizonyít semmit a maradék négy vers (31./52., 32., 44., 123.) esetében sem.

„A Vásárhelyi Daloskönyvben és Thalynál vagy 150 szerelmes verset találunk. [...] Ismertetőik, Szabó Károly, majd Ferenczi Zoltán és Dézsi Lajos, egy csomó ilyen XVII. századbeli szerelmes verset kapcsolatba hoztak Balassi Bálinttal. Ferenczi a Vásárhelyi daloskönyv jegyzetei között 27 verset tulajdonít óvatosan ugyan Balassinak. A köztudat is elfogadta ezeket a tanításokat, Dézsi Lajos pedig a maga Balassi-kiadásában szentesítette, noha bizonyítékokkal eddig senki sem támogatta a föltevést. Balassi versei-e ezek a neki tulajdonítottak? Így pozitív feleletet erre a kérdésre nem lehet adni; hogy határozott feleletet adhassunk reá, némileg másként kell föltenni a kérdést. Megvan-e a belső lehetősége annak, hogy a Vásárhelyi daloskönyv 27 verse és még néhány más vers Balassi Bálinté. Külső okok híján csak belső valószínűségről lehet szó. A legfontosabb belső érv Balassi szerzősége mellett az esztétikai volna. Ezzel a kényes fegyverrel azonban nem akarok dolgozni. – Pozitív érvekkel huszonhárom versről egész határozottan állíthatni, hogy nem lehetnek Balassiéi. Egypárnak olyan kezdetleges a technikája, vagy annyira esetlen a vers, hogy egészen gyakorlatlan szerzőre vall, olyanra, akiből a művészi érzék egészen hiányzott. Vannak azután olyan versek is, amelynek a formája túlságosan egyszerű, vagy túlságosan játékos – nem Balassiéi. Egyeseknek a stílusa vagy a köznapi kifejezései bizonyítják, hogy nem származhatnak Balassitól, másoknál a tartalma, a benne megnyilvánuló érzés, vagy a belőle kiáradó szellem.

Egyik-másik versről annyira képtelenség feltenni, hogy Balassitól valók, hogy szinte bosszankodni kell a kutatók buzgólkodásán (V. D. 61, 63.) Ehhez a 23 vershez tehát nincs köze Balassinak, legföllebb a hátralevő négy vers lehet az övé. (V. D. 31. illetve 52., 32., 44. és 123.) Határozott érv nem szól a föltevés ellen, de mellette sem s ennyi joggal akár más, Balassinak nem tulajdonított versre is rá lehetne fogni, hogy Balassié. [...] Van egy másik, súlyosabb és komolyabb oldala a kérdésnek. Ezek a versek nem Balassi költészetének a hatása alatt keletkeztek-e? Erre a kérdésre egészen nyugodtan adhatunk igenlő feleletet. Balassi hatása megérzik nemcsak a XVII. század egyházi líráján, de a kor szerelmi költészetén is. Balassi virágénekei ugyan csak a múlt század végén jelentek meg, de ezeket a verseket kéziratos másolatokból ismerték az országban mindenfelé. Hatottak is a kor névtelen költőire versformában (a Balassi strófa), dikcióban (stílusfordulatok), indítékokban."[27]

Ez az a pont tehát a *Vásárhelyi-daloskönyv* kutatásának történetében, amikor Imre Ilma csatlakozik a diszkurzushoz. Monográfiája bevezetésében azt hangsúlyozza, hogy az előtte járó tudósok: Erdélyi Pál, Ferenczi Zoltán, Dézsi Lajos és Alszeghy Zsolt mind számoltak azzal, hogy létezett egy ún. Balassi-iskola, vagyis a 17. század költőinek egy jól felismerhető része Balassit némely vonatkozásban utánzásra méltó elődnek, mintaképnek tekintette. Nem különbözött ettől Császár Elemér álláspontja sem. Ugyanakkor abban a kérdésben, hogy a 17. századi énekeskönyvekben az imitátorok hagyatéka addig ismeretlen Balassi-versekkel keveredett volna, Császár véleménye élesen különbözött az előbb felsoroltakétól.[28] Imre Ilma ezt az álláspontot nemcsak magáévá teszi, de tovább is gondolja, amikor arról ír, hogy a versszerző megítélése alapvetően hatástörténeti jellegű, tudniillik amennyiben a *Vásárhelyi-daloskönyv* szóban forgó énekei nem Balassi tollából származnak, „akkor jelentőségük még sokkal nagyobb. Legfrappánsabb bizonyítékai annak a ténynek, hogy nemcsak ismerték, de követték és utánozták őt oly mértékben – és valljuk be – oly ügyesen, hogy az utókor jeles búvárait is meg tudták téveszteni."[29]

27 Császár, *i. m.*, 103–106. (A kijelentés bővebb kontextusát lásd a *Virág-énekek* című alfejezetben.)
28 Imre, *i. m.*, 18.
29 *Uo.*, 5.

Ami igaz, az igaz: a poéta valódi jelentőségét sohasem kizárólag a verstermés mennyisége határozza meg, sőt, érdektelen versekből lehet csak igazán könnyen sokat előállítani, hovatovább az alacsonyabb színvonalú alkotások beemelése a kánonba egyenesen az adott életmű felhígulásához, elértéktelenedéséhez vezet.[30] Bizonyos tekintetben a poéta valódi jelentősége csakugyan a költészeti hatás kiterjedtségében, illetőleg a mérvadó irodalmi utóéletben mutatkozik meg.

Később, már a részletes analízis részeredményeként Imre Ilma filológiai érveket is hoz, ha nem is bizonyító érvényűeket. Ilyen például az az észrevétel, hogy ha a *Vásárhelyi-daloskönyv* hiteles Balassi-versei minden kétséget kizáróan romlottabb állapotban vannak, mint a *Balassa-kódex*béliek, akkor kevéssé valószínű, hogy mégis az előbbi őrizze egy gazdagabb gyűjtemény anyagát. (Jóllehet később megengedi, hogy egy-egy gyanúba fogható ének alkalmasint valamely elveszett Balassi-vers emlékével készült.[31])

A monográfia struktúrája mindazonáltal a kitaposott ösvényen halad. A szerző előbb a hiteles verseket tárgyalja, azután pedig a Balassi idejére datált és a keltezetlen, de valamilyen szempontból Balassinak tulajdonítható énekeket – kimerítő részletezés után egyenként zárva ki azokat az életműből. Módszerének igazolására, s a *Vásárhelyi-daloskönyv*ről alkotott fogalmunk kiteljesítésére a fentiek mellett további 60 költeményen mutat ki olyan formai, tematikai és stilisztikai kliséket, amelyeket valamikor Balassi Bálint honosított meg a magyar nyelvű költészetben.

Az anyag egészét tekintve Imre Ilma figyelemre méltónak találja, hogy Balassi hagyatéka mind földrajzi, mind társadalmi értelemben milyen szélesen terjedt el – mint a vízbe dobott kő gyűrűző hullámkörei.[32] Ennek a külön vizsgálatokat igénylő jelenségnek a részletes megokolására természetesen nem vállalkozhat. Tesz ugyanakkor zárszavában egy, a jelen dol-

30 Tárgyunkhoz közeli példát hozva: ahogyan a Rimay-oeuvre esetében is történt a Radvánszky-féle „megbővített" kiadás (Rimay János *Munkái*, kiad. Radvánszky Béla, Bp., 1904.) hatására, vö. Pirnát Antal idevágó összegzésével a Spenótban: *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. Klaniczay Tibor, Bp., Akadémiai, 1964, 29.

31 Imre, *i. m.*, 78.

32 *Uo.*, 121, 154.

gozat szempontjából rendkívül fontos megállapítást: „A névtelenek mintegy a tömegízlés reprezentánsai a XVII. századi világi líra terén."[33] Vagyis a *Vásárhelyi-daloskönyv* változatai és reminiszcenciái pontos képet adnak arról, hogy mit értettek meg (és tegyük hozzá: mit nem) a korabeli átlagolvasók Balassi költészetének vívmányaiból.

Utóbbiak volnának tehát az első lépések abban a „purifikációs folyamatban", melyről Szigeti Csaba ír *Appendix Balassiana* című nagy hatású és e tárgyban is megkerülhetetlen tanulmányában.[34] Írásának egyik fontos tételmondata, hogy „Balassi Bálint a XVII. század közepétől a XX. század elejéig éppen olyan kollektív költő volt, mint Homérosz."[35] Ezzel a mi szempontunkból is egyetérthetünk. A következő kijelentés azonban, mely szerint neve „fedőnév csupán, áruvédjegy, korabeli Kiváló Áruk Fóruma"[36] lett volna, a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben megnyilvánuló közköltészeti regiszterre már nem érvényes maradéktalanul. A közköltészet szereplői természetesen nem tekintenek el *ab ovo* az auktoritás erejétől – főleg akkor nem, ha üzleti érdekük úgy kívánja. Példának okáért valamilyen nyomtatvány piacképességét kifejezetten jövedelmező lehet a híres költő nevével fokozni, ahogy ez az *Istenes énekek* egyes rendezetlen kiadásainak esetében is föltehető.[37]

De elképzelhető a verseknek olyan kommunizálása is, melynek során a védjegy egyenesen útban van. Ilyen eshetőséget Szigeti is említ: amikor az alkalmi költők a nagy elődd verseivel udvarolnak, nemigen áll érdekükben megemlíteni a valódi szerzőt; ráadásul a szituáció aktualizálása okán szükségszerűen változtatni kell a szövegen.[38] Arról pedig egyáltalán nincsen semmiféle tudásunk, hogy szűk nyolcvan évvel Balassi Bálint halála után egy Erdély keleti részén összeállított közköltészeti gyűjtemény esetében van-e fogalma a szkriptornak arról, hogy kinek a munkáját jegyzi le éppen.

33 *Uo.*, 154.

34 Szigeti Csaba, *Appendix Balassiana: Kronológia, tradíció, hagyománytudat a XVII. századi Balassi-követő nemesi költészetben*, ItK, 1985, 675–687.

35 *Uo.*, 684.

36 *Uo.*

37 Vö. Horváth Margaréta, *Solvirogram Pannonius előszava az* Istenes énekek *kassai kiadásában*, szakdolgozat, Pécs, 2020, 20.

38 Szigeti, *Appendix…*, *i. m.*, 681.

Imre Ilma értekezésének évszázados szemléletrendszere nagyrészben elavult. Azóta radikálisan másképpen gondolkozunk olyan irodalmi tényezőkről, mint *nép* és *faj, műköltészet* és *népköltészet, virágének* és *magyar nóta, hegedős* és *lantos, eredetiség* és *valódiság, Barakonyi Ferenc* vagy éppen *Balassi Bálint*. Mindazonáltal a vállalt feladatot sikerre vitte. Eredményeit, a makacsul uralkodó téves irodalomtörténeti álláspontra adott részletes és szubtilis, stilisztikai-poétikai-verstani érdekű, rendszeres és teoretikus cáfolatának érvényét nem vitathatjuk. Folytatnunk is onnan érdemes, ahol ő abbahagyta.

Kurvák – gondolta Stirlitz*

Balassa Bálint hatása a XVII. sz. névtelen költőire (A Vásárhelyi Daloskönyv alapján) című kismonográfiájában[1] Imre Ilma – Ferenczi Zoltán és Dézsi Lajos nyomán[2] – a *Vásárhelyi-daloskönyv* őrizte hiteles Balassi-költemények közé sorolja a *Nektek szemetek fekete…* kezdetű éneket mint a *Balassa-kódex*ből megismert 28. vers *(Minap mulatni mentemben…)* csonkult és apokrif strófákkal kibővített változatát, pontosabban: átmenetet a variáns és a „hatást tükröző költemény" között. A szerző e jelenséget azzal magyarázza, hogy a költőnek a daloskönyvben is megtalálható alkotásai „az eredetihez képest elég nagy változtatáson mentek keresztül, ami nem is csoda, ha tekintetbe vesszük hosszú vándorútjukat az ország legkeletibb részére. Ilyen nagy távolságra csak a legnépszerűbb énekek juthattak el, – ezek is átalakítva, megtoldva, sőt elrontva."[3]

Ezzel az okfejtéssel nem tudok egyetérteni. Úgy gondolom, a 17. századi kéziratos hagyomány esetében a szöveghűség kevéssé a fizikai távolság, illetve a másolások számának függvénye, sokkal inkább a szöveg birtokosának szándékáé, tudniillik hogy reprodukálni vagy újrahasznosítani szeretné-e a rendelkezésére álló írásművet. Ezt a hipotézist igyekszem alátámasztani az említett alkotások vizsgálatával is; a bal oldali hasábban a *Balassa-kódex*, a jobb oldaliban a *Vásárhelyi-daloskönyv* változatát közlöm.

* A tanulmány első közlésben a *Doromb* című könyvsorozat 8. kötetében jelent meg, más cím alatt: Balázs-Hajdu Péter, *Balassi Bálint 28. éneke (Minap mulatni mentemben…) a* Balassa-kódex*ben és a* Vásárhelyi-daloskönyv*ben = Doromb: Közköltészeti tanulmányok*, 8, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2020, 223–240.

1 Imre, *i. m.*

2 A verset először Ferenczi Zoltán tette közzé, mint Balassi egyik énekének változatát, vö. *Vásárhelyi daloskönyv,* 199, CXX. sz. Dézsi Lajos is ekként veszi át Balassi-kiadásába, vö. Balassi Bálint *Minden munkái, 1, i. m.*, 683–684.

3 Imre, *i. m.*, 14.

Huszonnyolcadik
Egy török ének
„Ben seyrane gider iken”
a nótája is az

1. Minap múlatni mentemben
Jöve két kegyes előmben,
Egyik monda: Hallád, legény,
Melyikünk szebb, ez-é vagy én?

2. Felelém: Ez szót nem fejtem,
Vétekben én nem leledzem,
Nem akarok megfelelnem,
Mind szépnek tetszetek nékem.

3. Néktek szemetek fekete,
Két-két narancs kebletekbe,
Vagytok szépek személytekbe,
Édesek beszédetekbe.

4. Monda ismét: Kérdlek téged,
Melyinket vennéd inkább meg?
Melyinkért adnád több pénzed?
Mondd igazán feleleted!

5. De imhol néktek az igaz,
Szépségtekről rövid válasz,
Szömölcsöt visel mellyén az,
Aki legszebb, kisebbik az.

1. Néktek szemetek fekete,
Két-két narancs kebletekben,
Vadtok szépek személytekben,
Édesek beszédetekben.

2. Gyönyörűséges szavatok,
Rózsaszínű szép orcátok,
Mondhatatlan állapotjok,
Venushoz hasonlók vadtok.

3. De ímhol néktek az igaz,
Szépségtekről igaz válasz,
Gyümölcsötök adassék nékem az,
Azki legszebb, kössebbik az.

4. Ő szeme, piros orcája
Gerjeszte igen hozzája,
Ítíletemért, szép rózsa,
Adassék nekem két alma.

5. Ha nem adod két almádot,
Öleld meg, szívem, nyakamot,
Hadd csókoljam meg orcádat,
Távoztasd el halálomat.

6. Tüzet, szívem, gerjessz tűzzel,
Engem enyhíts szerelmeddel,
Megelégszem szerelmeddel,
Légyen Isten szépségekkel.

Kezdjük a *Balassa-kódex*ben fennmaradt variánssal. Vegyük szemügyre a Thaly Kálmán által „szép kis élénk, pajzánkás dalként"[4] értékelt alkotás nyitóstrófáját: a transzgresszív bevezetés a szerelmi költészet alapvető toposzával indít. (B. K. 1. vsz.). Ahogyan azt Michel Zink a nyugati szerelemideológiát megteremtő trubadúrok lírájáról értekezve konstatálja: „Útközben, amint kószál, vándorol, vagy utazik, a költő nőkkel találkozik. Az erotikus fantázia legelemibb motívuma a találkozás. Találkozunk véletlenül egy nővel, próbálkozunk vele, és ha lehetséges, meg is kapjuk. A középkor lírája fáradhatatlan ennek az állandóan visszatérő sémának a szövögetésében."[5] A közhelyes szituáció ráadásul a szövegben kiegészül egy fontos mozzanattal: a beszélő éppen *mulatni* indul. E kifejezésnek a korabeli magyar nyelvben két jelentése van: *időt tölteni* valamivel, illetve *szórakozni*. Balassi a szót mindkét értelemben használja, de ebben a vonatkozásban költői nyelvének szótára az utóbbit valószínűsíti[6] – a továbbiakban én is eszerint járok el.

A helyzet tehát nem hétköznapi, hanem különleges viszonyokat feltételez. Hogy egészen pontosan milyeneket, arról a szerző mélyen hallgat – ezért mi is csak valószínűsíthető magyarázatokat kereshetünk. A különleges idő *(tempus speciale)* a klasszikus retorika rendszerezése szerint lehet közös *(commune),* nyilvános *(publicum)* vagy egyedi *(singulare)* – az első a természet sajátos körülményei által megszabott történéseket foglalja magában, a további kettő viszont az emberi lét eseményeit; a mulatozás ezért mindenképpen az utóbbiakhoz sorolandó. Egyébként szinte mindegy is, hogy társasági alkalom vagy egyéni siker ünneplésére indul a vers beszélője – de nem árt észrevenni, hogy a vele szóba elegyedő kegyesek mintha szintén víg kedvükben lennének. Vagyis a találkozás mégsem a puszta véletlen műve, legalábbis a provokatív kérdésükből erre lehet következtetni.

A beszélő először az udvariassági szabályok betartásával válaszol, amelyek értelmében adott helyzetben az őszinteség is

4 Thaly, *i. m.*, 7.

5 Michel Zink, *A trubadúrok: Költői történet*, ford. Rajnavölgyi Géza, Bp., L'Harmattan, 2017, 46.

6 Lásd a Balassi-szótár vonatkozó címszavát: Jakab László, Bölcskei András, *Balassi-szótár*, Debrecen, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2000 (Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár, 8), 308.

lehet vétek. (B. K. 2. vsz.) Ezután következnek a jórészt a testalkatra *(habitus corporis)* és talán valamelyest a jellemvonásra *(animi natura)* épülő személyi érvek *(argumenta a persona)*. (B. K. 3. vsz.)

Ha esetleg a vers forrásmegjelölő felirata valamilyen úton-módon elveszett volna, a bókban használt epithetonok és az erotikus metafora akkor is világossá tennék számunkra, hogy az alkotás török mintára készült, akárcsak a *Palatics-kódex* őrizte *Madzsari Türki* című énekben:

Fekete szemű szemüldükű!
Szeretlek én: te 's megszeress.
Narancscsecsű, kesken derekü
Szeretlek én, te 's megszeress.

Tudniillik az éghajlati különbségekből eredően a török szerelmi költészet a szokványos alma mellett olykor-olykor a narancshoz is hasonlítja a női kebleket.[7]

Ám a forrásmegjelölés szerencsénkre nem veszett el. Vegyük most szemügyre annak a mintára vonatkozó megjegyzését: *„Egy török ének: »Ben seyrane gider iken«*. A nótája is az." Ennek jelentését, ahogyan azt az orientális nyelvek jó ismerőjeként Szilády Áron megállapítja, szabatosan adja vissza a magyar kezdősor.[8] Később Németh Gyula is megerősíti, hogy ez a fordítás pontos, kiegészítve azzal, hogy a versmérték is alighanem az ásikok (török énekmondók) költészetére a 16. század közepéig szinte kizárólagosan jellemző török „ősi nyolcast" idézi.[9] Mindezeket

7 Sudár Balázs megfigyelése szerint Balassi az egyetlen magyar költő, aki ezt a ritka metaforát alkalmazza, vö. Sudár Balázs, *Madzsari türki = A magyar irodalom történetei*, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 1, 337–350, 346–347; ill. Uő, *A Palatics-kódex török versgyűjteményei: Török költészet és zene a XVI. századi bódoltságban,* Bp., Balassi, 2005 (Humanizmus és reformáció, 29), 88. A variálódás folyamata természetesen ebben is tetten érhető, Erdélyi János gyűjtésében már újabbféle déligyümölcshöz hasonlatos keblek jelennek meg: *„Piros pipacs ajakid, Kökény egy pár szemeid / Pár citrom melleid / Sólyom tekinteteid." Népdalok és mondák*, szerk. Erdélyi János, 1, Pest, Beimel József, 1846, 9–10. (8. sz.)

8 Gyarmathi Balassa Bálint *Költeményei, i. m.,* 278–279.

9 Németh Gyula, *Balassa Bálint és a török költészet = Magyar századok: Irodalmi műveltségünk történetéhez*, szerk. Pais Dezső, Bp., Egyetemi Nyomda, 1948, 53.

újabb érvvel megtámogatva foglalja össze Kőszeghy Péter az egész életművet átfogó Balassi-kiadása jegyzeteiben: „A török lantosköltészet egyik énekéből készült fordítás valószínűleg igen hűen követi forrását. Erre vall a Balassi által idézett török vers kezdőszavainak megfelelő magyar verskezdet, továbbá a török bejtek magyarításában megfigyelhető, többnyire szó szerinti egyezések."[10]

Nem egészen így látja azonban a kérdést Sudár Balázs a versről írott kimerítően részletes munkáiban. Németh Gyula verstani megállapítását azzal egészíti ki, hogy Divinyível szemben Balassi sohasem tartja meg az ásikok verseinek kötött rímképletét *(xaxa bbba ccca)*.[11] Kőszeghy annotációja ellenében pedig azt hozza fel, hogy hiába állítják némely paratextusok az ellenkezőjét, valójában Balassi sohasem fordít szóról szóra.[12] Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne követné szorosan a mintáját, ugyanis a *Minap mulatni mentemben…* cselekményének elemei (a beszélő mint útonjáró, a két versengő széplány, a szépségfolt a kebleken, a választás halogatása, a lányok felajánlkozása és a férfi döntése) kivétel nélkül megtalálhatók az ásikköltészet motívumkészletében is.[13]

Ennek ellenére a török forrás nehezen határolható körül, s nemcsak amiatt, hogy Balassi vélhetőleg némiképp szabadon fordította azt. További akadályt jelent, hogy mivel a török énekmondók a szerzeményeiket természetszerűleg szóban adták elő, ezért jellemző azokra az orális költészet alkalomhoz szabott variabilitása.[14] Idézett tanulmányaikban Németh Gyula és Sudár Balázs is közölnek olyan ásikverseket, melyek szüzséjében megjelenik a fenti motívumok egyike-másika – ám sohasem az összessége. A forrásvidékhez még Dursun Ayan jut a legközelebb egy, a tárgyban írott dolgozatában közölt énekkel:[15]

10 Balassi Bálint *Összes művei*, szerk. Kőszeghy Péter, Bp., Osiris, 2004 (Osiris Klasszikusok), 443.

11 Sudár, *Madzsari türki, i. m.,* 339.

12 Sudár Balázs, *Balassi Bálint és a török költészet*, Török füzetek, 2004/4, 3–4, 3.

13 Sudár Balázs, *Egy Balassi-vers török háttere (Minap mulatni mentemben)*, Keletkutatás, 1995/2, 67–79.

14 Uo., 69–70.

15 Dursun Ayan, *Bálint Balassi'nin »Minap mulatni mentemben / Ben Seyrana Çıkanda« Şiiri ile Türk Halk Türküleri Benzerliği = XVI. Yüzyıl Macar Ozan Bálint Balassi ve Şiirlerinden Ornekler*, ed. Edit Tasnádi, Dursun Ayan, Bp., Akadémiai–Macar türk Dostluk Derneği, 2006, 64.
Köszönettel tartozom Sudár Balázsnak, aki nemcsak felhívta a figyelmemet erre a tanulmányra, de a fenti prózafordítást is volt szíves elkészíteni és rendelkezésemre bocsátani.

Yolcu dayı yolun eyle	*Utazó nagybácsi, ilyen az utad*

-iki kız

Yolcu dayı yolun eyle	Utazó nagybácsi, állj meg egy kicsit
Mendilini çalıya bağla	Kendődet kösd a bokorra
Yolcu dayı hak dini için doğru söyle	Utazó nagybácsi, Isten hitéért igazán mondd meg
Benli mi güzel bensiz mi güzel	A szemölcsös-e a szép vagy a szemölcs nélküli a szép

-yolcu dayı

Ben yolcuyum yoluma giderim	Utazó vagyok, utamra megyek
Menzilimi ırağa sürerim	Messzire fogok menni
Dilber ikinizi de severim	Szépségek, mindkettőtök tetszik nekem
Benli de güzel bensiz de güzel	A szemölcsös is szép, a szemölcs nélküli is szép

-iki kız

Yolcu dayı iki güzeldik düştük bir ine	Utazó nagybácsi, két szépség vagyunk, egy verembe estünk
Döğüşe döğüşe indik yola	Veszekedve indultunk útnak
Yolcu dayı hak dini için doğru söyle	Utazó nagybácsi, Isten hitéért igazán mondd meg
Benli mi güzel bensiz mi güzel	A szemölcsös-e a szép vagy a szemölcs nélküli a szép

-yolcu dayı

Benli güzelin yalesinde yaylamalı	A szemölcsös szépség hegyi legelőjén el kell heverni
Engininde gönül eylemeli	[A hegy] aljában a szívet fel kell vidámítani
Benli var kene bensizi neylemeli	Ha van szemölcsös, mit tegyünk a szemölcs nélkülivel
Gel beri benli güzel gel beri	Gyere ide, szemölcsös szépség, gyere ide

Igazolódni látszik tehát Sudár Balázs azon sejtése, hogy a tárgyalt Balassi-vers – leszámítva tehát a versformát – minden ízében törökös, abban egyéni invenciónak nincsen nyoma.[16] Igen ám, csakhogy a szövegbéli motívumok zömmel a nyugati kultúrkörben is megtalálhatók. Ha Balassi kivétel nélkül egy ásik énekből kölcsönözte volna is mindahányat, az eredeti (keleti) kulturális közegből kiemelve s egy másikba (a nyugatiba) átültetve egyazon mozzanatok másféle jelentést fognak konnotálni.

Így az a körülmény, hogy a leányok arra buzdítják a beszélőt, hogy szépségük mértékét pénzösszegben kifejezve határozza meg,[17] másképpen, úgy lehet: ártatlanabbul hat török kulturális kontextusban. Sudár is felkínálkozásként értelmezi a gesztust, ám annak többféle interpretációját is megengedi; a megvásárolhatóságra tett célzás buzdíthat üzletszerű kéjelgésre, de szolgálhatja házassági ajánlat kierőszakolását is[18] – a „kendőpénz" (başlık parası) hagyománya, vagyis hogy a vőlegény a menyasszonyért vételárat fizet a családnak, nagy múltra tekint vissza a törökség népi kultúrájában.[19]

A magyar 16. században alighanem egyértelműbb volt e kérdés mögöttes jelentése. Ahogy Varjas Béla diszkréten, de félreérthetetlenül megfogalmazza a vers kapcsán: „Bálint olykor a pénzen vett szerelmet sem vetette meg."[20] A határozószó azért indokolt, mert köztudomásúlag nem a *Huszonnyolcadik,* vagyis a kódexbéli diszpozíció értelmében (s az ének fikciója szerint is) a legénykorában írt versek közé sorolt alkotás az egyetlen, amelyikben a prostitúció intézményéhez fűződő viszonyát énekli meg a költő.

16 Sudár, *Egy Balassi-vers török háttere*, *i. m.*, 78.

17 Érdemes megfigyelni az impozáns retorikai alakzatokban bővelkedő szerzeménynek e különösen kimunkált szakaszát, melyet az alliteráló anaforák, az ismétlések tükörszimmetrikus felépítése és a váltakozó ragformákkal *(polyptoton)* ellátott kérdések tesznek hangsúlyossá.

18 Sudár, *Egy Balassi-vers török háttere*, *i. m.,* 77.

19 Bartha Júlia, *Lâle: Hagyományok a mai török társadalomban, az emberélet fordulóinak népszokásai*, Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2006 (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei, 61), 53–54.

20 Varjas Béla, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Bp., Akadémiai, 1982, 28.

Balassi több verset is írt különféle szolgáltatásokat pénzért nyújtó hölgyeknek, ám ez a halmaz vélhetőleg már a 16. század végén sem nélkülözte a strukturáltságot. Viszonylag kétes egzisztenciának számíthatott például az a lengyel citerás leányzó is, akinek a Célia-ciklus végén állított emléket *(Szít Zsuzsánna tüzet…)*, azonban vele kapcsolatosan poétánk mindössze a vágyakozásról ír, beteljesedett szerelemről nem. Összetettebb a helyzet az e költemény appendixeként fennmaradt versike esetében, melynek már a címe is több kérdést vet föl: *Az cortigianáról, Hannuska Budowskionkáról szerzett latrikánus vers.* A kurtizán (magyarul: udvarhölgy) előkelősége azon alapszik, hogy birtokában van olyan képességeknek: hangszeres játék, tánc, műveltség stb., melyek alkalmassá teszik az úri körök igényeinek kiszolgálására; ugyanakkor a „latrikánus" jelző éppen a disztingvált viselkedés ellenpólusát jelenti. Igen ám, csakhogy a versszöveg ismeretében már azt is nehéz megválaszolni, hogy abban mi nyilvánítható egyáltalán latrikánusnak:

Friss szép fejér póka, édes szűrő móka,
Porcogós Annóka, szerelemnek oka,
Mit haragszol? Hogy nem játszol vélem, kivel egy fráj szól?
Látd-é, víg, ki-ki táncol!

Akárhogy is van, szögezzük le, az olyasféle nyíltan obszcén megfogalmazás, ami többek között éppen a *Vásárhelyi-daloskönyv* egynémely csúfolójában érhető tetten (csakis a miheztartás kedvéért emlékeztetnék a kézirat azon lakodalmas énekére, mely arról számol be, hogy a háziasszonynak alkalomadtán vehemensen – engedtessék meg – „gyakja az picsáját" egy szabó),[21] teljességgel idegen Balassi költészetétől. Bár meglehet, a lengyel kurtizánnak írott versben az első sor metaforikája ténylegesen szexuális tartalomra utal, ezzel szükségképpen gyanússá teszi a szöveg második felében említett, alapvetően ártalmatlan társas tevékenységek (játszani vagy táncolni valakivel) valódi mibenlétét – de ez minden. Ráadásul: ha úgy is gondoljuk, hogy azoknak igenis van nemi vonatkozása, akkor az viszont újfent nem a beteljesülésé, hanem éppen az elutasításé.

21 *Vásárhelyi daloskönyv*, 27. sz.; kritikai kiadását lásd: RMKT XVII/3, 129. sz. *(Kegyes dolgot hallasz most éntőlem…)*

Annál inkább koronázza *happy end* azt a kalandot, amelyet a kolofon állítása szerint 1589 márciusában a pozsonyi törvényszékről hazafelé szedett rímekbe: amikor egy közelebbről meg nem nevezett barátjával a bécsi Tiefer Graben két szemrevaló örömlányának, bizonyos Zsuzsannának és Annamáriának a társaságát élvezhették ideig-óráig.[22] Ám e frivol történet elbeszélése is visszafogott, sőt a kényes részeket illetően kifejezetten elliptikus:

Kezet fogván egymással azontúl,
Házban lépénk mindnyájan utcárúl,
S mint az méhek szegfű szép virágrúl,
Mézet szedénk egymás ajakárúl;
Minden bánatunktúl
Ott mi esénk távul,
Hogy szerelmet nyerhetnénk egymástúl.

Többet szólnom dolgunkról nem szükség,
Elég, hogy megvolt minden édesség,
Ölelgetés, csók, tánc, gyönyörűség,
Ékes beszéd, tréfálás, nevetség,
Ki ugyan nem elég
Bús szívemnek, mert ég,
De versemben itt légyen immár vég.

Eckhardt Sándor (Balassi Bálint invenciózus életrajzírója, valamint az irodalmi hagyaték modern kritikai kiadásának szerkesztője) szubtilis megfigyelése szerint az esetet valószínűleg a lovaglás ritmusa juttathatta a költő eszébe „Pozsony városból kimentében".[23] Ki tudná cáfolni? A gondolatmenetünk szempontjából azonban nem ez a lényeges részlet. Hanem az, hogy a kéjhölgyek és a könnyű nőcskék – úgy fest – általában kettesével járnak. Nemcsak a Balassi-életműben van így, de alkalmasint ez a nyugati világ szerelmi költészetének egyik alapvető mintázata.

22 A valódi körülményekről lásd: Toma Katalin, *„Hogy bécsi virág juta eszemben" – Frauenhaus a Tiefer Grabenen? = Ámor, álom és mámor: A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*, szerk. Szentmártoni Szabó Géza, Bp., Universitas, 2002, 283–290, 289.

23 Eckhardt Sándor, *i. m.*, 387.

Ugyan az ásikköltészet hagyományában sem példa nélküli, hogy a kínálkozó menyecskék vagy tündérek száma kettő legyen, de nem is túl gyakori.[24] Ugyanakkor Horváth Iván már Balassi-monográfiájában is rámutat, hogy az első trubadúr, Guilhem de Peitieu híres *Companho, faray un vers tot covinen* kezdősorú versének beszélője szintén két hölgy szerelme között tétovázik[25] – s tegyük hozzá, egy másikban *(Farai un vers, pos mi sonelh)* ugyanezen alaphelyzet visszája jelenik meg: a dalnok ezúttal egy szereleméhes hölgypár közös választásának esik áldozatul.

Félreértés ne essék: azt állítani, hogy Balassi Bálint az ötödfélszáz esztendővel korábban élt IX. Vilmos herceg valamely imént említett versét tekintette mintának, nyilván teljes képtelenség volna. (A trubadúrok költészeti vívmányai sokszoros áttételekkel, jobbára alighanem a *Poetae tres elegantissimi* című petrarkista antológián keresztül jutottak el hozzá.[26]) Ezzel szemben azt feltételezni, hogy Balassi egy olyan güzellemét fordított, amelyben rendhagyó módon két menyecske szerepel – nos, ez különösebb fenntartások nélkül megengedhető. De fontos újra megemlítenem néhány idevágó közhelyet. (1.) A török hódoltság idején a három részre szakadt Magyarország afféle kulturális ütközőállam volt. (2.) Balassi költészetében keleti és nyugati impulzusok egyaránt felismerhetők: a török énekanyaggal egyidejűleg inspirálta az itáliai petrarkizáló és a német protestáns költészet is, alapélményei közé tartoztak a zsoltárok és más bibliai könyvek, alkalma nyílott megismerkedni lengyel poéták műveivel, de követett délszláv és román mintákat, valamint feldolgozott antik toposzokat is. (3.) A felsorolt hatások a korabeli magyar nyelvű költők számára a honi műveltség közegében nyerték el jelentésüket.

Így azt kell gondolnom, hogy a török énekmondók verseinek jellegzetes halogatásmotívuma is másképpen rezonált a hazai befogadókban, köztük Balassi Bálintban. A versszöveg

24 Sudár, *Egy Balassi-vers török háttere*, *i. m.*, 76.

25 Horváth Iván, *Balassi költészete történeti-poétikai megközelítésben*, Bp., Akadémiai, 1982, 291. Értekezésében Horváth Iván számos további hasonlóságot mutat ki az udvari(as) hangú szerelmi költészet okszitán és magyar nyelvű változata között.

26 *Poetae tres elegantissimi*, Paris, Denis Duval, 1582. Erről lásd: Eckhardt Sándor, *Balassi Bálint irodalmi mintái (Befejező közlemény)*, ItK, 1913, 405–450, 417.

ezért tulajdonképpen úgy is értelmezhető, hogy egy ifjú legény elindul szórakozni, szembetalálkozik két hasonló szándékú fehérszeméllyel, akiknek a kacérkodására először úriemberként felel – majd, miután a második, nyíltabb kérdésből világossá válik számára, hogy a „kegyesek" valójában a legkevésbé sem úrinők (vagy Balassi szavával: *frájok*), egyszerre felhagy az udvariaskodással, és kerek perec válaszol. (B. K. 5. vsz.)

Érdemes megfigyelni, hogy a beszélő kilépése a korábban alkalmazott beszédmódból stiláris különbséget alig eredményez; az érvmenet megint csak a *habitus corporis* tényezőire épül, amennyiben immáron hajlandó színt vallani, kiegészítve azzal az indoklással, hogy az elhatározásban egy érzékeny testtájékon található, vonzónak ítélt bőrhiba játszotta a legnagyobb szerepet – illetve (mint ahogy az korábban másutt is felvetettem) talán a preferált hölgy alkata sem volt teljesen mellékes.[27]

Ezt a szintén törökös mozzanatot Sudár Balázs úgy magyarázza, hogy a történet férfi szereplője az elbeszélés idejét megelőzően vélhetőleg kellően bizalmas viszonyt ápolt a „kisebbik" leánnyal ahhoz, hogy részese legyen ennek az intim tudásnak, vagyis az egész cselekmény csupán évődés, színjáték.[28] (Stirlitz – gondolták a kurvák.) Amennyiben ezt a hipotézist elfogadjuk, akkor a fenti okfejtésem persze mindenestül érvényét veszti. Csakhogy abban a kérdésben már Sudár sem tud dönteni, hogy az ásikköltészet szimbolikájának jelentése vajon mennyiben volt ismert Balassi Bálint számára.[29] Tegyük hozzá: e járatlanság eredményeként akár azt is lehet gondolni, hogy a szóban forgó (mellen található[30]) szépségpöttyöt a korabeli

27 Juan Ruiz (1238–1350) a *Libro de buon amor* című művében hosszan érvel amellett, hogy a kis termetű nőkkel jobb szerelmeskedni. Vö. Balázs-Hajdu Péter, *Zsengék, töredékek, kétes hitelűek: A Madách–Rimay-kódexek* Szerelmes énekek *című füzetének versanyaga*, Bp., reciti, 2019 (Irodalomtörténeti Füzetek, 181), 79.

28 „Számunkra nem teljesen kézenfekvő a szemölcs emlegetése, pedig az ásikoknál ez az egyik leggyakoribb szépségszimbólum, teljes verseket szentelnek neki. Egyébként a szemölcsök előszámlálása talán a beteljesült szerelemre utal, másképp honnan ismerhetné a költő hölgye szemölcseit. Nem lehetetlen, hogy esetünkben is erről van szó, hiszen az a leány mellén van." Sudár, *Egy Balassi-vers török háttere*, *i. m.*, 77.

29 *Uo.*

30 A megnevezés nem teljesen egyértelmű, vö. a Czuczor–Fogarasi szótár vonatkozó címszavával: „Az emberi és állati deréknak elöl álló, s többé-kevesbbé kidomborodó része, mely az emberi testben a nyaktól kezdve a rövid

magyar viseletben egész egyszerűen látni engedné a ruházat.[31]

De van egy további (szintén nem bizonyító erejű) érvem is: a közköltészeti változat tökéletesen süketnek látszik az általam feltételezett regiszterváltásra.

* * *

Ezen a ponton végre áttérhetünk a *Vásárhelyi-daloskönyv* variánsára – ezt megelőzően azonban szükségét érzem bevezető gyanánt valamiféle teoretikus alapvetésnek.

Jól tudjuk, hogy a textológia alaptétele szerint az irodalmi műalkotás alapvetően invariáns jellegű.[32] Csakhogy a közkölbordákig terjed. [...] Szűkebb ért. jelenti a mellüreget, a benne levő belrészekkel együtt. [...] Még szűkebb ért. a mellnek két oldalán levő húsos kidudorodások, kivált a nőnemnél. Ezeket a magyar különösen *csöcs*-nek, vagy *emlő*-nek nevezi, melyek t. i. az anyatejnek elválasztására rendeltetvék." *A magyar nyelv szótára*, szerk. Czuczor Gergely, Fogarasi János, 1, Pest, Emich Gusztáv, 1862, 433. (Kiem. az eredetiben.) Ennek ismeretében szeretném megjegyezni, hogy e legszűkebb jelentést a *Madzsari türki* szerzője az 1. strófában a „csecs", Balassi a tárgyalt vers 3. strófájában a „kebel" szóval fejezi ki. Előbbi költő nyelvhasználatára nincs több idevágó adat. Utóbbi a „mell" és a „kebel" szót egyebütt mindhárom értelemben használja, a „csecs" kifejezés pedig csak a *Szép magyar komédiá*ban fordul elő, vulgáris kontextusban.

31 Némiképp ellentmond ennek a koncepciónak, hogy Apor Péter még a 17. század végére is úgy emlékszik vissza, hogy „Nem árulták akkor az leányokot csecsek mutogatásával [...], hanem az ingek elől meg volt hasítva, annak kötője volt, s úgy kötötték meg az nyakoknál, mert akkor épen az nyakokig volt fel az ingek, nem bocsátották úgy zsíbvásárra az csecseket szemtelenűl, mint az mostani asszonyok és leányok, hogy csaknem egészlen, többire félig nyakok csecsek mezítelenül úgy áll, mintha épen az férfiakot kénálnák csecsekkel." (Apor Péter, *Metamorphosis Transylvaniae: Azaz Erdélynek változása*, Bp., Magyar Helikon, 1972, 27–28.) Ezzel összhangban Radvánszky Béla is úgy ír, hogy a XVI. század utolsó harmadának Magyarországában divatosak voltak ugyan a nyitott vállak, melyek ugyan a mellet, nyakat és a karokat szabadon hagyták volna – ha a szomszédos népeknél szemérmesebb magyar hölgyek nem fedték volna ezeket a részeket díszes ingvállakkal. Radvánszky Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*, Bp., Franklin, 1986, 1, 190–191.) Csakhogy arra is van adat – méghozzá éppen a *Vásárhelyi-daloskönyv* egyik énekében *(Tudod-e, miért jöttem elédben?)* –, hogy az ingváll adott esetben többet mutat, mint amennyit eltakar: „Ingvállam vékony gallérból való, / Gyenge testemen által meglátszó, / Ifjú legények, ez nektek való." *Vásárhelyi-daloskönyv*, 113. sz. Kritikai kiadása: RMKT XVII/3., 185. sz. 22. vsz.

32 Vö. Stoll Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*, Bp., Tankönyvkiadó, 1987, 6.

tészeti élet szereplőit éppen az auktoritás ignorálása jellemzi, s ami ezzel jár: a szerzői intenció figyelmen kívül hagyása, az irodalmi szöveg megváltoztathatatlanságának semmibe vétele, az egyes szövegelemek, illetve alkotástechnikai eszközök reflektálatlan elkölcsönzése stb. A közköltészeti regisztert szokás az így előállított anyag minősége okán irodalom alattinak, az imposztor versfaragók attitűdjéből kiindulva pedig az irodalom rendszerén kívülinek nevezni. Ezek a költők a szövegeket „közprédának"[33] tekintik, a rendelkezésükre álló korpusszal szabadon gazdálkodnak, ezért a szakirodalom nem is szerzőként, hanem „szöveggazdaként"[34] emlegeti őket. Ez nem jelenti azt, hogy a szöveggazdáknak ne lenne szerzői öntudatuk. Mivel irodalmi tevékenységükhöz mindig valamilyen praktikus érdek fűződik, ezért gyakran a saját nevüket mint szerzői védjegyet rendelik az alkotásaikhoz, mintha legalábbis érvényes szellemi tulajdonjogot formálhatnának azokra. Tárgyunk szempontjából ebben a folyamatban a legérdekesebb részjelenség értelemszerűen a szerzőtől elorzott versanyag feloldódása. Az alábbiakban azt vizsgálom, miben különbözik a szerzői variánstól a közköltészeti alak, illetve hogy milyen funkcionális változásokat észlelhetünk a *Vásárhelyi-daloskönyv* adaptációjában.

A versegész után a legnagyobb mozdítható egység a strófa. A régi magyar versben az egyes strófák akaratlan vagy szándékos manipulálását (felcserélését, elhagyását, fattyústrófák beiktatását) nagyban megkönnyíti, hogy a strófa gyakran valamivel zártabb gondolati egységet képez, mint a klasszikus vagy a modern költészetben. Csörsz Rumen István találó metaforája szerint a közköltészet szövegkezelési gyakorlata leginkább egy rendező pályaudvarhoz hasonlítható, „ahol a különböző szerelvények rakományát egyesítik, másik irányba indítják, a vagonokat szétkapcsolják egymástól és így tovább".[35] (Az ilyen típusú szövegromlás megelőzésére kézenfekvő módszer volt az akrosztichon beiktatása. Az akrosztichon tudniillik nemcsak a copyright biztosítására szolgál, hanem a versszöveg integritásának megőrzését, illetve ellenőrizhetőségét is szavatolja.

33 Vö. Pogány Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Bp., Magyar Helikon, 1978, 12.

34 Csörsz Rumen István, *Közköltészet: Irodalom alatt, kultúrák fölött*, Literatura, 2006, 273–282, 275.

35 *Uo.*, 276.

Ám – szükség esetén – az akrosztichon eltüntetésének is megvoltak a jól bevált módszerei a 17. században.[36])

Visszatérve a tárgyalt vershez: a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben olvasható változat tehát a Balassi-vers harmadik szakaszával indít. Tisztában vagyok vele, hogy az eróziós folyamat gyakran rekonstruálhatatlan, ebben az esetben mégis élek a gyanúperrel, hogy a nagyívű bakugrásnak köze lehet a strófa megkapó tartalmához. (V. D. 1. vsz.) Az első föltűnő vonás, hogy az elhagyott versszakokkal megváltozik a bevezetés típusa: immáron nem vezet át az elbeszéléshez, hanem egyszerűen – nincsen. A felütés *in medias res (nota bene: in medias mammas)* kezdődik. Egyúttal nyoma vész az eredeti alaphelyzet azon hangsúlyos mozzanatának, mely az eseményeket a különleges idő körébe helyezi. Vagyis ez a történet az elejétől kezdve tökéletesen hétköznapiként van beállítva. Az sem derül ki pontosan, hogy a beszélő hogyan találkozik az invokált leányokkal (akiket, ha szabad előrevetítenem, egyszer sem fog kegyesnek nevezni), és a mintához képest azt sem tudni, hányan is vannak összesen, csak hogy azok száma több, mint egy. És talán a legfeltűnőbb hiány a provokatív kérdésé, azzal együtt pedig a kitérő – a hölgyeket egyformán szépnek állító – válaszé is. Az ének egy meglehetősen semmitmondó bővítéssel *(amplificatio)* folytatódik. (V. D. 2. vsz.)

Ebben a betoldásban nagyjából-egészében megmutatkoznak a dilettantizmus főbb ismérvei. Az alkalmi költő a nyitásban ott veszi fel a fonalat, ahol a bővítmény kedvéért elszakította, ami tautologikussá teszi a sort. Ezután visszatér a testi jegyek felsorolásához *(enumeratio)*, s miután megállapítja, hogy a megszólítottak arcai pirospozsgások, utóbb mégis úgy találja, hogy azok szépségét nem lehet szavakkal kifejezni – márpedig ez a két gyakori közhely ebben az elrendezésben nyilvánvaló önellentmondást eredményez. És ami talán a leginkább szembetűnő, hogy e versszak beiktatásával a digresszív válasz implikálta második, anyagias kérdés nemcsak elhalasztódik, hanem teljes egészében ki is marad. (V. D. 3. vsz.)

Aminek – látjuk – a legfőbb hozadéka az, hogy a *Vásárhelyi-daloskönyv* variánsában nyoma sem marad semmiféle párbeszédnek. És mivel az eredeti vers invenciójában a korábbi

36 Szigeti, *Appendix…*, *i. m.*, 681.

értelmezés aspektusából legalábbis alapvető jelentőséggel bíró dialógus forma kizárólag csak az elhagyott strófákból olvasható ki, ezért azt kell gondolnunk, hogy éppen annak tudatos és következetes eltüntetése volt a cél. A megváltoz(tat)ott szövegkörnyezetben a *válasz* szó értelme is módosul: nem *feleletet,* hanem az ugyancsak a *válik* ige tövéből képzett *választást* jelent.[37] A hozzá jelzőként csatlakozó *igaz* melléknév pedig *valódi* helyett ebben a kontextusban már annyit tesz, mint *helyes*. Vagyis a beszélő szeretné nagyon nyomatékosan mindenkinek a tudomására hozni, hogy minden kétséget kizáróan jól választott a látókörébe került hölgyek közül.

Jóllehet egy kifejezés megismétlése a következő sorban a leggyakoribb másolói tévesztések közé sorolható, vegyük észre, hogy a tautologikus ismétlés a *rövid* kifejezést váltotta fel – és valóban ez a hosszabb variáns: nemcsak a tartalmasság függvényében, hanem objektíve is. Ám ennél sokkal jelentőségteljesebb a harmadik sor totális átírása. Az előzőekben már ismertettem azt a kultúrtörténeti adalékot, hogy a szemölcsösség hozzátartozik a török szépségideálhoz, míg a magyar ízléstől teljességgel idegen.[38] A fordító Balassi Bálint akár szembesült ezzel a problémával, akár nem, a szöveghűség érdekében átültette a képet magyarra. A verset a saját tetszésére átdolgozó névtelen azonban nem feltétlenül érdekelt a motívumok megőrzésében, és mivel a tevékenykedésének legfőbb célja a tetszés elnyerése, ezért aztán felszámolja az idegenül ható dicséretet, helyette pedig a gyümölcs metaforáját és az arra támasztott igényét kezdi hangoztatni. Ugyan a sor ritmusa és értelme is romlott állapotban maradt ránk, azt nem lehet megállapítani, hogy a megváltoztatott részletnek volt-e valaha hibátlan alakja – de azért illik rá törekedni. Az első szó többes száma mindenesetre teljességgel indokolatlan, hiszen a beszélő a továbbiakban is csak választottjának gyümölcseit kívánja leszakítani. Vélhetőleg ezeknek a hibáknak kell betudnunk, hogy a variáns kritikai kiadása az obskúrus szöveghelyet Balassi szándékának megfelelően emendálja a főszövegben.[39]

37 Ahogy ezt a TESZ vonatkozó szócikkének egy, a vizsgált korra adatolt passzusa is megerősíti. Vö. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, főszerk. Benkő Loránd, 3, Bp., Akadémiai, 1976, 1077.

38 Sudár Balázs, *Balassi Bálint és a török költészet*, *i. m.*, 4.

39 RMKT XVII/3, 192. sz. (Kiem. az eredetiben.)

De im hol néktek az igaz,
Szépségtekröl igaz válasz,
Szömölcsöt visel mellyén az,
Az ki légh szeb, kössebbik az.

S csak a lapalji apparátusban tájékoztat a daloskönyvbéli variánsról: „gyümölcsötök adassek nékem az".[40]

Nyilvánvalóan anakronizmus volna az 1961-ben megjelent kötetet sajtó alá rendező Stoll Bélán számon kérni a plurális szövegfogalom vagy az annak meghaladására tett kísérletek negligálását.[41] Az a döntés, hogy a szerzői szándékhoz legközelebb álló első versváltozatnak automatikusan a strófa *Balassa-kódex*ben olvasható variánsát tekinti, ezért azt közli főszövegként, a munkájára vonatkozó szabályrendszeren belül abszolút következetes.[42] Ugyanakkor az, hogy nem engedi a szöveget elválasztani a szerzőjétől, azt eredményezi, hogy egy, a valóságban soha nem létező versalakot konstruál.

A következő versszakban a beszélő megindokolja választását (V. D. 4. vsz.), csakhogy ezek a külső adottságok eleddig javarészt mindegyik hölgyszereplőre igazak voltak – talán egyetlen (úgy lehet) sokat számító tényezőt kivéve. Ha a fenti szövegjavításom helytálló, tehát nem az összes jelenlévő leányzó gyümölcseit követeli, hanem gyakorlatias mértéktartással csak egyvalakiét, akkor bizony a döntéshozó figyelme kifejezetten a keblekre irányult, s azt választotta, akiét a korabeli közízléssel összhangban a legszebbnek, vagyis alma formájának ítélt, amit egyébként a felütésben megmutatkozó fixációja is alátámasztana. Megismétlem: mindez csak akkor van így, ha a fentebbi rekonstrukciós kísérletem helytálló.

40 *Uo.*, 312. A szerkesztő, Stoll Béla annotációja a jegyzetek között: „Az ének 1. és 3. versszaka Balassi »Minap mulatni mentemben« kezdetű, törökből fordított éneke (ÖM 25. sz.) 3. és 5. versszakának néhol eltorzított változata. Az értelmetlen helyeket Balassi szövege alapján javítottuk." *Uo.*, 642.

41 A plurális szövegfogalomhoz lásd: Horváth Iván, *Egy műfaj halála* = H. I., *Gépeskönyv*, Bp., Balassi, 2006 (Opus – Irodalomelméleti Tanulmányok, 9), 166–185. Kiegészítéseként lásd még: Szatmári Áron, *A költő vízbefúlása: Régi magyar kísérlet a plurális szövegfogalom meghaladására = kultúrjav.: Írásbeliség és szóbeliség irodalma – újrahasznosítva (Fiatalok Konferenciája 2014)*, szerk. Bartók Zsófia Ágnes, Fajt Anita, Maróthy Szilvia, Bp., reciti, 2015 (Arianna Könyvek, 9), 167–182.

42 *A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata,* szerk. Horváth Károly, Bp., Akadémiai, 1962 (Szerkesztési Irányelvek, 2).

De maradjunk a tényeknél. Az „adassék nekem két alma" fordulata csak elsődlegesen jelenti azt, hogy az ifjú meg akarja tapogatni – ha ragaszkodunk a diszkrét, ámde zavaros képhasználathoz – *rózsájának almáit*. Átvitt értelemben mindazonáltal arra utal, hogy egyenesen a leányságát kéri tőle. Erre sok egyéb mellett a Bankó lánya és Béla király között megesett affér enged következtetni.[43] Tudniillik miután a Bankó lánya férfiruhában megjárja Béla király táborát s ott mindenkit lenyűgözött vitézségével, elmentében (biztonságos távolságból) kigombolkozva felfedi nőiességét, és ezt kiáltja az uralkodónak:

> Budára hoztam volt az két drága almát,
> De nem tudtad, király, megszegni az almát!

Visszatérve a tárgyalt vershez: a beszélő tehát egy leány ártatlanságát kéri cserébe pusztán azért, mert kinyilvánította, hogy őt tartja a legszebbnek. Nos, ennek a jól kitalált mozzanatnak bizonyos tekintetben van némi mitológiai hagyománya – végső soron az ítélőbíró szerepében Paris Venustól *(sic)* egy almáért szintén kettőt kért cserébe[44] –, ugyanakkor ebben a kidolgozásban egyáltalán nem tűnik elegánsnak.

Mint azt más helyeken több ízben kifejtettem, a kora újkori udvarló verseink retorikai eszközkészlete már-már kiábrándítóan egyhangú, s igazság szerint ebben a vonatkozásban nincsen nagy különbség a műköltészeti és a közköltészeti alkotások között.[45] A dicséret *(laudatio)* előbb-utóbb rábeszélésbe *(suasio)* torkollik, ennek érvrendszere pedig általában ugyanazokra a toposzokra hagyatkozik. Ilyen például a személyi érvek *(argumenta a persona)* alkalmazása; elsősorban a már említett testalkat *(habitus corporis),* de értelemszerűen gyakori az életkor *(aetas)* és az állapot *(conditio)* fölemlegetése is. A másik elengedhetetlen érvcsoport okból merített *(argumenta a causa),*

43 Kritikai kiadása: *Régi Magyar Költők Tára, VIII: XVI. századbeli magyar költők művei, 1566–1577,* szerk. Dézsi Lajos, Bp., MTA, 1930 (a továbbiakban: RMKT VIII), 177. (129–130. sorok.)

44 A párhuzamot Ferenczi veti föl a vershez írott pótjegyzetei között: „A miénkben a 3-ik sor romlott el: / Gyümölcsötök adassék nékem az, / melyben a rosszul olvasó vagy halló másoló a szöveget úgy írta le, mintha Paris ítéletére tenne vonatkozást." *Vásárhelyi-daloskönyv*, 238.

45 Balázs-Hajdu, *i. m.*, 45.

azon belül is a lélektani okoknak *(ratio faciendi)* a jó elérését célul tűző négy alkategóriája, úgymint a megszerzés *(adeptio),* a növelés *(incrementum),* a megőrzés *(conservatio)* és a használat *(usus).* A túlzás *(hyperbolé)* szintén az obligát klisék közé tartozik, s mint ilyen, egyebek mellett gyakran ismétlődik az a közhely is, mely szerint a beszélő az udvarolt hölgy kezébe helyezi az életét, másként fogalmazva: azzal fenyegetőzik, hogy bele fog pusztulni a visszautasításba. (V. D. 5. vsz.)

Ami az imént felsoroltakhoz képest többletként jelentkezik, az az elébevágás *(praeparatio)* alakzata: a beszélő felkészült arra az eshetőségre, hogy a leány esetleg aránytalannak tartaná a jutalom mértékét, ezért sietve előrevetíti, hogy ebben az esetben beéri egy öleléssel és egy arccsókkal. Lásd, mint fent: különben meghal. Csakhogy ez a hozzáállás – bár a magyar nyelvű illedelmes költészetet megteremtő Balassi Bálinttól sem volt idegen[46] – a legkevésbé sem felel meg az udvariassági kívánalmaknak. A trubadúrok szerelemideológiájára alapozott lovagiasság szabályai szerint (melyek javarészt ma is az európai kultúra részét képezik)[47] a szerelmi szolgálat jutalmának mértékét, sőt eleve a jutalmazás lehetőségét nem az udvarló határozza meg, hanem szíve választottja. De ne legyünk túl szigorúak a névtelen szerzővel: kérni azért szabad.[48]

Az epilógust képező utolsó strófa a nagy átlagból nem kitűnően semmitmondó, kétségkívül iskolás, végső soron mégis szépen ívelt lezárása a versegésznek. (V. D. 6. vsz.) Egyes értelmezések szerint a *figura etymologica* a dolgozat első felében említett *polyptoton* alakzatának olyan alesete, melyben az azonos tövű, de eltérően ragozott szóelemek egymással szintaktikai viszonyban állnak.[49] Vegyük észre: az első sorban éppen egy ilyen szerkezetet figyelhetünk meg. A keretes szerkesztésű sor ugyan formulaszerűen hat, de további előfordulásának ez idáig nem sikerült nyomára akadnom – ám ha tényleg nem a névtelen költő saját szerzeménye, akkor is szerencsés válasz-

46 Vö. a hatodik Célia-verssel *(Azmely keresztény hű):* „Szerelmesétől vált, nem csuda, az halált hogyha fejére kéri".

47 Vö. Zemplényi Ferenc, *Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom*, Bp., Universitas, 1998 (Historia Litteraria, 4), 23.

48 Vö. Szabics Imre, *A trubadúrok költészete*, Bp., Balassi, 1995, 151.

49 Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München, Max Hueber, 1960, § 648.

tás. A következő sorok végén feltűnő szóismétlés értékelhető szándékos önrímnek *(epiphora)* is. Csakhogy amíg a második sor értelmileg logikusan következik az elsőből, sőt egyenesen annak ellentételezése, addig a hűséget ígérő harmadik esetében ismét nagyobb eséllyel számolhatunk egyszerű figyelmetlenség okozta szövegromlással. A zárlat patetikus jókívánsága gyakran megjelenik a korabeli szerelmi költészetben, de ehelyütt mégis érdekes megoldás az alapvetően túlfűtött hangnem deszcenzív elcsendesülése.

„Tulajdonképpen csak az alapgondolatot veszi át, és annyira megváltoztatja az eredetit, hogy inkább hatásról beszélhetünk, mint változatról”[50] – foglalja össze Imre Ilma az énekkel kapcsolatos benyomásait. Én azonban ezt is másként gondolom. Balassi Bálint poétikai eszközei ugyanis csak nagyon közhelyessé hígulva mutathatók ki a névtelen átdolgozó-költő versének – már ha egyáltalán – önálló strófáiból. Nem akarta ő sem utánozni *(imitatio)* a nagy elődöt, sem pedig versengeni *(aemulatio)* vele; márpedig klasszikus értelemben csak ezeket a viszonyokat nevezhetjük irodalmi hatásnak. Hanem egyszerűen csak kiszakította a forrásszövegből azokat a részeket, melyeknek szükségét érezte ahhoz, hogy az áhított almákat is leszakíthassa egyszer, végre-valahára.

Összegzés

A *Minap mulatni mentemben…* kezdősorú, törökből fordított Balassi-versben a mérvadó szakvélemény szerint egyéni ötlet betoldásának nincsen nyoma. Ez a megállapítás annyival egészíthető ki, hogy a törökös fordulatok legalábbis másképpen rezonálnak a 16. századi magyar nyelvű kulturális közegben. Ugyanakkor Sudár Balázs áttekintő tanulmányára hagyatkozva olybá tűnik, hogy a török énekmondók repertoárjában nincsen nyoma annak a csattanós befejezésnek, melyben a beszélő másként reagál a neki felkínálkozó leányok kérdésére, miután ráébred, hogy azok jó eséllyel prostituáltak. Ezt az értelmezést követve mindamellett figyelemre méltó jelenség, hogy a regiszterváltás következtében a hangnem érdemileg nem válto-

50 Imre, *i. m.*, 12.

zik meg: a beszélő a fordulópont előtt és után is az udvariasság határait alig feszegetve dicséri a leányok személyi adottságait. Az egyetlen különbség, hogy miután felismeri, hogy a választás ebben a környezetben nem elvi vagy retorikai kérdés, vagyis a nyílt felelet nem sért semmiféle illemszabályt, akkor habozás nélkül megragadja az alkalmat és ténylegesen választ.

A versnek egy erősen átdolgozott változata, a *Nektek szemetek fekete…* incipitű ének bekerült a közköltészeti hagyományba is. Az átdolgozás legszembetűnőbb jegye, hogy abban a párbeszédes forma és ezzel együtt szükségszerűen a regiszterváltás mozzanata is áldozatul esett az elkölcsönző céljának, aki a tetszetősnek ítélt, strófányi szakaszokat a sajátjaival kontaminálva mindössze egy sablonos udvarlóverset kívánt előállítani. A popularizált adaptációval szemben lehetnek esztétikai fenntartásaink, az viszont kétségtelen, hogy a megváltozott kontextusnak, vagyis a *Vásárhelyi-daloskönyv* anyagának mércéje szerint kifogástalanul felépített, koherens alkotásként értékelendő. A közköltészeti közegben az irodalmi szövegek könnyen variálódnak ugyan, ám a tárgyalt versben a szándékolt szövegváltoztatások mellett szándékolatlanok alig mutathatók ki. Ebből pedig arra lehet következtetni, hogy a vizsgált gyűjtemény a névtelen szerző variánsát – a kisebb tollhibákat leszámítva – viszonylag híven konzerválta.

A *Csáky-énekeskönyv* példája

„Ami el tud romlani, az el is romlik”[1] – Murphy aranymondásáról hajlamos vagyok azt gondolni, hogy a homályos egzisztenciájú névadó tulajdonképpen a textológia alaptételét tette általános érvényűvé. Az ugyanis abban áll, hogy nincs az a szöveg, amely hagyományos eszközökkel hibátlanul reprodukálható volna.[2] Hiába állítja a *Balassa-kódex* egyik írnoka, hogy másolás közben nem hibázott, elég csak néhányat lapoznunk a kéziratban, és máris az ellenkezőjét tapasztaljuk: tollhibákat, félreolvasásból vagy elhallásból adódó tévesztéseket, a hordozó csonkulásából adódó kisebb-nagyobb szöveghiányt, stb. – hogy a Balassi-filológia igazi keresztjét, az ún. nagy cruxot ne is említsem.[3] A problémakomplexum egyenes következménye annak, hogy a *Balassa-kódex* bő félszáz év alatt nyerte el az általunk ismert formáját, s ez idő alatt több másolási fázison esett keresztül, ezért azt is nehéz megállapítani, hogy adott esetben melyik korszak milyen szkriptorának megjegyzéseit olvassuk. Ilyenformán mérget vehetünk arra, hogy a gyűjtemény „kevés vétkei” irodalomtörténészek nemzedékeinek fognak a jövőben is tartalmas elfoglaltságot biztosítani. Tudniillik ha a másoló kijelentése időközben érvényét veszítette is, ez mit sem változtat azon a tényen, hogy a megoldatlan problémák sorával terhelt *Balassa-kódex* a költő szerelmes énekeinek az általunk ismert leghívebb forrása.[4]

1 A kérdésről lásd: Nick T. Spark, *A History of Murphy's Law*, Periscope Film, 2006.

2 Vö. Stoll, *i. m.* Ez az alapvetés nem terjed ki a digitális filológia sajátos kérdéseire. Utóbbihoz lásd: Helikon, 2020/1. sz. (Számítógépes irodalomtudomány).

3 Tájékozódásul lásd: Vadai István, *Hozzászólás a Hozzászóláshoz = A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján (Sárospatak, 2004. május 26–29.)*, szerk. Szentmártoni Szabó Géza, Bp., Universitas, 2007, 141–175.

4 Vadai István, *Balassi Bálint Fajtalan éneki*, ItK, 1994, 673–681, 673–675.

Az alábbi eset az ismertebb lapszusok közé tartozik. A kódex számozása szerint a harminchatodik vers paratextusai, vagyis az argumentum és a nótajelzés között áll egy szikár félmondat: „de ez Pethő Gáspárnénál vagyon". Ezek után a kezdősor olvasható: *Egy nagy követséggel küldte sietséggel Venus hozzám Cupidót,* majd a harminchetedik ének sorszáma. (Itt kell megjegyeznem, hogy az incipitről Rimay János, a mestere verseinek kiadásán fáradozó tanítvány is megemlékezik a tervezett kiadvány előszavának hiányjegyzékében. Magyarán tudott a szöveg létezéséről, de ő sem birtokolta.[5]) Az ügy odáig világos, hogy az összeállítónak nem állt rendelkezésére a harminchatodik vers egésze, hanem csak az indentifikáló felütés és egy olyan megjegyzés, amely több kérdést vet fel, mint amennyit megválaszol; ezeket az érvmenet megfelelő helyén fogom ismertetni. A folytatás úgyis onnantól lesz igazán érdekes, amikor Ötvös Péter az *Irodalomtörténeti Közlemények* 84. évfolyamában (1980-ban) hírül adja, hogy a bécsi Staatsarchiv állományában talált egy magyar nyelvű kéziratos versfüzetet, melyet az egykori tulajdonos család után *Csáky-énekeskönyv*nek nevezett el.[6] Szorosan filológiai érdekű, rövid kísérőtanulmányát az énekek betűhív átirata követi. Így értesült róla a tudományos közösség, hogy a kézirat huszonnégy verse közül a huszonegyedik kezdősora a következőképpen fest: „Hozzám követséggel küldte sietséggel Venus asszony Cupidót". Azt hiszem, a történet befejezése nemigen fokozható; hacsak azzal a (méltán) emelkedett megjegyzéssel nem, hogy ehhez hasonló, Balassitól eredeztethető költemény azóta sem került elő.

5 „Mely munkáját három részre való osztásomban foglaltam ez jelen való írásomban. Az első részében Istenhez tött keresztyén buzgó könyörgéssi vadnak helyheztetve, de avval az elveszett éneke híjával, kinek kezdeti: Pokolbeli kísértetek faggatnak, etc. [...] Az másik részében elegyedett állapotrúl való, elvegyült énekeinek engedtem helyt [...] Egyiknek kezdeti: Szít Zsuzsánna tüzet szívemből magára. Másiknak: Egy nagy követséggel, Venus sietséggel küldé hozzám Cupidót. Harmadiknak: Eger, vitézeknek ékes oskolája, jó katonaságnak nevelő dajkája. Juliáról szerzett énekei foglalták penig az harmadik részét magoknak..." Kritikai kiadása: Rimay János *Összes művei*, kiad. Eckhardt Sándor, Bp., Akadémiai, 1955, 42–43.

6 Ötvös Péter, *A Csáky-énekeskönyv*, ItK, 1980, 486–509.

A betűhív átirat tanúsága szerint a *Csáky-énekeskönyv* e kitüntetett verse nem kizárólag önmagában értelmezendő, lévén fölötte, valamint az előtte és az utána helyet foglaló szerzemény fölött is olyan inskripció olvasható, amely a három költemény összetartozásáról vall. (Szándékosan nem használom a *cím* kifejezést, a régi irodalomban ugyanis a címnek a legritkább esetben van egyedítő funkciója. Túlnyomórészt – amint ebben a gyűjteményben is – olyan feliratokkal találkozunk, mint *Más* vagy *Más ének,* esetleg ennek latin megfelelői: *Alia* vagy *Alia cantio*. Ezek a legtöbb esetben még csak nem is szerzői eredetű paratextusok mindössze arra szolgálnak, hogy a művek ne olvadjanak egybe, vagyis csak azt jelzik, hogy az egyik önálló műegész után hol kezdődik a másik.)

Az áttekinthetőség okán e ponton elengedhetetlennek érzem a mikrociklus teljes szövegének közlését.

Venus asszony udvarától elvált legénynek búcsúzó éneke

1. Engem Venus asszony, még kisded gyermeket,
Irgalmasságából árvaságból felvett,
Mellém gondviselőt és oktatót rendelt,
Fényes udvarában mind azóta nevelt.

2. Anyai kegyelmét kívántam hálálni,
Mindenekben kedvét keresni és lelni,
Nála továbbvaló kegyelmet nevelni,
Mert ésszel s tűréssel kell szerencsét nyerni.

3. Leltem is kegyelmet felserdült koromban,
Monda Venus asszony: Állj bé szolgálatban,
Hívséget és eszet találtam magamban,
Lelsz te is értéket én birodalmomban!

4. Tárháza kulcsait adta az kezemben,
Szerelem, reménség, félelem élőmben,
Elmémet forgatta, vezette kétségben,
Nehéz határozni embert szerelemben.

5. Gyakran citeráját ha vette kezében,
Verte s énekelte nótáját székében,

Parancsolt szívemnek, jaj, ha jütt előmben,
Szemein ismértem, mit akart szívében.

6. Gyakrabban peniglen vitt kertben magával,
Jádzódtam kedvemre Paris almájával,
Tanácsban indultam sokszor virágjával,
Beszédben eredtem gyakran rózsáival.

7. Ha vadászat kellett, vitt Daphnis hegyére,
Forrást ha kívántam, vitt Byblis völgyére,
Muzsika ha kellett, vett lantot kezébe,
Egyezett madarak szavával éneke.

8. Véltem, boldogságban vagyok, legnagyobban,
Vettem észre későn, vagyok csalárdságban,
Venust szolgáljam én, ki álnokságában
Királlyal, szegénnyel megjádzott egy nyomban?

9. Menj el szemem elől, te rossz, csélcsap gyermek,
Többé kézijadtól, tegzedtől nem függek,
Menj el, hízelkedő, csácsogó kis féreg,
Ne kerülj előmben, higgyed, megvesszőzlek!

10. Reménségért többé senkit nem szolgálok,
Venust szerelméért többé nem udvarlok,
Melegedni szalmatűznél nem kívánok,
Mind te munkád az, valamit most mondok.

11. Ha kérdi asszonyom, hol vagyon szolgája,
Talám tudni fogja, hogy lött árulója,
Megmondhatom néki, hogy többé nincs módja,
Nyomhassam udvarát, térhessek hozzája.

12. Mert az ő udvarát sok irigyek lakják,
Kedvesbek, hazugok, hízelkedő nyalkák,
Változnak kedvéből nagyrendű sok urak,
Udvarából ritkán tisztesen válhatnak.

13. Ha kérdi, udvarban kihez fogok menni,
Mondjad, hogy Pallashoz készülök indulni,

Ha én hűségemben csorbát gondol látni,
Kész lészek onnand is néki számot adni.

Tekintsük át, miről esett szó eddig. A beszélő ismertette emocionális életének történetét, mely szerint a szerelem istenasszonya, Venus jóformán csecsemőkorában kiválasztotta magának, később pedig valóban szolgálatába állt, mivel azonban szembesülnie kellett úrnője csalárd természetével, elhagyta őt. Ez a mozzanat nincsen részletezve; egy szónoki kérdésben *(interrogatio)* fejeződik ki a szakítás, és ezzel egyidőben a beszédnem is megváltozik: az alapvetően demonstratív sorok előbb a vád *(accusatio),* majd a lebeszélés *(dissuasio)* hangjaival keverednek. A kilencedik versszak fordulópontját Cupido gyalázása is színesíti, ám hogy az istengyermek honnan került elő vesztére, nem lehet tudni. Alighanem saját jogán, Venus ugyanis a vers jelenében még nem értesült a pártütésről.

A zárlatban megfogalmazódó terv, mely szerint a vers alanya Pallas szolgálatába készül szegődni, felidézi az olvasóban Rimay Jánosnak a *Balassa-kódex*ben fennmaradt szerelmes verseit; kivált az elsőt, mely így kezdődik: *Szólítván nevemen Venus asszony engem*. Részletes ismertetésétől (ezúttal)[7] eltekintek, csak egynémely különbségre szeretném fölhívni a figyelmet a két ének között. Egyrészt azok szereplői ellentétes utat járnak be: előbbi Venustól Pallashoz igyekszik, utóbbit Venus próbálja Pallas udvarából a magáéba csábítani. A másik különbség, úgy lehet, az első következménye. Méghozzá az a tény, hogy Rimay *doctus* verseitől teljes mértékben idegen a fenti versben tetten érhető *rusticus* hangütés. Nála is olvashatni komoly vádakat, sőt dühödt kirohanásokat Venus és Cupido gaztettei ellenében, ezeknek azonban sohasem része az alantas, szolgákat illető fenyítés ígérete.

Az alapszituáció kidolgozása a jelek szerint nem számít ritkaságnak a 17. században. Akár a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben is találhatunk rá példát. Az első ének ugyan az elején csonkulva maradt ránk, ezért kezdősorát *(Bajnokja ifúnak szerelmesekről)*

7 Bővebben lásd: Balázs-Hajdu Péter, Jankovits László, Pap Balázs, *Apró madár hálóban? A* Balassa-kódex *első Rimay-verséről = Septempunctata: Tanulmányok Petrőczi Éva hatvanadik születésnapjára,* szerk. Pénzes Tiborc Szabolcs, Bp., reciti, 2011, 21–30.

is csak a tartalomjegyzékből ismerhetjük.[8] Igen nagy kár, mert így sosem fogjuk megtudni közelebbről, miféle kegyes érvel Venus zászlaja alatt olyan vehemensen amellett, hogy a szerelmi játékokért csak a gorombákat és a latrokat éri büntetés. Tegyük hozzá, sikerrel: a vers beszélője végül nemcsak behódol, de rögtön meg is fogdossa vitapartnere aranyalmáit. Vagyis a szerző, aki a kolofon tanúsága szerint bizonyosan nagy úr volt, hiszen „egy palotájában" írta a verset „a kapu felett", „kis fölházban" lakó, tehát kétségkívül rendezett polgári körülmények között élő (értsd: minimum cseléd) szeretőjének – szóval ez a szerző a jelek szerint előbb megalkotta a csapdát, azután kíméletlenül belevezette versbéli alteregóját.

De lássuk végre a következő, vizsgálódásaink szempontjából leglényegesebb költeményt:

Venus Cupidót küldi elvált szolgája után, ki által visszahívatja

1. Hozzám követséggel küldte sietséggel
   Venus asszony Cupidót,
   Halljad – úgymond – kérlek, most tőled nem félek,
   Venus anyám mit hagyott,
   Követségtételem és választvitelem
   mindjárt nem bont szándékot:

2. Köszöneti után néked Venus anyám
   énáltalam izeni,
   Háládatlanságod s állhatatlanságod
   valójában hogy érzi,
   Másfelől peniglen, hogy ilyen hirtelen
   megvetetted, neveti.
   Az hirtelenséget, s gondatlan esetet
   bánat szokta követni.

3. Nem azért izente, hogy el ne lehetne
   udvara nálad nélkül,
   Ki bír királyokkal, bölcsekkel, urakkal,
   ellehet nálad nélkül,
   De hogy megmutassa, hogy dolgodat bánja,
   bár vétettél mód nélkül.

8 Ferenczi, *i. m.*, I. sz.

Kegyelem bűnösnek, nem pedig szenteknek
adatik istenségtűl.

4. Vétkedet bocsátja, sőt elő sem hozza,
ha térülsz kegyelemhez,
Mivel eddig bírtál, azon hatalommal
bocsátja kezeidhez;
Ne gondold, oly könnyen ez véghez mehessen,
nem fér emberségedhez.
Se te hűségedhez, se esküvésedhez,
se te természetedhez.

5. Magad is megszánnád, így nem bosszontanád,
hogyha látnád bánatját,
Sérti méltóságát, úgy várja halálát,
éri könny könnyhullását,
Néha ha csendesül, fejehajtva eldűl,
felejti magamagát.
Vagy – úgymond – meghalok, halált annak hozok,
ki elszólta szolgámot.

6. Ezereken vadnak, azkik kívánkoznak,
udvarában jussanak,
De az sok közül is, ki válasszon, kevés,
kinek aztat mondhatnak:
Ennek mind erkölcse, vidámság termete,
illik szolgálatjának.
Mert eszest és józant, hívet és az tisztát
válogatja magának.

7. Lám, magad is vallod, nem is tagadhatod,
anyád helyett anyád volt,
Vett fel árvaságbúl és ártatlanságbúl.
maga hogynem szoptatott,
Az jótéteményért nehéz kegyelméért
venni háládatlanságot.

Nem igényel különösebb verstani jártasságot, hogy észrevegyük, az alkotás eredetileg nyilvánvalóan Balassi-strófában íródott,

ám a nyitó és a záró szakaszt leszámítva az idők során, az utókor kreativitásáról tanúskodva a strófák kibővültek egy negyedik periódussal. Ezt a jól megragadható változást emelték ki az általam használt Balassi-edíció szerkesztői kurziválással. (A '80-as évek közepén megjelent népszerű kiadást a szakzsargon a védőborító színére utalva *piros Balassi* néven ismeri; a továbbiakban én is ekként hivatkozom.[9])

A folytatásban tehát Venus megpróbálja visszaédesgetni hűtlen szolgáját az udvarába, követének pedig – mint ahogy erről már volt szó – gyermekét, Cupidót teszi meg. Ez a választás a szerelmi költészet gyakorlatában nem is nagyon szokott másként esni, ám a kialakult nexus előtörténetének ismeretében azt lehet gondolni, szegény küldönc meglehetős hátránnyal fog hozzá a diplomáciai manőverhez.

Vegyük szemügyre a divinikus szónoklatot. A rábeszélés kezdetben a külvilágnak alkotott önarcképre *(quid affectet quisque)* támaszkodik, mondván, az áruló bolondot csinál magából, s ez mindössze gúnyos nevetést *(dicacitas)* válthat ki a cserbenhagyott úrnőből. Ez az érv jelenti az argumentatív stratégia ívének origóját, s a későbbiekből kiviláglik, hogyan adja egyre alább és alább Cupido. A következő szakaszban ugyanis azzal egészíti ki a korábbi állítását, hogy jóllehet a megszólítottnál különb nagyságok is akadnak Venus táborában, de azért nem esik jól neki, hogy elhagyták; vagyis a hallgatónak azt kell gondolnia, talán mégsem volt olyan szívből jövő ez a nevetés. Ezek után már egy olyan kompromisszum ígérete következik – nevezetesen, hogy visszatérése esetén teljeskörű rehabilitációra számíthat – amely éppen nem azt sugallja, hogy a szorgalmazó fél, vagyis a szerelemistennő különösebben erős pozícióban volna. A befejező részben azután Cupido visszatér a külvilágnak alkotott önarckép eszközéhez, de az előbbieknek totálisan ellentmondva egy kifejezetten szánalomra méltó, méltóságában halálosan megsértett, sírógörcs és önkívületi állapot között vergődő, véres bosszúval fenyegetőző perszóna alakját vetíti a makacskodó szökevény elé. Majd ehhez a saját nevében még annyit fűz hozzá, hogy az legyen tekintettel patrónája korábbi jótéteményeire *(ante acta dictaque)*.

9 Gyarmati Balassi Bálint *Énekei*, szerk. Kőszeghy Péter, Szabó Géza, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1986.

Összefoglalva: az oráció érvmenete tehát alapvetően pathetikus; elsősorban a hallgató önérzetére kíván hatni, és nyilvánvalóan a szánakozás felkeltésére irányul. Hogy ez a taktika mennyire volt hatékony, értelemszerűen a harmadik, befejező vers fogja eldönteni.

Felel az udvari szolga Cupidónak, és elűzi magától

8. Szemtelen gyerkölce, nyughatatlan elme,
orvosolhatatlan méreg,
Lám, hova egyszer férsz, onnan nehezen térsz,
odaragadsz, mint kéreg,
Kellesz vagy nem kellesz, senkit meg nem kérdesz,
vagy mindenütt, mint féreg.

9. Ki bízta most reád, hogy hozzám jüjj magad
hízelkedő beszéddel,
Engem Venus asszony hogy visszakívánjon,
csempeskedjél nyelveddel?
Világgal ha bírhat, reám nem szorulhat,
nemcsak engem nevelt fel.

10. De ha úgy volna is, ne gondold soha is,
engem visszahitegess,
Honnét kieveztem, tőrbűl kivergődtem,
ismét hogy visszavihess,
.....
.....

11. .....
.....
Könnyen elkerüli, ki nem akar esni
mélyére örvényének,
Így semmi hitele s előmenetele
nincsen te beszédednek.

12. Gismunda békében élne Gisquardussal;
Leander Diomedessel,
Lyda, Lucretia, Penelope, Elissa
vigadnának örömmel,

De te az halálra, te az kárhozatra
vivéd nyalka beszéddel.

13. Aeneast, Achillest, Parist, Aristotelest
kicsalád ez világból,
Sok más ezereket, nem győzöm neveket,
ölél meg ártatlanul,
Kerítő beszéddel küldéd ígérettel
pokolra az udvarból.

14. Többé, te marcona, mint megmondtam vala,
ne kerülj énelőmben,
Már egyszer tegezed, puzdrás nyilaidat
porrá törtem kezemben,
Bizony szárnyad szegöm, lábad kettétörtöm,
úgy jöjj másszor előmben!

Röviden válaszolva az iménti kérdésre: semennyire. A követjárás teljes kudarc volt, Cupido beszéde nem érte el a célját, a helyzet pedig rohamosan eszkalálódik. A bizonyítás ezúttal zömmel példákra hagyatkozik. Az a pallérozottság, amit a mitológiai, illetve a klasszikus irodalmi alakok ismeretének kellene sugallania, némileg kétségessé válik a már említett, jellegzetesen alacsony stílusréteg *(stilus humilis)* tartományában. Ám szembetűnő, hogy amíg az olyan kifejezések, mint *gyerkölce* vagy *csempeskedés*, kevéssé vallanak Balassi Bálintra, az első strófa *b* rímei (méreg, kéreg, féreg) nemcsak hogy jellemzők rá, de egyenesen tőle valók: a Celia-ciklus nyolcadik, *Óh, én bolond eszem…* kezdetű verséből.[10]

2. Átkozott gyanúság, kétséges bosszúság,
gyógyíthatatlan méreg,
Ahová te béférsz, onnan nehezen térsz,
odaragadsz, mint kéreg,
Bétöltöd mérgeddel, kit szerelem legel,
a pokolbéli féreg!

10 Vö. Ötvös, *i. m.*, 488.

Hogy a jeles költő tetszetősebb rímszavait egy névtelen szerző elkölcsönözze, nem egyedülálló jelenség a 17. század költészetének történetében: a *Madách–Rimay-kódex*ekben fennmaradt szerelmes versek is több esetben hasznosítják újra a mester sikerültebb bokrait *(személt-élt-félt-vélt; napja-kapja-rabja; egy-hegy-meggy)*. Meglehet, hogy a jó tanítvány, Rimay János *nép-szép-kép-ép* rímtoposza egészen Kölcsey *Hymnus*áig elhatott.[11] Ám a tárgyalt énekben az is megfigyelhető, hogy a kérdéses rímszavak helyenként pontosan vagy pontatlanul, de magukkal hozzák az eredeti szintagmákat is.

Időzzünk el egy pillanatig még a hangvétel keresetlenségénél: Balassi, bár az idézett helyen a megfoghatatlan bizalmatlanságát átkozza, időnként a kor divatjának megfelelően maga is Cupido alakjában perszonifikálja a szerelembe esés folyamatát, s mint már említettem, alkalomadtán nézeteltérése is támad e figurával. De azzal egyenértékű alpáriságra ennél az időnként versében is rabiátus költőnél sincsen példa, hogy egynémely végtagcsontok (hovatovább *legs and wings,* „mint egy csirkének"[12]) eltörésével fenyegesse az istengyermeket.

Térjünk vissza oda, hogy az alkotás énekeskönyvbéli kontextusa természetszerűleg meghatározza a jelentését is. Tudjuk, hogy az *Egy nagy követséggel küldte sietséggel Venus hozzám Cupidót* kezdetű ének esetében a szövegkörnyezetet nem egyedül a *Csáky-énekeskönyv* anyaga képezi, merthogy annak kezdősorát a *Balassa-kódex* is megőrizte. A másoló (szemben Rimayval) ráadásul a költemény argumentumának, sőt a sorszámának is birtokában volt: innen tudható, hogy az alkotás a kódex Balassi-korpuszának azon részéhez tartozott, melyet Varjas Béla invenciózusan Nagyciklusnak nevezett el.[13]

Varjas elképzelése ugyanis az volt, hogy mielőtt a nehéz helyzetbe jutott költő 1589 nyarán kibujdosott volna Lengyelországba, összeállított egy autográf versgyűjteményt, melyet az

11 Imre Mihály, *Egy rímtoposz históriája (nép – szép – kép – ép … tép)*, ItK, 1984, 399–426.

12 A regiszter megítéléséhez lásd: Sütő András, *Egy csupor zsír = Tártkarú világ*, Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1959, 184–191.

13 „A Nagyciklus […] egy meghatározott életszakasz és szituáció lírai kivetülése, amelynek megvan a maga külön sajátos, zárt mondanivalója […] A Nagyciklus szerkezete, témája tehát kigondolt, fiktív »mese«." Varjas Béla, *Balassi Nagyciklusa*, ItK, 1976, 585–612, 589, 592.

idézett másoló „maga kezével írott könyvnek" nevezett. A koncepció szerint továbbá e szerzői kézirat tartalma megegyezik a *Balassa-kódex* első 66 versével, s az általunk ismert szerkezet, vagyis a kódex Balassi-anyagának mai formája csak ezután, nehezen rekonstruálható bővítések következtében alakult ki. Varjas a ciklust afféle fiktív életrajznak tekintette, melytől nem lehet eltagadni bizonyos valóságreferenciákat sem. A versekből kibontakozó szerelmi történetnek lett volna a harminchatodik fejezete az *Egy nagy követséggel…* kezdetű ének. A történet idevágó szegmense nagyon leegyszerűsítve a következőképpen foglalható össze. Azelőtt, a harmincötödikben *(Régi szerelmem nagy tüze)* a beszélő még Cupidóval perlekedik, merthogy hiába áll küszöbön a válása, régi szeretője mégsem viszonozza az újramelegített érzelmeket. Az utána következő harminchetedikben *(Ez világgal bíró, felséges Cupido)* az istengyermek türelemre inti, és valóban: a harmincnyolcadikban a beszélő személyesen is megpillantja a Venus attribútumaival felékesített Juliát egy kapuközben, a harminckilencedikben pedig végre alkalma nyílik térdet-fejet hajtani előtte, és így tovább. Ebből a cselekményívből szakadt ki tehát egy vers, hogy eljusson Pethő Gáspárné (vagy leánynevén: Dobó Krisztina)[14] kezébe, s onnan azután soha ne találjon vissza a Balassi-életmű szorgos gyűjtögetőihez.

De válasszunk most egy másik aspektust. Ezt a legszűkebb szövegkörnyezetet az argumentumok így vetítik előre:[15]

> Harmincötödik.
> Ezt akkor szerzette, hogy az ő felesége idegensége miatt az régi szeretőjén kezdett szívében megindulni
>
> Harminchatodik.
> Kívánsága szerint cselekszik (tudniillik egy igen-igen szép kegyest [ígér]), okát jelenti Venus annak is, miért árolta el az felesége
>
> Harminchetedik.
> Ezt akkor szerzette, mikor az feleségétől elvált; kiben emlékezteti Cupidót arra, amit Venus őáltala fogadott néki, ha feleségétől

14 Eckhardt, *Balassi Bálint*, *i. m.*, 91.
15 A *Balassa-kódex* argumentumainak problematikájáról lásd: Vadai István, *Balassi Bálint elvegyült énekei*, ItK, 2014, 393–402.

békével elválik, kire megfelel Cupido, Juliát mutatván s dicsérvén néki

Innen nézve a kérdés tehát nyilvánvalóan az, hogy illeszkedik-e a *Csáky-énekeskönyv*ből előkerült vers a sorszám és az argumentum alá. Nos, mint e szakmában oly sokszor, erre valójában nem lehet kétségkívül érvényes feleletet adni. Az igenlő vagy a nemleges válasz szükségszerűen az interpretáció függvénye, ám nemcsak az adott verset, hanem a kontextust, vagyis a Nagyciklus egészét is értelmeznünk kell. Csakhogy ebben a kérdésben nincsen konszenzus az irodalomtörténészek között.

Ötvös Péter körültekintően felsorakoztatja a Balassi szerzősége mellett (egyező kezdősor) és ellen (rossz verselés, módosított strófaszerkezet) szóló érveket: mint írja, eszerint a versfüzérnek annyi köze van a Balassi-életműhöz, hogy annak emlékei és motívumai sejlenek föl bennük, valójában azonban „e három darab egy Balassin *is* iskolázott későbbi szerzőtől származik".[16]

A radikálisan bizakodó fél ez ügyben a szövegközlés során általam is használt Balassi-kiadás, a piros Balassi két szerkesztője, Kőszeghy Péter és Szabó Géza. Ők ugyanis nemcsak hogy visszapótolhatónak látják a középső verset a *Balassa-kódex*be, hanem a további kettőnek is helyet találnak abban. De annak megértéséhez, hogy ez hogyan lehetséges, először meg kell ismernünk a kis crux mibenlétét.

Az előbbiekben megnevezett, de nem részletezett nagy crux nem önmagában, a frusztráló megoldhatatlansága miatt kapta a jelzőjét, hanem megkülönböztetésképpen. Van ugyanis a *Balassa-kódex*nek egy sokkal egyszerűbben magyarázható, de szintén pótolhatatlan fogyatkozása, az úgynevezett kis crux. A kis crux a kódex 55. lapján található, ahol is a harmincadik sorszámú vers félbeszakad, a harmincegyedik kimarad, a harminckettediknek pedig csak a vége olvasható. Mivel a kódex fizikai egységében nincsen sérülés, a jelenséget kétféleképpen szokás magyarázni. Az egyik lehetőség az, hogy a másoló tévesztett; figyelmetlenül dolgozott, és átlapozott egy oldalt. A másik szerint a hiba nem annyira a másoló munkájában, sokkal inkább a másolt példányban keresendő, amelyből kiszakadhatott egy

16 Ötvös, *i. m.*, 488. (Kiem. az eredetiben.)

levélpár, a szkriptor pedig elsiklott az ekként képződött szöveghiány felett.[17]

Ami ebből számunkra lényeges tehát, hogy a *Balassa-kódex* állományának e szűk részéből nem egy szöveg hiányzik, hanem kettő: a harmincegyedik (a kézirat fizikai sérülése okán) és a harminchatodik (mert az Pethő Gáspárnénál van). A *Csáky-énekeskönyv* versfüzérének első darabját tehát meg lehet kísérelni annak helyébe applikálni – ám ez az eljárás csak akkor védhető, ha az ének tartalma igazodik a Nagyciklus jelentésének egészéhez. És még ha így is volna, akkor sem nyerhetünk teljes bizonyosságot a hipotézis megalapozottságáról. Ezért a szerkesztők nem is a hiteles versanyag részeként közlik azt, ott csupán ennyi áll:[18]

[HARMINCEGYEDIK]

– –

A verset a kötet végére, a *Töredékek, változatok, kétes hitelűek* közé sorolják. Éppen úgy, mint a rekonstruált harminchatodikat is, melynek problematikájára egyazon jegyzetben térnek ki. Ennek szövegét a világosság kedvéért teljes egészében közlöm:

> „Az ének a Csáky-énekeskönyvben található, a címet is innen vettük. Ennek a versgyűjteménynek a 20., 21. és 22. éneke szorosan összetartozik, s szinte bizonyosan egy szerző műve. A 21. első sora – »Hozzám követséggel küldte sietséggel Venus asszony Cupidót« – csaknem azonos a Harminchatodik énekből fennmaradt töredékkel, s így Balassi szerzőségére gyanakodhatunk. (Az énekeskönyv sorszámozása szerinti 21. és 22. verset egy éneknek fogtuk fel.) Ezt a gyanút erősíti, hogy az Engem Venus asszony incipitű ének a Balassa-kódexből hiányzó Harmincegyedik vers többé-kevésbé kikövetkeztethető tartalmának jól megfelel. Részletes kifejtésre itt nincs lehetőségünk, csak megemlítjük, hogy további érvek is szólnak Balassi szerzősége mellett: a Csáky-énekeskönyv-

17 Vadai István álláspontja szerint ti. a kettős lapozással okozható kétlapnyi szöveghiánynál nagyobb a veszteség. Vadai István, *A Balassa-kódex szerkezete: Mézes kenyér és papírrepülő*, Hungarológiai Közlemények (Újvidék), 2005/1, 13–23.

18 Gyarmati Balassi Bálint *Énekei*, *i. m.*, 80.

ben más, kétségtelen hitelű Balassi-versek is találhatók, tehát összeírójának rendelkeznie kellett a költő műveit (is) tartalmazó kézirattal. Azonos a Cupidóhoz fűződő viszony, a »fogadott fiú«-szituáció, a történelmi, mitológiai alakok névsora, szerepeltetésük mikéntje, a bűn értelmezése; rájátszásokat, visszautalásokat találhatunk a lírai önéletrajz, a hatvanhat versből álló gyűjtemény verseire, végül a szó- és képhasználat, a hiteles versek fel-felbukkanó reminiszcenciái is valószínűsítik Balassi szerzőségét. Az ellenérvek közül a »túl szép volna« álláspont nem megalapozatlan: fura véletlen, ha pont a ciklusból hiányzó két vers kerül elő, méghozzá ugyanabból az énekeskönyvből, egymás szomszédjaiként. Véleményünk szerint a ciklusból hiányzó énekekből a Csáky-énekeskönyv versei legalábbis megőriztek valamennyit, azok kétes hitelű változatainak tekintendők."[19]

Ezzel tehát magyarázatot kapunk arra a jelenségre is, amit a szemfülesebbek talán már korábban, a maga helyén észrevettek: a piros Balassiban az *Ez nagy követséggel…* kezdetű énektől az azt követő *Szemtelen gyerkölce…* tipográfiailag szeparált ugyan, ám a versszakok sorszámozása ez utóbbiban onnan folytatódik, ahol az előbbié abbamaradt: a nyolcadikkal. Ehhez a megoldáshoz, ne tagadjuk el, szükség volt némi találékonyságra.

Kőszeghy Péter és Szabó Géza fenti teóriáját a Balassi-filológia megkerülhetetlen, e dolgozatban is sokat idézett szaktekintélyei, Varjas Béla és Stoll Béla sohasem fogadták el. Egy évvel a piros Balassi kiadása után, 1987-ben jelenik meg az *Irodalomtörténeti Közlemények*ben Stoll Béla recenziója a verseskötetről. Ebben Stoll a legapróbb részletekbe menően mutat rá a szerkesztők érdemeire, de a *Csáky-énekeskönyv* verseinek inkorporálásával nem tud egyetérteni. Az alapos és ennek megfelelően terjedelmes bírálatának még a vonatkozó sorait is csak az arányosság rovására tudnám egyben közölni, ezért csak fontosabb, néhol Varjas álláspontját is jól tükröző szemelvényeket idézek:

„Annál érthetetlenebb viszont, hogy a Balassi verseit, a kor költői stílusát ennyire mélyen ismerő, a korabeli források-

19 *Uo.*, 311–312.

ban ennyire tájékozott szerkesztők a kötet 252-256. lapjain klapanciákat közölnek kétes hitelű Balassi-versekként. [...] az *Engem Venus asszony...* tartalma a hiányzó *Harmincegyedik* vers tartalmának megfelel ugyan, de (emberileg érthetően) csak a Kőszeghy–Szabó szerkesztőpáros által kikövetkeztetett tartalmának: a költő elhagyja Venus udvarát, elkergeti magától Cupidót, és Palláshoz indul. A Varjas Béla által kikövetkeztetett tartalomnak például már nem felel meg, Varjas szerint ugyanis »ez a költemény jelentette be, hogy a végsőkig tartó Anna-rajongás egy hirtelen fordulattal miként vezetett szakításhoz«. (ItK, 1976. 605.) Szerintem maga Balassi utal harmincötödik énekében az elveszett énekre: »hittel lőn köztünk szó, hogy frigyünk lenne állandó«, vagyis a költő fegyverszünetet kötött Cupidóval. [...] A fegyverszünetet a harmincötödik énekben Cupido felbontja, és meglövi nyilával a költőt. A *Hozzám követséggel...* kezdetű ének esetében elsősorban szintén tartalmi érvek szólnak Balassi szerzősége ellen: másról szól, mint Balassi harminchatodik éneke. A Csáky-énekeskönyv másolója jól foglalja össze saját versének tartalmát: »Venus Cupidót küldi elvált szolgája után, ki által visszahivatja, felel az udvari szolga Cupidónak és elűzi magától.« A Balassa-kódexben ez a tartalmi összefoglalás olvasható: »Kívánsága szerint cselekszik (tudniillik egy igen-igen szép kegyest [ígér])[20] okát jelenti Venus annak is, miért árolta el az felesége.« A Csáky-énekeskönyv két, szóban forgó éneke tehát arról szól, hogy a költőszerelmes véglegesen és határozottan szakít Vénusszal, ami ellentmond a ciklus logikájának is. [...] A fentiek alapján úgy képzelem, hogy egy XVII. század végi dilettáns versfaragó felhasználta Balassi képeit, kifejezéseit, olykor egész versszakait, félreértve és elrontva, képeit rosszul alkalmazva. Ez az ismeretlen szerző írta a Hozzám sietséggel... és Engem Venus asszony... kezdetű darabokat is. Annak a valószínűsége, hogy e két verset Balassi szerezte volna, a nullával egyenlő."[21]

20 Szerkesztői kiegészítés az eredetiben.

21 Stoll Béla, *Gyarmati Balassa Bálint énekei: A szöveget és a dallamokat gondozta, a jegyzeteket írta Kőszeghy Péter és Szabó Géza, Bp., 1986. Szépirodalmi Kk. 331. l.,* ItK, 1987, 224–225.

A vitát csupán referálni kívántam, véleményezni nem.[22] Azért éreztem szükségesnek összegezni a Balassi-kutatás ezen fejezetét, mert némiképpen párhuzamosnak gondolom a *Vásárhelyi-daloskönyv* helyzetével. Előkerül egy kézirat, mely romlott formában tartalmaz hiteles Balassi-verseket, s ez a szenzációs tény néhány érdemes kutatót arra ösztönöz, hogy a *Balassa-kódex* hiányait megpróbálja a felfedezett anyagból kipótolni – míg a szakma más jeles képviselői inkább kétkedésüknek adnak hangot, s a jelenséget egyszerű költői hatásként könyvelik el.

Persze, a hasonlóság mellett vannak különbségek is. Ezek közül a legjelentősebbnek most a kezdősor problematikája minősül. Az előző fejezetben tárgyaltuk a *Minap mulatni mentemben…* kezdetű Balassi-vers és a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben található variáns ügyét. Ehhez a témához szeretnék most röviden visszacsatlakozni. Bizonyos történeti tudományágakban a legnagyobb berzenkedés kíséri a múltra vonatkozó, irreális feltételt kifejező kijelentéseket. Az irodalomtörténet-írásnak azonban általában nincsenek ilyen skrupulusai. Képzeljük el tehát, hogy nem az *Egy nagy követséggel…* kerül Pethő Gáspárnéhoz, hanem a *Minap mulatni mentemben…* (Mondjuk, hogy a hoppon maradt költő borsot törjön az orra alá. Oda se neki, kedves Krisztina, legyél nagyon boldog, én sem panaszkodhatom.) Ez esetben tehát ez volna az az ének, amelynek csak a kezdősorát ismerjük. Létezik-e a valóságban a versnek olyan változata a *Balassa-kódex*en kívül, amely ugyanígy kezdődik? Persze, hogy létezik, méghozzá a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben (81. sz.):

1. Minap mulatni mentemben
   Egy szüzet játék kertemben,
   Rózsát, violát szed vala,
   Szép énekeket mond vala.

2. Arra menék, hozzá térék,
   Mihelyt az asszonyhoz juték,

22 Valójában a disputa nem zárult le. Kőszeghy Péter a későbbiekben revideálja álláspontját, és felteszi, hogy a ciklus e kulcspozícióba helyezett verse talán meg sem íródott: afféle költői játékként csupán a kezdősora készült el. (Vö. Kőszeghy Péter, *Balassi Bálint: Magyar Amphión*, Bp., Balassi, 2014, 352–353.)

Két kezemmel neki inték,
Kin ő csak elmosolyodék.

3. Mondék, úgymond: „Egészséggel,
Isten lásson meg jó szemmel,
Én bizony, tudom, jó szívvel,
Te's is látsz engem rút szemmel."

4. Monda: „Azon mit kesergessz,
Én szívemben mit kesergetsz?
Engemet meg ne játszódtass,
Mert engem mindenre hajthatsz."

5. Monda asszony: „Mit keressz itt?
Nám, azelőtt nem jártál itt,
De hogy engemet láttál itt,
Engem mátkádnak alítál."

6. „Mátkámot bezzeg" – felelék –
„Rég nem láttam violámot,
Majdon meg szedem virágom,
Neked ajánlom magamot."

7. Ím, adok neked egy rózsát,
Ki kertemben mostan kinyílt,
Viseld meg, szívem, kedvemért,
Én ifjú szeretetemért."

8. Rózsaszálat tőle elvőm,
Süvegemben én azt betőm,
Míg el nem assza, viselém,
Hogy elassza, én elvetém.

Vajon alakulhatna-e ki lázas vita arról, hogy mennyiben illik a fenti szöveg Balassi Bálint költői profiljába? – kérdezhetnénk, ám a kísérletet nem ez motiválta. Hanem annak szemléltetése, hogy ebben az esetben a *Nektek szemetek fekete…* kezdetű ének két hiteles Balassi-versszaka eltűnne a látókörünkből. Egyszerűen csak szétszóródna a daloskönyv tematikailag egynemű, kidolgozásában viszont rendkívül heterogén anyagában. Ki

tudná akkor már megmondani a narancskeblek strófáiról, hogy azok a nagyszerű Balassi Bálint keze nyomát őrzik?

Összegzés

A *Csáky-énekeskönyv* 1980-ban közreadott versei között Kőszeghy Péter és Szentmártoni Szabó Géza a *Balassa-kódex* hiányzó, XXI. és XVI. énekeit, pontosabban azoknak az erősen leromlott variánsait vélte felfedezni. Hipotézisüket a Balassi-filológia tekintélyei kétkedéssel fogadták. Ugyanakkor a *Balassa-kódex* és a *Vásárhelyi-daloskönyv* szövegváltozatainak összehasonlító elemzése arra enged következtetni, hogy az efféle szerzemények valóban magukban foglalhatják akár számunkra ismeretlen Balassi-versek szövegszerű emlékeit is, mint (Horváth János szavaival élve[23]) a *műköltészet elnépszerűsödött törmelékét;* vagyis azok s általában az apokrif hagyomány közlése a gyűjteményes kiadások appendixében nem nélkülözhető.[24]

23 Horváth János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete* = H. J., *Irodalomtörténeti munkái*, kiad. Korompay H. János, Korompay Klára, 1, Bp., Osiris, 2005 (Osiris Klasszikusok), 57–452.
24 Szigeti, *Appendix…*, *i. m.*, 675–687.

Az imitáció nulla foka

1. Itt már mindenki Petőfi Sándor

Van Lázár Ervinnek egy nagyszerű meséje, amely a Négyszögletű Kerek Erdőben megrendezett költői versenyről szól.[1] Ez a mese az általános épületesség mellett a lírapoétika alapkérdését is feszegeti, nevezetesen: mitől vers a vers?[2] A válasz jobbára negatív példákon keresztül körvonalazódik a történetben, tekintve, hogy a verseny résztvevői – a zsűrit is beleértve – az erdő lakói, ilyenképpen kivétel nélkül amatőr, naiv, dilettáns verselők és/vagy kritikusok, akik nincsenek igazán tisztában az irodalmi szabályrendszerekkel; s mint az a későbbiek során kiderül, valódi őstehetség egyébként sem igen mutatkozik köztük. A megmérettetésre is csak azért vállalkoznak, mert egyikük, Bruckner Szigfrid, a kiérdemesült cirkuszi oroszlán a rá jellemző szerénytelenséggel arról dicsekszik, hogy mindannyiuk között ő a legkülönb költő, tudniillik mindenkinél szebb verset tud kitalálni. Amikor végül rá kerül a sor, a következő szerzeménnyel rukkol elő:

> Ej, mi a kő! tyúkanyó, kend
> a szobában lakik itt bent?

A többiek természetesen azonnal óvást emelnek, arra hivatkozva, hogy ezt a verset nem ő írta, hanem Petőfi Sándor. Ám Bruckner Szigfrid hevesen tiltakozik, és azzal védi magát, hogy a papíron az ő keze írása látható és nem Petőfié, akiről – állítása szerint – egyébként sem tudja, hogy kicsoda.

1 Lázár Ervin, *Dömdö-dömdö-dömdödöm* = L. E., *A Négyszögletű kerek erdő*, Bp., Móra Ferenc Könyvkiadó, 1985, 104–114.

2 A mese ideológiakritikai vonatkozásairól lásd Kovács Sándor s. k. tanulmányát: Kovács Sándor s. k., *Irodalom-rendszer és ideológia* = ~~*DEkonFERENCIA*~~, szerk. Kovács Sándor s. k., Odorics Ferenc, Szeged, JATE Irodalomelméleti Csoport, 1994 (deKON könyvek, 1), 60–70.

Az utóbbi kifogás még a saját közössége számára is meglehetősen valószínűtlennek tetszik. Bruckner Szigfrid vélhetőleg elszámolta magát, ugyanis Petőfi Sándor nevével kivétel nélkül találkoznia kellett a magyar nyelvű kultúra minden részesének. (Gatyába' táncol, stb.) Ha nem *a* Költő *(sic)* egyik leginkább közszájon forgó szerzeményét veszi kölcsön, elképzelhető, hogy a hallgatóság elsiklik a plágium fölött. Akárcsak a költészet archaikus, orális korszakában: az előadó jelenléte kitakarná, elhomályosítaná a szerző személyét.[3] De Petőfi Sándor irodalmi alakját még a mesében sem lehet kitakarni.[4] Bruckner Szigfrid azonban bizonyítani akar, ezért egy újabb versenydarabot rögtönöz:

Ej, kend, tyúkanyó, mi a kő,
itt bent lakik a szobában?

A közönség ugyanakkor a csupán a szavak rendjében megváltoztatott versszöveget továbbra sem fogadja el önálló alkotásként; egyes hangok ezenfelül még a rím hiányát is nehezményezik. Az elégedetlenség egyre nő. Azonban Bruckner Szigfrid még ekkor sem hátrál meg, és a szórendi csere *(transmutatio)* mellett immár szócserével *(immutatio)* is igyekszik elkülönbözni a korábbi változattól:

Ej, tyúkapó, mi a kő, itt bent
lakik a szobában kend?

Ám a lázas igyekezet megint csak hiábavalónak bizonyul: a versenytársak újra belefojtják a szót, a zsűri elnöke, Mikkamakka pedig újfent igazat ad nekik, és ezt a kidolgozást is csalásnak minősíti. De jogos-e a diszkvalifikáció akkor, ha Petőfi Sándor a valóságban sohasem írt olyan verset, hogy *Apám tyúkja*?

Ha a mesében a kicsi zöld tündér, azaz Maminti egyes szavak definíciójához idézheti a *Természettudományi kislexikont*, akkor

3 Vö. Thienemann Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, Pécs, Danubia, 1931, 56–60.

4 A *Petőfi* márkanév az első magyar irodalmi védjegyek közé sorolandó, amit egy ifjú tehetség, bizonyos Petrovics Sándor dolgozott ki a piacban újonnan kínálkozó lehetőségek kiaknázására. Vö. Margócsy István, *Petőfi Sándor*, Bp., Korona, 1999 (Klasszikusaink), 61–62.

hadd legyen szabad nekem is a *Világirodalmi lexikon* vonatkozó szócikkéből *(plágium)* szemelvényeznem:

> „A tágabb erkölcsi értelmezéstől eltérően jogilag csupán a szerzői jogi védelem alatt álló művek saját néven, tudatosan történő, teljes vagy részleges, forma szerinti vagy tartalomszerű átvétele minősül plágiumnak. Nem plágium más műből merített ötlet önálló, egyénien eredeti feldolgozása."[5]

Vagyis kár, hogy a megkapó felütés után az *Apám tyúkja* című Bruckner Szigfrid-vers félbeszakadt, de igazat kell adnunk a Négyszögletű Kerek Erdő irodalomkedvelő közösségének.

Mint említettem, hogy a bemutatott *Gesellschaft* egésze kívül esik az irodalom rendszerén: a költők és az ítészek is egytől egyig önjelöltek. Arra ugyanakkor jól ráéreznek a pályatársak, hogy Bruckner Szigfrid nem újraalkotni kívánja Petőfi Sándor versét, és másképpen sem akar viszonyba kerülni azzal. Egyszerűen szeretné elbitorolni a szöveget – ha egészében nem kivitelezhető, akkor a lehető legnagyobb részt – mégpedig önös, és nem irodalmi érdekből (és ebben a tekintetben valóban nem számít, tudatában van-e annak, hogy az eredetileg kihez tartozott).

Mert hiába hangsúlyozza az oroszlán az invenció elsődlegességét, valójában esze ágában sincsen saját ötlettel előállni. Ellenkezőleg: a siker érdekében teljes egészében ráhagyatkozik az általa ismert legtekintélyesebb irodalmi szövegre – egyben az egyik legszélesebb körben ismert magyar költeményre –, vagyis az *Anyám tyúkja* című (*inter nos*: rém együgyű) versikére. A mindenkori alkalmi költő örökké valamiféle gyakorlati haszon reményében munkálkodik, és ez Bruckner Szigfrid esetében sincsen másként: az apollóni babérkoszorúval nemcsak a költői dicsőség jelképét veszíti el, hanem a krumplifőzelékbe való fűszernövényt is – szerencséjére az utóbbi célra legalább kölcsön tudja kérni a nyertestől, Dömdödömtől.

A régi magyar irodalom oktatói nem lehetnek eléggé hálásak Lázár Ervinnek ezért a példáért. Abból kiindulva ugyanis nem

5 *Világirodalmi lexikon*, főszerk. Király István, X, Bp., Akadémiai, 1986, 608–609. (A szócikket Boytha György jegyzi.)

igényelnek különösebb magyarázatot a totális ráhagyatkozás korabeli tényleges realizációi.

A kora újkori költészet egy dologban azonban biztosan különbözik a fent leírtaktól: ez idő tájt nagyon másképpen viszonyultak az eredetiség kívánalmához, mint egy, két, illetve három évszázaddal később. A romantikát előkészítő áramlatok hatására ugyanis a *natura* (itt: veleszületett tehetség) és az *ars* (itt: mesterségbeli tanulás) ókori eredetű dialektikája az előbbi javára látszott eldőlni; a 18. század mérvadó gondolkodói már azt hirdették, hogy a teremtő géniusz nem érvényesülhet a törvény szabta keretben.[6] Ezzel az irodalmi eredetiség jelentősége radikálisan felértékelődött, noha annak igénye különös módon éppen az antikvitásban kialakult tekintélyutánzás, vagyis az *imitatio* kényszeréből fakad. Ugyanis – amint azt Bán Imre áttekintő dolgozatában kifejti[7] – ez arra sarkallta az alkotókat, hogy olyan utolérhetetlen nagyságokat utánozzanak, mint a szónoklásban Cicero, vagy a költészetben Vergilius. Ám mivel (a platóni ideatan okán) a teoretikusok úgy tartották, hogy az utánzat sohasem lehet olyan tökéletes, mint az ideális minta, az imitátorok kénytelenek voltak eltérni attól, a másság pedig szükségképpen az irodalom fejlődéséhez vezetett.

Ezért az *imitatio* folyamata Seneca elgondolása szerint leginkább a méhek *(apes)* nektárgyűjtéséhez hasonlítható: az összeszedegetett olvasmányok megemésztésével a szerzők olyan anyagot hoznak létre, melyben felismerhetők ugyan az eredeti ízek, mégis sajátos zamattal bír. A hasonlatot az antikvitást (újra)felfedező Petrarca is átveszi a *Baráti levelek* gyűjteményében[8] – miközben ő maga szintén etalonná válik. A koncepcióval a későbbi, de nem kisebb befolyású humanista, Erasmus szintén számot vet *Ciceronianus* című dialógusában, hozzátéve, hogy az *auctoritas* elismerése nem egyenlő a szolgai utánzással vagy a stílus rabszolgaságával.[9]

6 Edward Young, *Gondolatok az eredeti alkotásról (részletek)*, ford. Dózsai Rita = *Angol romantika*, szerk. Péter Ágnes, Bp., Kijárat, 2003, 65–78.

7 Bán Imre, *Az imitatio mint a reneszánsz arisztotelizmus esztétikai kategóriája*, Filológiai Közlöny, 1975, 374–386.

8 Petrarca *levelei: Szemelvények Petrarca leveleiből*, összeáll., bev., jegyz., ford. Kardos Tibor, Gondolat, Bp., 1962 (Európai Antológia: Reneszánsz Sorozat), 64–71.

9 Vö. Markis Simon, *Rotterdami Erasmus*, ford. Farkas János, Bp., Gondolat, 1976, 63–75.

Mindent összevetve: az *imitatio*-tan a római antikvitástól a kora újkor végéig ívelő bő másfél évezreden keresztül határozta meg a költők viszonyát az irodalmi hagyományhoz.

Ha ezt Bruckner Szigfrid tudta volna!

2. Loops from the Bergerie

2.1. Batthyány Ferenc udvarló versei Lobkowitz Poppel Évához

Az alkalmi poéták kritikátlan ráhagyatkozása az elődköltő nyelvére a magyar nyelvű költészet non-fiktív történetében nem költői versenyeken jelenik meg (tegyük hozzá: nem is igen van konkrét tudomásunk ilyesfajta vetélkedésről a magyar régiségben), hanem a nem-nyilvános szférában; s mint ilyen, leggyakrabban talán a szerelmi lírában.

Gondoljuk meg: a valóságban – éppúgy, mint a mesében – műértő közönség előtt az alkalmi költő aligha tud profitálni a plágiumból. Ámde más a leányzó fekvése akkor, ha 1. az olvasó nem ismeri a műalkotás eredetét (vagyis az imposztort nem fenyegeti a megszégyenülés veszélye), 2. a valódi szerző engedélyt ad a szellemi termék fölhasználására. Ez utóbbira ráadásul létező példát is tudok említeni.

Az első költő, aki képes volt magyar nyelven olyan szerelmes verseket írni, melyek olvasása során a művelt irodalomkedvelőt nem önti el a szekunder szégyen, jelenlegi tudásunk szerint Balassi Bálint volt.[10] Közismert tény, hogy Balassi Bálint egy időben (1593 körül) élénk levelezésben állott Batthyány Ferenccel, a befolyásos ifjú főúrral; talán valamiféle pártfogás reményében.[11] A bizalmas magánlevelek kardinális témája a szerelmi hódítás fortélya volt. Vagyis Balassi ügyesen, mintegy *quid pro quo* maga is a támogató szerepét öltötte fel, amikor – s tárgyunk szempontjából most ez a legfontosabb – appendix gyanánt saját szerelmes énekeit is eljuttatta fiatal barátjának, amúgy belső használatra. A Balassi-filológia nagy bánatára ezek az autográf függelékek nem maradtak ránk; csak a Batthyány

10 Vö. Horváth Iván, *Balassi költészete, i. m.,* 214–294.
11 Eckhardt, *Balassi Bálint*, *i. m.*, 90.

család körmendi levéltárában őrzött iratok vallanak arról, hogy Batthyány Ferenc mintegy tíz évvel a költő halála után (1604 körül) ténylegesen beleszőtte azokat szíve választottjának, Lobkowitz Poppel Évának küldött leveleibe.[12] Mindez tehát a költő tudtával és beleegyezésével, hovatovább tevékeny segítségével történik; Vadai István ezt a jelenséget nevezi ötletesen Cyrano-effektusnak.[13]

Különálló alakban két olyan költeményt ismerünk, melyet Batthyány Ferenc másolt össze a rendelkezésére bocsátott énekekből. Jellemző módon mindkét esetben csak kisebb, az értelmet nem befolyásoló szintaktikai változtatásokat volt hajlandó végezni a szövegeken. A kreatív újrarendezésben két eltérő módszer figyelhető meg; azok közül az egyiket a *széténeklés,* a másikat az összeéneklés fogalmával írhatnánk le.

Szoros értelemben a *széténeklés* azt jelenti, hogy egy műből a hagyományozódás során elegendő részlet esik ki ahhoz, hogy a maradékát a befogadó ne érezze koherensnek. Az alábbi eset annyiban különbözik ettől, hogy ezúttal az epigon a költőelőd egyetlen alkotásának tetszőleges részeiből, à la carte készíti el a sajátját. Mégpedig így:[14]

12 Eckhardt, *A körmendi Balassi-emlékek*, EPhK, 1943, 26–48, 47.

13 Vadai István, *Batthyány Ferenc és Balassi Bálint = A Batthyányak évszázadai: Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27–29.*, szerk. Nagy Zoltán, Körmend–Szombathely, Körmend Város Önkormányzata, 2006, 217–222.

14 A bal oldali hasábban Batthyány Ferenc kompilált változatát, a jobb oldaliban a *Balassa-kódex* őrizte szöveget közlöm. A Batthyány-változat strófái mellett az első (római) számjeggyel a felhasznált Balassi-vers a kódex számozását követő sorszámát adom meg, az (arab) másodikkal pedig az egyes versszakoknak a forrásszövegbéli elhelyezkedését jelölöm.

Batthyány Ferenc
Csak búbánat...

1. **C**sak búbánat hagyatott énnekem,
kiben elfogy életem,
Mert jó reménségem kiben vala nekem
az mast elhagyott engem
Kiért mindenkoron nyughatatlanságban
fohászkodásban lölköm.
(XIV, 1.)

2. **Hogy** néha értek egyéb embereket
szeretőjökről szólni,
Akkor én bús lölköm rólad emlékezvén
nem tud szegín mit tenni,
Mert az gondolkodó, búskodó szerelem
szívemet megemészti.
(XIV, 2.)

3. **A**zért én szerelmem és gyönyörőségem
miért hagyál el engemet?
Oh, te fényes napom, mire nem terjeszted
énfelém is fényedet,
Hogy vigasztaltatnám én nagy bánatimban,
látván szép személyedet?
(XIV, 3.)

4. **K**évánságim nekem látni személyedet
naponként öregbölnek,
Kik hogy ez ideig be nem telhettenek,
szemeim könyveztenek,
Mert ki oka voltál előbb örömemnek,
mast vagy csak **keserőségemnek**.
(XIV, 4.)

5. **Én velem vagy te szabad** én édes szerelmem,
valamit mívelendesz,
Mert azt így jól látod, hogy vagyok te rabod,
ha szintén megölendesz,
Azért ámbár gyötörj szívem meg is engem,
hogy ha abban örvendesz.
(XIV, 7.)

Balassi Bálint
Decimus Quatrus, Borbála nevére
a nótája a Lucretia nótája

1. **C**sak búbánat immár hagyatott énnékem
kiben elfogy életem,
Mert jó reménségem kiben vala nékem,
az most elhágyott éngem,
Kiért mindenkoron nyughatatlanságban,
fohászkodásban lelkem.

2. **Ha** néha hogy értek egyéb embereket
szeretőjökről szólni,
Akkor én bús lelkem rólad emlékezvén
nem tud szegén mit tenni,
Mert az gondolkodó, búskodó szerelem
szívemet csak emészti.

3. **A**zért én szerelmem és gyönyörűségem
mért hagyál el éngemet?
Óh, te fényes napom, mire nem terjeszted
énfelém is fényedet,
Hogy vigasztaltatnám én nagy bánatimban,
látván szép személyedet?

4. **K**ívánságim nékem látni személyedet
naponként öregbülnek,
Kik hogy ez ideig bé nem telhettenek,
szemeim könyveztenek,
Mert ki oka voltál előbb örömemnek,
most vagy csak **keservemnek**.

5. **B**ánat miatt lészek én nagy gyötrelemben,
ha rajtam nem könyörölsz,
Betegségemben is, kinek vagy orvosság,
ha nem gyógyítasz, megölsz,
Hű szerelmemet is ha te megtekinted,
bűn, ha hozzám nem térölsz!
(Kimarad.)

6. **Ugyanis bírsz** engem szinte úgy mindenben,
amiképpen akarod,
Az én víg szívemet **de** megszomorítod,
ismét megvigasztalod,
Szomorú lölkömet, mint egy fiatal fát
bölcs kertész**,** úgy hajtod.
(XIV, 8.)

7. **Az Etna-hegyet mondják lám** tengeren túl,
hogy korosként égten-ég,
Kit soha nem olthat meg sem eső, sem hó,
sem másféle nedvesség,
Kinek egészében sohasem volt, sem leszen is
ez világon vég.
(XIV, 10.)

8. **Én szívemnek**, higgyed, ki nagy szerelemben
hozzád régen felgyulladt,
Tüzét meg nem oltja sem bú, sem nyavolya,
sem egyébféle bánat,
Ha szerelmemet szintén megölsz is,
de ugyan el nem hagyhat.
(XIV, 11.)

9. **R**ólam azért vedd el szomorú néztedet
és mutasd víg kedvedet,
Te szép két szemeddel mellyel gyakran megölsz,
éleszt viszont engemet,
Tudod, úgy szeretlek, tégedet kedvellek,
mint tulajdon lölkömet.
(XIV, 13.)

10. **T**égedet ajánllak kegyes Istennek
kedvében, kegyelmében,
Én magamat penig az te jó kedvedben
és édes szerelmedben,
Ki írta, tudhatod, hiszem mert látszanak
könyveim ez levélben.
(XIV, 16.)

6. **O**ly igen nagy csudám nékem ezen vagyon,
hogy mely kemény te szíved,
Te gyenge színedhez nem hasonló, higgyed,
te acél természeted,
Mert lám, nem érdemlém az te ittlétedben,
hogy szemedet rám vessed.
(Kimarad.)

7. **Rajtam szabad vagy te**, én édes szerelmem,
valamit mívelendesz,
Mert azt így jól látod, hogy vagyok te rabod,
ha szinte megölendesz,
Azért ámbár gyötörj, szívem, mégis engem,
hogyha abban örvendesz.

8. **Bírsz ugyanis** éngem szinte úgy mindenben,
amiképpen akarod,
Az én víg szívemet **te** megszomorítod,
ismét megvigasztalod,
Szomorú lelkemet, mint egy fiatal fát,
mint bölcs kertész, úgy hajtod.

9. **A**z fiatal fához vagyok már hasonló,
ki még nyers és zöldellik,
Ki az tűzben lévén egyfelől nedvesül,
s másfelől égettetik,
Így egyfelől szívem tőled kínoztatik,
s ismét vigasztaltatik.
(Kimarad.)

10. **Lám, az Aetna-hegyet mondják** tengeren túl,
hogy korosként égten-ég,
Kit soha nem olthat meg sem eső, sem hó,
sem másféle nedvesség,
Kinek égésében sem volt, sem lészen is
ez világon soha vég.

11. **A**z én szívemnek is, ki nagy szerelmében
hozzád régen felgyúladt,
Tüzét meg nem oltja sem bú, sem nyavalya,
sem egyébféle bánat,
Szerelmemért szinte ha megölsz is éngem,
de ugyan el nem hagyhat.

12. **É**n szerelmemnek mert akkor lészen vége,
mikor a folyóvizek
Visszafolyók lésznek, s mindenféle hegyek
árkokká lönni kezdnek,
Kik, hogy meglégyenek, magad is jól tudod
azt, hogy lehetetlenek.
(Kimarad.)

13. **R**ólam azért vedd el szomorú néztedet
és mutasd víg kedvedet,
Te két szép szemeddel, mellyel gyakran megölsz,
élessz viszont éngemet,
Tudod, úgy szeretlek, tégedet kedvellek,
mint tulajdon lelkemet.

14. **T**ovább beszédimet immár én nem nyújtom,
mert netalám megbántlak,
Hosszú beszédimmel, mint szinte magamat,
nem örömest untatlak,
Csak ezen könyörgök, hogy éngem mindenkor
tarts tulajdon rabodnak.
(Kimarad.)

15. Gyönyörűségem mert minden reménségem
nékem csak benned vagyon;
Mi oka, nem tudom, hogy mind éjjel-nappal
szívem téged gondoljon,
Tégedet óhajtson, tefelőled szóljon,
és csak tégedet várjon.
(Kimarad.)

16. Tégedet ajánllak kegyes Istenemnek
kezében, kegyelmében,
Enmagamat penig az te jó kedvedben
és édes szerelmedben;
Ki írta, tudhatod, hiszem mert látszanak
könyveim ez levélben.

A mozaikszerű építkezést nyilvánvalóan az akrosztichonosság indokolja: Batthyány Ferenc szemmel láthatóan nem elégszik meg azzal, hogy eltüntesse a korábbi nevet a versfőkből, inkább – helyenként némi szórendi cserétől sem riadva vissza, vö. „itt

bent lakik a szobában?" – saját kedveséére igazítja azokat, a maradékot pedig nemes egyszerűséggel elhagyja; figyeljük meg, az első sorokon kívül legfeljebb kisebb elírásokban, tollhibákban tér el a mintaszövegtől. Ám meg kell engednünk: a szelekcióban valamiféle esztétikai szándék is tetten érhető, lévén a szabad kezet kapott Batthyány többször is módosítja a szavak sorrendjét úgy, hogy választhatna helyette másik, megfelelő betűvel kezdődő versszakot is. (Nem tudom megállni, hogy ne tegyem szóvá: igen érdekes jelenség, hogy a fent olvasható Balassi-ének kétszer van befejezve. Egyszer az akrosztichon végén, a 14. strófában nyilatkozik úgy a beszélő, hogy berekeszti versét, még mielőtt az bántóan hosszúra nyúlna – majd hozzáfűz további két, a „függőleges beszéd" szempontjából teljességgel értelmezhetetlen *G* és *T* betűvel kezdődő versszakot, melyben ismételten elköszön kedvesétől. A legvalószínűbb magyarázatnak azt gondolom, hogy ez a toldás egy későbbi átdolgozás eredménye, melyben a költő egy tetszetősebb zárlatot illesztett a verséhez anélkül, hogy a korábbitól megvált volna – és amelyet a körmendi anyagnak már szükségképpen tartalmaznia kellett, mivel a második záró, azaz a 16. strófát Batthyány Ferenc is átvette.[15])

Ezzel szemben az *összeéneklés* azt jelenti, hogy egy adott műalkotás szakaszait több másik énekéből kompilálták össze. Ahogy Batthyány Ferenc is efféle, három Balassi-énekre visszavezethető egyveleget ajánlott szíve szerelmének:

1. Azért nekem immár el kell mast indulnom, De elmémet nálad ugyan itt kell hadnom, Rólad gondolkodnom, Legyen Isten hozzád, édes vigasztalóm.	Azért immár nékem el kell most indulnom, De elmémet ugyan itt kell nálad hadnom, Rólad gondolkodnom, Légyen Isten hozzád, édes vigasztalóm! (IV, 16.)
2. Nem úgy megyek el, hogy lennék nálad nélköl, Mert minthogy az test nem élhet lélek nélköl, Így te szerelmedtől Nem válhatom én meg már halálom nélköl.	Nem úgy mégyek el, hogy lennék nálad nélkül, Mert miként hogy test nem élhet lélek nélkül, Így te szerelmedtűl Soha nem válhatom meg halálom nélkül. (IV, 17.)

15 A kérdésről lásd még: Pap Balázs, *Az akrosztichonok és az első harminchárom,* Tttáj, 2004/10, 44–52.

3. Oh, siralmas szállás, kit keserves válás szegín fejemnek rendelt, Immár hová legyek, **előmbe mit vegyek haszontalan bút, terhet?** Oh, szerencsétlen nap, ki elragad és kap attúl, ki híven kedvelt.	Óh, siralmas szállás, kit keserves válás szegény fejemnek rendelt! Immár hová légyek, **s ölemben kit végyek, ha szántalan bú terhelt?** Óh, szerencsétlen nap, ki elragad és kap attól, ki híven kedvelt! (Célia VI, 2.)
4. Szerelmesétől vált, nem csoda, az halált hogyha fejére kéri, Mert bújában halál orvosságot talál, fájdalma végét éri, De az szörnyű válás, végtelen kínvallás szívét örökké sérti.	Szerelmesétől vált, nem csuda, az halált hogyha fejére kéri, Mert bújában halál orvosságot talál, fájdalma végét éri, De az szörnyű válás végtelen kínvallás, szívét örökké sérti. (Célia VI, 3.)
5. Mast is örömemet magaddal elvetted kedvemmel egyetembe, Reád gyúlt szerelmem titkon éget engem keseredett elmémbe, Áldott személyedet, gyönge szép színödet juttatván én eszembe.	Most is örömemet magaddal elvitted kedvemmel egyetemben, Reád gyúlt szerelmem titkon éget éngem keseredett elmémben, Áldott szemeidet, gyenge szép színedet juttatván én eszemben. (XL, 4.)
6. Öszvekötett kézzel, hajlott fővel, térddel őnekie könyörgék, **Kinek** jó voltától, mint istenasszonytúl kegyelmet reménlenék, Hogy megkegyelmezzen, tovább ne **gyötörjön**, áment reá kiálték.	Öszvekulcsolt kézzel, hajlott térddel-fővel **Juliámnak** könyörgék, **Midőn** jóvoltától, mint istenasszonytól, kegyelmet reménlenék, Hogy megkegyelmezne, tovább ne **gyötrene**, Ament reá kiálték. (XL, 13.)

Hadd jegyezzem meg: ezt a válogatást több szempontból is meglehetősen esetlegesnek tartom. Egyrészt a hibrid forma, a két Palkó- és négy Balassi-strófából álló versegész üvöltve árulkodik az írásmű kompilált voltáról. Másrészt nem tudok eltekinteni attól, hogy az ének voltaképpen a konklúzióval kezdődik *(Azért nekem immár el kell mast indulnom…),* melynek megfogalmazásához a Balassi-költemény mintegy tizenöt versszaknyi argumentáció után érkezik el. (Közlésüktől – főleg terjedelmi okokból – ehelyütt eltekintek.)

Csakhogy a mérleg másik serpenyőjébe is jut minimum két olyan tényező, melyek mégis a szelekció reprezentatív, *best of* jellegére vallanak. Az egyik az említett versalakokból adódik:

tudniillik mind az *a12 a12 a6 a12*-es, mind az *a6 a6 b7 c6 c6 b7 d6 d6 b7*-es strófaforma Balassi költészetében jelenik meg először; utóbbi a nevét is róla kapta. (A Palkó-nóta eredete annál obskúrusabb ügy.[16]) A másik belátásához vissza kell emlékeznünk a *Balassa-kódex* szerkezetére, melynek Balassi-anyaga köztudottan három részre oszlik: az első egység a házasságáig keletkezett énekeket, a második a Julia-verseket, a harmadik a Céliához írott költeményeket foglalja magába. Ám hogy ez a trichotómia mennyiben szerzői eredetű (tekintve, hogy a *Balassa-kódex* minimum egy másolat másolata),[17] a mai napig vitatott kérdés a Balassi-filológiában.[18] Mégsem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy a puszta vakvéletlen műveként származik a Batthyány Ferencnek eljuttatott három vers a kódex három különböző egységéből: az első két strófa az elsőből, a második kettő az utolsóból, a harmadik kettő pedig a középsőből. Nem feledhetjük Vadai István (következetesen képviselt)[19] álláspontját sem ebben a kérdésben, vagyis hogy a fenti alkotás „nem tákolmány", hanem gonddal szerkesztett *cento*.[20]

Kétségkívül Vadai mellett szól, hogy efféle, Balassi-szakaszokból kompilált műegész több is fennmaradt, a legrangosabb ezek közül pedig az a szintén a körmendi levéltár állományából előkerült verskézirat,[21] amely ilyenformán egyedülállóként Balassi Bálint keze nyomát őrzi, s ebből adódóan széles körben a *Saját kezű versfüzér* néven vált ismertté:[22]

16 Vö. 13. lap 11. sz. lábjegyzet.

17 A kérdésről legújabban lásd: Horváth Iván, *Balassi Bálint verseinek fragmentumi*, Credo, 2018/3–4, 20–41.

18 Vadai, *Balassi Bálint elvegyült énekei*, *i. m.*, 401.

19 Vadai, *Balassi Bálint Fajtalan éneki, i. m.*, 680; Vadai, *Batthyány Ferenc és Balassi Bálint, i. m.*, 218.

20 A *cento* valamely szerző műveinek egyes részleteiből összeállított, de az eredeti jelentésektől összességében radikálisan eltérő műalkotás. Vö. *Világirodalmi lexikon,* főszerk. Király István, II, Bp., Akadémiai, 1972, 134. (A szócikket Havas László és Kovács Endre jegyzi.)

21 Stoll Béla, Pais Dezső, *Balassi Bálint ismeretlen versrészletei*, MNyelv, 1952, 166–175.

22 Ennek keletkezését a szakirodalom (a Fulvia-szerelem manifesztálódása okán) 1593-ra teszi. *Uo.*, 169.

Az erdéli asszony kezéről

Ha szinte érdemem nincs is arra nékem,
hogy ő éngem szeressen,
Csak áldott kezével, mint szép ereklyével,
éngem, mint kórt, illessen,
Légyek ferge rabja, bátor ne szolgája,
csak szinte el ne vessen!

Az maga elméjének gyors voltáról az szerelem miatt

Forr gerjedt elmémre, mint hangyafészekre,
sok új vers, mint sok hangya,
Arra, mert szüvemben gerjedez szüntelen
szerelmed tüzes langja,
Szózatod búm verő vigasságtételnek
gyönyörű édes hangja.

Az Célia bánatjáról

Mint szép liliomszál, ha félbemetszve áll,
fejét földhöz bocsátja,
Célia szép feje úgy áll lefiggesztve,
mert vagyon nagy bánatja,
Drágalátos könyve hull, mint gyöngy, görögve,
vagy mint tavasz harmatja.

Bánja, hogy hajnalban kell az szerelmesétől elmenni

Hajnalban szépülnek fák, virágok, füvek,
harmaton ha nap felkél,
Cseng szép madárszózat, vígan sétál sok vad,
reggel, hogy elmúlt éfél,
Újul zöld bokor is, de nékem akkor is
dolgom csak gond, bú, veszél.

Fulviáról

Lettovább Juliát, s letinkább Céliát
ez ideig szerettem,

Attól keservesen s ettől szerelmesen
vígan már búcsút vettem,
Most Fulvia éget, ki ér bennem véget,
mert tüzén meggerjedtem.

A füzért Vadai azért sorolja a *cento* műfajához, mert az első és az utolsó strófák képezte keret három olyan versszakot fog össze, melyek nem ismeretlenek a Balassi-életműben járatos olvasók számára. A második szakasz az *Engemet régolta sokféle kínokba…* tizenkettedik strófája. Ez a vers a *Balassa-kódex* számozásában a negyvenedik, vagyis eredetileg a Julia-ciklus részét képezi. A további kettő azonban már Céliához íródott: míg a harmadik a hetedik számú *(Mely keservesen kiált fülemile…)*, addig a negyedik a második számú *(Két szemem világa, életem csillaga)* Célia-vers harmadik, záró strófájából való. Mivel az említett versek egészének közlése nemhogy segítené, de rontaná az áttekinthetőség esélyeit, ezért csupán a párhuzamos strófákat rendezem egymás mellé (bal oldalon a *Balassa-kódex*, jobb oldalon a *Saját kezű versfüzér* variánsai olvashatók):

Forr gerjedt elmémre, mint hangyafészekre,
sok új vers, mint sok hangya,
Arra, mert szívemben **szerelem tüzének**
csak te vagy édes langja,
Szózatod búm verő vigasságtételnek
zengő s gyönyörű hangja.
(XL/12.)

Forr gerjedt elmémre, mint hangyafészekre,
sok új vers, mint sok hangya,
Arra, mert szüvemben **gerjedez szüntelen**
szerelmed tüzes langja,
Szózatod búm verő vigasságtételnek
gyönyörű édes hangja.
(SKV 2.)

Mint szép liliomszál, ha félbemetszve áll,
fejét földhöz bocsátja,
Úgy Célia feje vagyon lefiggesztve,
mert vagyon nagy bánatja,
Drágalátos könyve hull, mint gyöngy, görögve,
vagy mint tavasz harmatja.
(Célia VII/3.)

Mint szép liliomszál, ha félbemetszve áll,
fejét földhöz bocsátja,
Célia szép feje úgy áll lefiggesztve,
mert vagyon nagy bánatja,
Drágalátos könyve hull, mint gyöngy, görögve,
vagy mint tavasz harmatja.
(SKV 3.)

Hajnalban szépülnek fák, virágok, füvek,
harmaton hogy nap felkél,
Cseng szép madárszózat, vígan sétál sok vad,
reggel, hogy elmúlt éjfél,
Újul zöld bokor is, de nékem akkor is
gondom csak merő veszél.

(II/3.)

Hajnalban szépülnek fák, virágok, füvek,
harmaton ha nap felkél,
Cseng szép madárszózat, vígan sétál sok vad,
reggel, hogy elmúlt éfél,
Újul zöld bokor is, de nékem akkor is
dolgom csak gond, bú, veszél.

(SKV 4.)

A *Saját kezű versfüzér* kérdéskörének Vadai önálló tanulmányt is szentelt, melyben részletesen elmagyarázza, hogy a versfüzéren eszközölt korrekciók miért eredményeznek sikerültebb alakot a kódexbéli változatoknál.[23] Arra is rámutat, hogy a versfüzéren két helyen is javítgatás nyomai látszanak, vagyis Balassi éppen a lejegyzés során módosíthatta a korábbi szövegváltozatot.[24]

Az a tény, mely szerint a hiteles versanyagban nem példa nélküli, hogy Balassi saját költeményeinek alkotóelemeit önszántából reciklálja, Vadai szerint más megvilágításba helyezi azokat az egyvelegeket is, melyek nem az ő keze írásában maradtak ránk; vagyis megengedhető, hogy azok is szerzői eredetűek legyenek. Megjegyzem, annak idején ezt az elképzelést visszautasítottam, és a Rostand-drámából vett metafora helyett a Transformers-univerzumból merítettem újat – mit meg nem tesz az ember egy csattanósnak szánt riposztért.[25] Mentségemre legyen mondva, hogy a közköltészeti praxis felől nézve a jelenséget általánosságban inkább jelképezi a Bumblebee (vagy a magyar fordításban: az Űrdongó) nevű néma autobot technikája, aki közlendőinek az egyidejű rádióadásokból kiválogatott beszédfoszlányokkal ad hangot. Most azonban, a szöveghagyományozódás e konkrét esetének alaposabb szemrevételezése után mégiscsak arra hajlok, hogy – mint oly sokszor – ezúttal is Vadainak volt igaza: tényleg a Cyrano-párhuzam a megfelelő, és nem az Űrdongóé.

23 Vadai István, *„Forr gerjedt elmémre, mint hangyafészekre sok új vers…": Balassi Bálint saját kezű versfüzéréről*, Ttáj, 1995/1, A Tiszatáj diákmelléklete, 22., 1–12.
24 *Uo.*, 9–11.
25 Balázs-Hajdu Péter, *Zsengék… i. m.,* 178.

Azt viszont mindenképpen hozzá kell tenni az ügyhöz, hogy a szerző az applikációt aligha végezte el pártfogoltja helyett – a fent említett szervetlenség mellett erre utal az a tény is, hogy a záróstrófa első sorát a körmendi Neuvillette ekképpen írja le (a pontosság kedvéért ezúttal kivételesen betűhíven közölve):[26]

Ößue kötet kezel hailot föuel terdel J önekie köniörgek

Ami egyértelműen arra vall, hogy a Batthyány Ferenc előtt fekvő levélen még a Julia név szerepelt, és csak valamivel az utolsó utáni pillanatban (a kezdőbetű lejegyzése után) módosította azt egy megfelelő szótagszámú személyes, ám a kedvese nevénél mégis sokkalta személytelenebb névmásra.

Ám ha egy ideje már amúgy is a filológia útvesztőiben bolyongunk, idekívánkozik egy további kérdés. A legjelentősebb szövegeltérés ugyanis nem a név javítása, tudniillik annak oka és menete, láttuk, könnyen rekonstruálható. Sokkal neuralgikusabb különbség mutatkozik a hatodik Célia-vers egyik félsorának a *Balassa-kódex*ben megőrzött, illetve a Batthyány Ferenc által lejegyzett változata között; tekintve, hogy az értelmezési lehetőségek szempontjából sem teljesen mindegy, hogy az „előmbe mit vegyek haszontalan bút, terhet", vagy az „ölemben kit végyek, ha szántalan bú terhelt" verzió a hiteles.

A gondolatmenet folytatásához újabb rövid filológiai alapvetés szükséges. A szövegkritika feladata – tudjuk jól – őrizni az irodalmi szövegek épségét, azaz a szerzői szándékot, lévén a dolog természeténél fogva minden hagyományos reprodukció során olyan hibák keletkeznek, melyek eltérítik a szöveget a szerzői akarattól. Ezen megfontolások szerint a leginkább hiteles variáns értelemszerűen a szerzői kézirat. Ha viszont ilyen autográf nem marad ránk, a következő hitelességi fok a szerző életében keletkezett másolat (kézirat vagy nyomtatvány), hiszen ebben az esetben – elvileg – ki tudta javítani az esetleges szövegromlásokat. A szerző halála utáni másolatok hitelességét pedig még nagyobb fenntartásokkal kell kezelnünk.

Az adott esetre vonatkoztatva: nyilvánvaló, hogy Balassinak nem állt módjában kijavítani a körmendi másolatokat, ráadásul nem is a változatlan megőrzés céljából küldött verseket

26 Eckhardt, *A körmendi Balassa-emlékek*, *i. m.*, 45.

ifjú pártfogoltjának. Ugyanakkor hiába hirdeti öntudatosan a *Balassa-kódex* egyik scriptora, hogy a költő énekeit „az maga kezével írt könyvébül írták ki szórul szóra. Vétek kevés helyen esett benne" – tudjuk, ez nincs, mert nem is lehet így: a kódex végső alakját csak sokkal Balassi halála után, a 17. század közepére nyerte el, addigra pedig (a fent említettek alapján) két vagy három reprodukciós fázison kellett átesnie. A két forrásnak tehát nagyjából ugyanannyi esélye van a szerzői változat megőrzésére. Annál is inkább, hiszen még azt a lehetőséget is számba kell vennünk, hogy *mindkét* variáns szerzői; hiszen ha valakinek, akkor Balassi Bálintnak tényleg szíve joga volt a végsőkig alakítgatni a szerzeményét.[27]

Ilyenkor a döntés öröme, mint annyiszor – a filológusé.

2.2. A *Balassa-kódex* Célia-egyvelege

Folytassuk még egy kicsit a szövegkritikai tájékozódást. Általánosan igaz a közköltészeti alkotásokra, hogy a keletkezésük pontos ideje rendkívül bizonytalan: az énekek a leggyakrabban datálatlanok, vagy éppenséggel hamis adatot közölnek. Ilyenkor nincs más hátra: a kérdésre vonatkoztatható egyéb, külső tényezőkre kell támaszkodni. Ezek alapján azonban a kutatók nemritkán csak viszonylag tág időhatárok között képesek meghatározni egy-egy szöveg keltét. A fenti énekeknél maradva: tudjuk, hogy Balassi Bálint 1593-ban vette fel a kapcsolatot Batthyány Ferenccel. Szükségképpen az ifjú főúr annak előtte még nem rendelkezhetett azokkal a költeményekkel, melyekből később a saját udvarlóverseit megkreálta. Ez tehát az úgynevezett *terminus post quem,* vagyis az *időpont, ami után* a szövegek létrejöhettek. A *terminus ante quem* (értelemszerűen: *- előtt*) pedig minden bizonnyal Batthyány Ferenc és Poppel Éva házassága lehetett, hiszen annak utána már okafogyottá vált a szerelmi levelezés a felek között. Erre az esküvőre 1607 júliusában került sor. Mindezt azért tartottam fontosnak ismertetni, mert a példák előszámlálása során ugyan igyekszem tartani magam a kronológiához, csakhogy a további esetekben még ennyi fogódzó sem áll rendelkezésemre.

27 Ebben az esetben az *ultima manus* (utolsó kéz) elvét kellene követnünk, és a későbbi változatot tekinteni véglegesnek. Ez azonban szintén meghatározhatatlan.

A *Balassa-kódex* hiteles Balassi-anyagát elegyes toldalék követi. Ennek záródarabját *Célia-egyveleg* néven szokás emlegetni, nyilván nem függetlenül attól a ténytől, hogy két Célia-vers strófáiból kompilálták össze.[28] Mivel a konszenzus szerint a Célia-ciklust Balassi a lengyelországi kibujdosása után szerezte, a *terminus post quem* 1589-ben állapítható meg. Ha igazolni tudnánk Vadai István feltevését, mely szerint ez a „kellemes összhatású",[29] illetve „bókoló hasonlatgyűjtemény"[30] is szerzői volna, ez azt jelentené, hogy annak a költő haláláig, 1594-ig el kellett készülnie. Ugyanakkor e hipotézisét maga Vadai is feltételes módban fogalmazta meg, és mi sem lehetünk nála határozottabbak.[31] A *terminus ante quem* ezért – jobb híján – az éneket őrző kézirat, esetünkben tehát a *Balassa-kódex* elkészültének ideje, ami tehát nagyjából a 17. század közepére esett. Mivel ebben az ügyben biztosabbat nem mondhatunk, az egyveleget Batthyány Ferenc udvarló verseit követően indokolt közölnöm.[32]

1. Csudálván egy **ferdűst,** [!] **hogy magával** nagy gőzt
párával eresztene,
Ferdős okát **adá:** Ez – úgymond – nem csuda,
mert Célia ül benne,
Kinek mezítelen testére szerelem
gerjedvén füsti menne.

1. Csudálván egy **ferdőt, ki felette** nagy gőzt
magában eresztene,
Ferdős okát **mondja:** Ez - úgymond - nem csuda,
mert Célia ül benne,
Kinek mezítelen testére szerelem
gerjedvén, füsti menne.
(Célia IV/1.)

28 *Balassa-kódex*, fakszimile kiadás, kiad. Kőszeghy Péter, betűhív átirat, kiad. Vadai István, Bp., Balassi, 1994, 146–147.
29 Vadai, *Balassi Bálint Fajtalan éneki*, *i. m.*, 680.
30 Vadai, *Batthyány Ferenc és Balassi Bálint*, *i. m.*, 218. (Arról, hogyan válik a metafora helyett a hasonlat Balassi Célia-ciklusának domináns alakzatává, lásd: Eckhardt Sándor, *A régi magyar költők képei* = E. S., *Balassi-tanulmányok*, Bp., Akadémiai, 1972 (Irodalomtörténeti Könyvtár), 309–323.
31 Vadai, *Batthyány Ferenc és Balassi Bálint*, *i. m.*, 218.
32 A bal oldali hasábban a *Célia-egyveleg*, a jobb oldalon a hiteles Balassi-szakaszok olvashatók. Utóbbi strófák mellett az első, római számmal az éneknek a kódex szerinti számozását adom meg, az arab másodikkal pedig az egyes versszakoknak a forrásszövegbéli elhelyezkedését jelölöm.

2. Mely csuda gyötrelem **és** hogy az szerelem
búmra most malommá lött,
Hol mint gabonáját, engemet, szolgáját
szép Céliával őrlet,
Siralmas patakja az kereket hajtja
kő lisztelésig ő rád.

2. Mely csuda gyötrelem **ez,** hogy a szerelem
búmra most malommá lett,
Hol mint gabonáját, éngemet, szolgáját
szép Céliával őrlet,
Siralmam patakja az kereket hajtja,
kin lisztté létig töret. (Célia V/1.)

3. **Nagy szerelem lángja, mert lelkem annyira**
már **szintén** haranggá lött,
Ki szerelem bennem félen ver ellenem
s rám **támadott** amellyet,
Azért kong jajszóval, zúg fohászkodással
szegény, nyugalma helyett.

3. Ím, az nagy szerelem miatt búsult lelkem
már **szinte** haranggá lett,
Kit szerelem bennem félen vér ellenem,
rám **támadván** amellett,
Azért kong jajszóval, zúg fohászkodással
szegény, nyugalma helyett.
(Célia V/2.)

4. **Mert** egy kristály követ soha el nem törhet,
noha éget verőfény,
Úgy az én szívemet, noha vall gyötrelmet,
el nem rontja tüzes kén,
Csak gyúl szegény s hevől, mert szertelenül **fél,**
mint kristály öveg**, kit sőt se napfény.**

4. **Mint** egy kristálykövet soha el nem törhet,
noha éget, verőfén,
Úgy az én szívemet, noha vall gyötrelmet,
el nem rontja tüzes kén,
Csak gyúl szegény s hevül, mert szertelenül **fűl,**
mint kristály, **kit süt hév szén.**
(Célia V/3.)

5. Mint nap szép homállyal fejér **felső** által
verőfínyen terjeszti,
Oly gyönge világgal vékony fátyol által
haja színit ereszti
Célia **befűlvén**, mellyén tündökölvén
drága gyémánt kereszti.

5. Mint nap szép homállyal fejér **felhő** által
verőfényét terjeszti,
Oly gyenge világgal vékony fátyol által
haja színét ereszti
Célia **befedvén**, s mellyén tündökölvén
drága gyémántkereszti.
(Célia IV/3.)

Vegyük sorra az eshetőségeket. *Pro primo:* nem zárható ki, hogy az egyveleg nem szerzői kompiláció. *Pro secundo:* Vadai álláspontja is elfogadható, melynek értelmében tehát a válogatás afféle, a szerző által – alkalmasint demonstratív célzattal – készített *cento*. Ez a feltevés ugyanakkor felvet egy további, ráadásul elég messzire vezető kérdést is: tudniillik hogy miféle poétikai elgondolás sarkallná Balassi Bálintot arra, hogy a Célia-ciklus negyedik énekének két egymást követő strófája közé otrombán beékelje a következő Célia-vers mindhárom Balassi-strófában írott versszakát? Ennek ellenére mégsem kell lemondanunk a szerzői változat képzetéről – elég csak revideálnunk a keletkezéstörténet időrendjének hipotézisét; ugyanis

(pro tertio) jobban meggondolva semmi nem bizonyítja, hogy a Célia-versek előbb keletkeztek volna, mint a Célia-egyveleg egyes szakaszai.

Utóbbinak belátásához azonban elengedhetetlen a szóban forgó énekek ismertetése, méghozzá azok teljes terjedelmében:

Negyedik
Kiben az Célia feredésének módját írja meg,
annak felette penig termetéről, maga viseléséről
és szépségéről is szól

1. Csudálván egy ferdőt, ki felette nagy gőzt
magában eresztene,
Ferdős okát mondja: Ez – úgymond – nem csuda,
mert Célia ül benne,
Kinek mezítelen testére szerelem
gerjedvén, füsti menne.

2. Mint az kevély páva verőfényen hogyha
kiterjeszti sátorát,
Mint égen szivárván sok színben horgadván
jelent esőre órát,
Célia oly frissen, újforma sok színben
mégyen táncban szaporát.

3. Mint nap szép homállyal fejér felhő által
verőfényét terjeszti,
Oly gyenge világgal vékony fátyol által
haja színét ereszti
Célia befedvén, s mellyén tündökölvén
drága gyémántkereszti.

4. Támadtakor napnak, mint holdnak, csillagnak
hogy enyészik világa,
Úgy menyek-szüzeknek, mint az szép füveknek,
vész szépsége virága,
Mihent közikben kél Célia, azkinél
égnek nincs szebb csillaga.

A költemény első versszakának mintája köztudottan a Balassira nagy hatást gyakorló petrarkista költő, Hyeronimus Angerianus Neapolitanus *De Caeliae balneo* (Caelia fürdése) című epigrammája volt.[33] A többi eredete ismeretlen; még az is elképzelhető, hogy a költő saját invenciójának gyümölcsei. Ezek mindegyike, így bizonyos tekintetben az utolsó, retorikailag argumentálatlan hiperbola is egy-egy hasonlat köré szerveződik.

Persze a régi magyar vers nem feltétlenül alkot olyan koherens tartományt, mint a modern költészeti alkotások: versszakait adott esetben kevesebb oksági összefüggés köti össze, ezért a strófák zártabb szegmenseket alkothatnak, mint a versegész; ez esetben viszont ennél többről van szó: a szakaszok kerek, önmagában is értelmezhető egységet alkotnak.

Ezek a megfontolások ráadásul az egyveleg másik komponensére is igazak.

Ötödik
Kiben az Célia szerelméért való gyötrelméről
szól, hasonlítván az szerelmet hol malomhoz
s hol haranghoz

1. Mely csuda gyötrelem ez, hogy a szerelem
    búmra most malommá lett,
  Hol mint gabonáját, éngemet, szolgáját
    szép Céliával őrlet,
  Siralmam patakja az kereket hajtja,
    kin lisztté létig töret.

2. Ím, az nagy szerelem miatt búsult lelkem
    már szinte haranggá lett,

33 Vö. BÖM, 262. Az epigramma szövege: „Caeliae balneo // Inclyta laudatas peteret quam Caelia Baias, / Atque salutiferis membra lavaret aquis: / Vidimus electis undantia balnea flammis. / Miramur, quid sit tantus, et unde, vapor. / Quidam inquit: simul ac visa est hic Caelia nuda, / Hac cum rupe latens protinus arsit Amor." (*Poetae Tres Elegantissimi*, *i. m.*, 19.) [Jankovits László fordításában: Mikor Caelia a híres Baiaet felkereste, és tagjait az egészséghozó vízben fürdette, láttuk, hogy a zubogó fürdővíz lángokat lövell. Csodálkozunk, mi ez a nagy gőz és honnét való. Valaki azt mondta: mihelyst feltűnt itt a meztelen Caelia, a sziklával együtt fellángolt rögvest a rejtőzködő Amor.]

Kit szerelem bennem félen vér ellenem,
rám támadván amellett,
Azért kong jajszóval, zúg fohászkodással
szegény, nyugalma helyett.

3. Mint egy kristálykövet soha el nem törhet,
noha éget, verőfén,
Úgy az én szívemet, noha vall gyötrelmet,
el nem rontja tüzes kén,
Csak gyúl szegény s hevül, mert szertelenül fűl,
mint kristály, kit süt hév szén.

In eandem fere sententiam

1. Kiáltok, csak bolygok, mint megszélhűdt ember,
Mert belöl égek, mint tűzben száraz kender,
Gondom, búm, veszélyem véghetetlen tenger.

2. Paradicsombéli szépség ábrázatja,
Virágzó szép tavasz képe állapatja,
Szépségnek s nemcsak szépnek magát mondhatja.

Az ének Balassi-strófákban kelt első felének két alakzata, a malom- és a harang-hasonlat alapötlete két különböző olasz *villanella*[34] egy-egy versszakára vezethető vissza;[35] szerves összetartozás tehát azok között sincsen. A harmadik strófa hasonlatának forrását eddig még nem sikerült azonosítani, ami egyben azt is jelenti, hogy az szükségképpen független az első kettőtől.

A Célia-ciklus verseit úgy szokás nyilvántartani, mint Balassi Bálint kiforrott művészi alkotásait: üdítően tömörek, nincsen nótajelzésük, akrosztichonjuk, kolofonstrófájuk, és így tovább. Az egyes költeményeket alaposabban szemügyre véve mégis az világlik ki, hogy egyik-másik Célia-vers ugyanúgy a toldozottság-foldozottság látszatát kelti, mint némelyik

34 A *villanella* eredetileg a 15–17. századi olasz költészet félkötött formájú, szerelmi tárgyú lírai műfaja. Vö. *Világirodalmi lexikon*, főszerk. Szerdahelyi István, XVII, Bp., Akadémiai, 1994, 82–83. (A szócikket Herczeg Gyula jegyzi.)

35 Waldapfel József, *Balassi, Credulus és az olasz irodalom (Első közlemény),* ItK, 1937, 142–154, 153.

korábbi szerzemény, például a fentebb idézett *Csak búbánat immár hagyatott énnékem…* kezdősorú ének. Tekintsünk csak vissza a *Saját kezű versfüzér* negyedik darabjára: a paratextus *(Bánja, hogy hajnalban kell a szeretőjétől elmenni)* olyan alapszituációra utal, melynek a középkori provanszál lírában külön műfajt szenteltek: a szerelmesek hajnali búcsúzásának témáját az *alba* hivatott felölelni.[36] Az említett szakasz nem tesz eleget a verstípus formai követelményének, mely szerint a strófáknak a refrénszerűen visszatérő *hajnal* (prov. *alba* – innen a név is) szóval kell végződniük; már csak azért sem, mert mindösszesen egy Balassi-strófából áll. Annál figyelemreméltóbb, hogy ez az egyetlen versszak epigrammatikusan zárt egységként képes esszenciálisan magába sűríteni a hajnali dal tartalmának lényegét.

Csakhogy, miként azt korábban már említettem, ez a részlet képezi a Célia-ciklus második versének záróstrófáját is egyben:

Ugyanakkor, hogy megkedveli Céliát, ekképpen könyörög mindjárt néki, hogy kegyes szemeit reá vetvén, végye bé szerelmében s vidám jó kedvében

1. Két szemem világa, életem csillaga,
szívem, szerelmem, lelkem;
Kinek módján, nevén, szaván, szép termetén
jut eszembe énnékem
Régi nagy szerelmem, ki lőn nagy keservem;
végy szerelmedben éngem!

2. Reménlett jóm, kincsem, mi örömmel hintsem
én ez árva éltemet,
Ki csak terajtad áll, s nálad nélkül halál,
csak tőled vár kegyelmet,
Hogyha útálod azt, ki téged néz s virraszt,
s magánál inkább szeret?

3. Hajnalban szépülnek fák, virágok, füvek,
harmaton hogy nap felkél,

36 Vadai, *„Forr gerjedt elmémre…”, i. m.,* 11.

Cseng szép madárszózat, vígan sétál sok vad,
reggel, hogy elmúlt éjfél,
Újul zöld bokor is, de nékem akkor is
gondom csak merő veszél.

Lássuk be, a jelen szerveződésben záróstrófaként funkcionáló elem valójában nem következik sem az argumentumból, sem a megelőző versszakokból.

(Részeredmény)

Feltehető, hogy a szerző hozzáillesztett egy mutatósabb szakaszt a Célia-ciklus egyik versének a végéhez anélkül, hogy a jelentésegész megsínylette volna.

Feltehető, hogy a szerző leválasztott egy mutatósabb szakaszt a Célia-ciklus egyik versének a végéről anélkül, hogy a jelentésegész megsínylette volna.

Következésképpen feltehető, hogy a *Balassa-kódex* által őrzött Célia-ciklus egynémely darabja kisebb, önálló egységekből rendeződött össze, és ezek az alkotórészek esetenként el is váltak egymástól.[37]

Annak felismeréséhez, hogy miről tanúskodhat ezenfelül a három egyveleg, számot kell vetnünk a *Balassa-kódex*en kívüli, de a fentiektől eltérően *egészben hagyományozódott* versekkel. Annak idején az egyik iránymutató, ehelyütt is sokat hivatkozott tanulmányában Vadai István már közölt egy áttekintő táblázatot annak szemléltetésére, hogy mely Balassi-versek őrződtek meg a korabeli forrásokban. Idézzük csak föl:[38]

37 Ha akartam volna, sem tudtam volna kivonni magam ezen a ponton kiváló kollégáim, Jankovits László és Pap Balázs hatása alól, akikkel sok szemeszteren keresztül tartottunk közös szemináriumot a *Balassa-kódex* filológiai kérdéseiről. Ötleteinket és eredményeinket most már aligha lehetne hibátlanul attribuálni, egyvalamiben azonban biztos vagyok: az itt közölt okfejtés úgy az én szellemi tulajdonom, mint Bruckner Szigfridnek az *Apám tyúkja*.

38 Vadai, *Balassi Bálint Fajtalan éneki*, *i. m.*, 675. A római számok a kódex sorszámozását követik.

Fanchali Jób-k.	II.				XXIV.		XLIII.		XLV.	XLVIII.	LIV.	LV.	LVIII.	LIX.
Csáky-ék.				XX.		XXXIX.	XLIII.	XLIV.						
Vásárhelyi-dk.				XX.		XXXIX.		XLIV.	XLV.					
Körmendi lt.			XIV.					XLIV.						
Zsélyi lt.		VI.												
Csereyné-kódex			XIV.											
Balassa-k. függ	II.													

Mi állapítható meg ebből? Általánosságban az, hogy a szórás igen nagy, a versek szelekciójában pedig különösebb rendszeresség nem mutatkozik meg – leszámítva, hogy a másolt anyag kizárólag a Nagyciklus egységére korlátozódik. Vagyis noha Balassi több ízben is szolgált mutatványokkal a Célia-ciklusból, a ránk maradt kéziratok tükrében az is kitűnik, hogy a költő egész Célia-verset soha nem adott ki a kezei közül.

3. Bumblebee (A harmadik fűkunyhó)

Az elődszövegekkel szembeni kritikátlan attitűd további módozatainak bemutatására legvégül az 1672 körül összeállított *Vásárhelyi-daloskönyv* Balassi-reminiszcenciái kínálkoznak ideális anyagként. Ezek közé számít a következő ének, melyet a kutatók a daloskönyv romlott állapotú, hiteles Balassi-versei közé soroltak. (Az összevethetőség kedvéért párhuzamosan közlöm a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben és a *Balassa-kódex*ben fennmaradt verziót.) Íme:

1. Ez világ sem kell már nekem
Nálad nélkül, szép szerelmem,
Ki állasz most én előttem,
Egészséggel, szívem, lölkem!

2. Én bús szívem vidámsága,
Csendes lelkem nyugodalma,
Veled Isten áldomása,
Te vagy szívem bátorsága.

3. Én drágalátos palotám,
Jó illatú piros rózsám,
Gyönyörű ékes violám,
Élj, élj, édes szép asszonkám!

4. Feltámadott napom fénye,
Két szememnek ékessége,
Fekete szép szemöldöke,
Élj, élj, életem reménye!

5. Csak tereád gerjed szívem,
Csak tégedet óhajt lelkem,
Édes szívem, szép szerelmem,
Egészséggel, szívem, lelkem.

Harminckilencedik
Hogy Juliára találá, így köszöne néki
az török „Gerekmez bu dünya sensiz" nótájára

1. Ez világ sem kell már nékem
Nálad nélkül, szép szerelmem,
Ki állasz most énmellettem;
Egészséggel, édes lelkem!

2. Én bús szívem vidámsága,
Lelkem édes kívánsága,
Te vagy minden boldogsága,
Véled Isten áldomása.

3. Én drágalátos palotám,
Jó illatú, piros rózsám,
Gyönyörű szép kis violám,
Élj sokáig, szép Juliám!

4. Feltámada napom fénye,
Szemüldek fekete széne,
Két szemem világos fénye,
Élj, élj, életem reménye!

5. Szerelmedben meggyúlt szívem
Csak tégedet óhajt lelkem,
Én szívem, lelkem, szerelmem,
Idvöz légy, én fejedelmem!

6. Máriámra hogy találék,
Örömömben így köszönék,
Térdet, fejet neki hajték,
Kin ő csak elmosolyodék.

6. Juliámra hogy találék,
Örömemben így köszenék,
Térdet-fejet néki hajték,
Kin ő csak elmosolyodék.

Látjuk, az imént említett megközelítés a mi szempontjaink alapján erősen kifogásolható, tudniillik a névtelen szerző a legkevésbé sem az irodalmi emlékezet számára igyekezett reprodukálni Balassi Bálint alábbi költeményét. A vers keletkezését illetően vélhetőleg az a legvalószínűbb magyarázat, hogy egy alkalmi tollforgató megpróbálta minél hívebben felidézni forrása szövegét. Ennek megfelelően a két változat közötti eltérések a memória hiányosságairól árulkodnak. A jelentősebb különbségek esetében akár az is feltehető, hogy rákényszerült a saját tehetsége szerint pótolni a hiátusokat. Ahhoz viszont nem fér kétség, hogy minimum kétszer szándékosan módosította a forrása szövegét: előbb eltüntette abból a *Julia* nevet (3. vsz.), utóbb pedig a saját kedveséével pótolta azt (6. vsz.) – mindazonáltal ezekkel az apró változtatásokkal sikerült tökéletesen elidegenítenie korábbi alkotójától a költeményt.

Tartok tőle, hogy ha egy udvarlóvers kontaminátora (akár egyszerű figyelmetlenségből) nem végzi el ezt az érzékeny munkaszakaszt, az irodalmi késztermék nemigen részesül kedvező fogadtatásban. Valószínűleg így történhetett az alábbi szerzeménnyel is, amelyik történetesen az *Ez világ sem kell már nékem…* kezdetű ének messzi visszhangja a daloskönyv anyagában:[39]

1. **K**ertemben nyílt piros rózsám,
Árnyéktartó szép ciprusfám,
Jó szagú kegyes violám,
Egészséggel, édes Annám.

39 A szövegkiadó Ferenczi fölveti, hogy az akrosztichon többi része az *Elemér* férfinév romlott alakját őrzi. (*Vásárhelyi daloskönyv* [1899], *i. m.,* 63.) Ennek azonban ellentmond, hogy ezt a nevet a 19. században újította fel Vörösmarty Mihály, illetve Jókai Mór. (Vö. Ladó János, *Magyar utónévkönyv*, Bp., Akadémiai, 1971, 153.) Dézsi ehelyett az örömére folytatást valószínűsíti. Vö. Balassa Bálint *Minden munkái, i. m.* II, 745.

2. **A**ranyszínű fényes haja,
Szépen zengedező szava,
Piroslik rózsa orcája,
Nagy szépséggel ki van rakva.

3. **T**ündöklik, mint fényes páva,
Nagy szépséggel ki van rakva,
Hozzád vagyok már kapcsolva,
Gyönyörűséges rózsafa.

4. **A**zért, szívem, tés ezekben,
Légy állandó szerelemben,
Vég nélkül való örömben,
Maradj meg holtig hűségben.

5. **M**int basiliscus szemével
Embert megölt, szerelmével
Így engem is, beszédével,
Megsebhetett szépségével.

6. **N**agy keserves búban éltem,
Hogy lőn távozásod tőlem,
De már azmelyet reméltem,
Megleltem, vigadjon vélem.

7. **A**z üdő, lám, múlton múlik,
Az nap is estve elnyugszik,
Szép rózsa, mely most virágzik,
Ki tudja, majd hol tartozik?

8. **K**ertbéli szép piros rózsák
És szépen éneklő múzsák,
Vigadoznak az szép nimfák,
Énekelnek szép madárkák.

9. Én tégedet nem láthatlak,
Csak szívemben óhajtalak,
Elmémben befoglaltalak,
Már magamhoz kapcsoltalak.

10. Reméntelen az én fejem,
Ez világban az életem,
Mert csak immár az én fejem
Éjjel-nappal gondolkodván.

11. Ékesen szóló madárka,
Élj vígan te is, vadacska,
Te szomorkodó rajocska,
Mért nem szállasz az zöld ágra?

12. Mint mezőben az szép virág,
Harmattal nyílt zöld ciprusság,
Jó szagú, kegyes violám,
Egességgel, édes Annám.

13. Életemnek szép virága,
Mostan fénlik termő ága,
Idejében kinyílt rózsa,
Kebelemben jó illatja.

14. Ritkán szűnik gondolatom,
Mert vagyon nagy búsolásom,
Hogy teutánad kínlódom,
Vagyon nagy szomorúságom.

Azt kell gondolnunk tehát, hogy volt a formálódásnak egy olyan fázisa, melynek során az egyik versfaragó – korabeli szóhasználattal élve – *elrejtette* a meghódítani kívánt hölgy nevét a versfőkben, de olyan ügyesen, hogy a soron következő azután tényleg nem találta meg; legalábbis elmulasztotta „kikalapálni" onnan.[40]

Mindebből az is kitűnik, hogy az *Ez világ sem kell már nékem…* nagy ívet rajzolt a 17. századi közköltészeti hagyományban. A költemény emlékét a *Vásárhelyi-daloskönyv* korábbi dolgozatomban is emlegetett énekéből *(Minap mulatni mentemben / Egy szüzet láték kertemben)* is kiérezhetjük. A 81. számú ének alábbi strófáiról van szó:

40 Természetesen ha az éneket szóbeli előadás céljából kölcsönözték el, akkor nem kellett számolni az akrosztichonnal. Ezért a lényeges kiegészítésért Szatmári Áronnak tartozom köszönettel.

1. Minap mulatni mentemben
Egy szüzet láték kertemben,
Rózsát, violát szed vala,
Szép éneket mond vala.

2. Arra menék, hozzá térék,
Mihelyt az asszonyhoz juték,
Két kezemmel neki inték,
Kin ő csak elmosolyodék.

3. Mondék, úgymond: „Egészséggel,
Isten lásson meg jó szemmel,
Én bizony, tudom, jó szívvel,
Te's is látsz engem rút szemmel."

A vers már-már álomszerű víziót tár elénk. A Balassi nyomában járó narrátor valamiféle tartalmas időtöltés reményében indul el hazulról, mikor is – új elemként – egy, a kertjébe tévedt szűzleányra lesz figyelmes; ám mire a közelébe ér, a leányból titokzatos módon asszony lesz. Az ifjú szerelmes csakis ekkor, a leány(asszony) színe előtt fog hozzá mindkét kezével integetni. Sajnos a szövegben nincs bővebben részletezve, hogy pontosan milyen jeleket rajzol a levegőbe, csak az, hogy szíve választottja elmosolyodik ezen. A reakció érthető, bár az oka nyilván különbözik a forrásként szolgáló Balassi-versben leírt gesztusétól: Julia mosolya abban tudniillik minden valószínűség szerint egyszerű és udvarias válasz az úrnőt megillető tiszteletadásra.

Ha szabad egy rövid kitérőt tennem: mindez kiválóan igazolja a *lectio difficilior* (nehezebb olvasat) elvét, vagyis hogy két szövegvariáns közül általában a keresettebb a szerzői változat. A névtelen költő nyilván a köszöntés mozzanatát igyekezett felidézni az elődszövegből, ám mivel – úgy lehet – a térd és a fej meghajtása egy asszony előtt többé-kevésbé eleve idegen volt a világképétől, ezért azt a saját regiszterében szokásos, jóval banálisabb üdvözlési formával, az integetéssel helyettesítette. Tegyük hozzá: miután az így létrehozott szintagma („kezemmel neki inték") egy szótaggal rövidebbnek bizonyulhatott a kívántnál, ezért az általános gyakorlatot követve az ekként ke-

letkezett metrikai űrt a legkézenfekvőbb egyszótagos jelzővel („két") töltötte ki.[41]

Egy másik, még távolabbi rokonszövegben a térdhajtás megragadta ugyan a dilettáns verselő fantáziáját, a valódi jelentésével azonban a jelek szerint nem volt igazán tisztában. Ebből kifolyólag a 36. számú ének rendkívül zavarba ejtő értelmezési lehetőségeket tartogat az olvasó számára:

1. Tekéntek egy igen szép kertben,
   Hát egy kegyes mulatozik helyben,
   Ilyen módon szólok örömemben:
   Egészséggel, édes szívem, ebben.

2. Ez szót hallá, hozzám közelíte,
   Kezet nyújta, ékes térdet hajta,
   Szép virágok között hogy sétálna,
   És ő engem szépen vigasztalna.

Igazán nem akarnok többet belelátni a fönti strófába, mint amit a 17. században jelenthetett, ám azt sehogy nem lehet eltagadni, hogy a térdelő kegyes határozottan szubmisszív attitűdről tesz tanúbizonyságot. De nemcsak a mód, hanem az ok sem teljesen világos, vagyis az, hogy egyáltalán miért igyekszik megvigasztalni a beszélőt, aki ezt megelőzően kifejezetten örömmel szólította meg.

Ezek az énekek, melyek láthatóan semmiféle reflektált összefüggésben nem állnak a Balassi-életművel (engedjük meg: a reminiszcenciák ismerete sem feltétlenül közvetlen), jól rávilágítanak a populáris regiszter egyik lényegi jellemzőjére: a tetszetősebb alakzatok, potenciális formulák, illetve szentenciák permanens és kreatív szétszóródására, valamint újrarendeződésére a közköltészeti énekanyagban.

41 Úgyszintén a daloskönyv 20. sz., *Menj el, két kezemmel írt kis levelem…* kezdetű versének felütése. (Kritikai kiadását lásd: RMKT XVII/3, 208/II. sz.) Képzeljük csak el! Két marokra fogja a pennát? Netán azzal kíván dicsekedni, hogy mindkét keze egyformán ügyes? A vers írója egy sor odaillő szót találhatott volna a helyébe, pl. *jobb* vagy *bal*, *szép* stb. – valószínűleg számolnunk kell annak lehetőségével, hogy a régi magyar költészet kevéssé igényes művelőinél a töltelékül használt jelzőknek a legtöbb esetben nincs semmiféle nyelvi jelentése. Vö. Jankovits László, *Az orális epika XVI–XVII. századi hagyományaiból*, ItK, 1989, 291–292.

Összefoglalás

A 17. századi kéziratos vershagyományból a Balassi-követés többféle módozata rajzolódik ki. Érdeklődésem e fejezetben azokra irányult, melyek a legkevésbé sem vetnek számot a klasszikus *imitatio*-tan elvárásaival – a populáris kultúra egyes rétegeiben ugyanis célravezetőbbnek tartott eljárás, hogy a gyakorlati szándék vezette alkalmi poéták nem keresnek egyéni kifejezésmódokat, hanem többé-kevéssé kritikátlanul ráhagyatkoznak az elődköltő nyelvére.

Mindez történhet úgy, hogy az epigon (miként Bumblebee) maga válogatja össze mondanivalóját a költőelőd írásműveiből. A *Vásárhelyi-daloskönyv* névtelen szerzői buzgón variálják a Balassi-életmű számukra hozzáférhető szegmenseit. És alapulhat azon is, hogy az auktor (miként Cyrano) maga bocsátja az anyagot az epigon rendelkezésére. Balassi saját kezűleg küldi el egyes énekeit Batthyány Ferencnek. Ha panaszkodik is a Pruszországi *(sic)* Pranszpergából *(sic)* írt levelében arról, hogy „búsulás nélkül sem szenvedhetem, akik akármi írásimot is elméjeknek csontos pórázára kötvén, sok igéknek változtatásával (obruálván sensusit is) veszetegetik, fesletik és ízetlenítik”,[42] azzal mindenképpen tisztában kell lennie, hogy az alkotóműhelyéből kikerült versek óhatatlanul közprédává válnak. Ám a korabeli alkalmi költészetben hagyatékából leggyakrabban éppen az nem örökítődik tovább, ami szerelmi lírájának a lényegét képezné, vagyis az udvari jó modor. Balassi továbbra is unikális költő marad.

42 A levelet Rimay János idézi a tervezett Balassi-kiadásának előszavában. Kritikai kiadása: Rimay János *Összes művei*, kiad. Eckhardt Sándor, Bp. 1955 (A továbbiakban: RÖM), 41. Modernizált közlése: Rimay János *Írásai,* szerk. Ács Pál, Bp., Balassi, 1992 (Régi Magyar Könyvtár: Források, 1), 51.

A sas nyomában

Balassi Bálint lírai kezdeményezései iskolát teremtettek a magyar nyelvű szerelmi költészetben. Ez a triviális megállapítás korántsem a modern irodalomtudomány eredménye, hanem személyesen az érintett teszi szóvá a *Szép magyar komédia* ajánlásának e sokat idézett passzusában:

> „Akarám azért ez komédiaszerzést új forma gyanánt elővenni, hogy ha az ott benn [ti. Erdélyben] való ifjak az ideki valókat az versszerzésben nemcsak követték, hanem sokkal inkább meg is elődzötték, ebben se maradnának el az ide valóktúl. Sőt indulnának el utának; így én részemre penig ezt sem bánom, ha azt is, mint az versszerzést, elveszik tőlem."[1]

Rimay János a tervezett Balassi-kiadásának előszavában a fentiekkel egybehangzóan határozza meg szeretett mesterének irodalomtörténeti szerepét:

> „Ha ki csak ezeket az jó emlékezető néhai nagyságos Gyarmati Balassa Bálint uram (tőlem egybeszedegetett s renddel helyheztetett) tudományos elméjéből írt tudós énekit ítélettel megolvassa és kelletiképpen való rostálással hányja is meg minden részeiben őket, nem tagadhatni, hogy mint az sas az apró madarak előtt, úgy ő minden magyar elméjek előtt az magyari nyelvnek dicsősége fondamentomába való állásával felette előrehaladott s célt tött az pályafutásra, ezben az pályafutásban való serénkedőknek fel."[2]

1 Kritikai kiadása: Ján Mišianik, Eckhardt Sándor, Klaniczay Tibor, *Balassi Bálint szép magyar komédiája: A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei*, Bp., Akadémiai, 1959 (Irodalomtörténeti Füzetek, 25), 49.

2 Kritikai kiadása: RÖM, 40. Modern kiadása: Rimay *Írásai, i. m.*, 49.

Hasonlóan vélekedik a Balassa-kódex egyik másolója is, aki az alábbiakat írja a Balassi- és Rimay-anyagot követő harmadik egység (valójában soványkа függelék) elé:

> „Kezdenek itt már külömb-külömb féle szép énekek, melyeket ez mostani poéták szerzettek, akarván az poétaságban elméjeket fárasztván futtatni az Balassi Bálint elméjével, és poétaságban elérni, és meg is haladni, melynek bizony csak az egyike is kétség, nemhogy mindkettő."

Ám azzal kapcsolatban, hogy *miként is* kellene az utánzás, követés vagy vetekedés lényegét elgondolnunk, a fentiek közül egyik sem igazít el bennünket.

A századfordulóra jellemző filológiai aranyláz során végül mégiscsak sikerült egybekeverni Balassi vershagyatékát az epigonok, legnagyobbrészt a *Vásárhelyi-daloskönyv* névtelenjeinek énekköltészetével.[3] A Balassi-életmű rekanonizációjának szükségességét később Imre Ilma ismerte fel s hajtotta végre. Értekezésében a *Vásárhelyi-daloskönyv* Balassinak tulajdonított énekeit vetette össze a *Balassa-kódex* anyagával, s részletesen bizonyította, hogy előbbiek közül egy sem állja ki a hitelesség próbáját, lévén azokban mindenféle (formai, tárgyi, stiláris) hasonlóság az utódköltők imitációs technikájának eredménye.[4]

Mivel a vállalkozás célja kizárólag az apokrif versek kizárása volt, ebből adódóan nem terjedt ki a fenti szempontok összefüggéseinek vizsgálatára. Mindamellett ez volna a következő lépés, mely a Balassi-követés gyakorlatának pontosabb megismeréséhez vezet. Erre teszek kísérletet az alábbiakban. Ahogy mondani szokás: nem törekszem teljességre. Mindössze két eltérő, ámde egyként kifejező példán keresztül mutatom be a *Vásárhelyi-daloskönyv* Balassi-imitátorainak sajátos poétikáját.

Az asszimiláció mintázatai

Imre Ilma monográfiájának első részében a 30 Balassinak tulajdonított költeményben mutatja ki azokat a különbségeket, melyek rácáfolnak a mester szerzőségére. A másodikban to-

3 Lásd a kutatástörténeti bevezetést *(Egy kézirat belép a diszkurzusba).*
4 *Uo.*

vábbi körülbelül 60 versről mutatja ki a hasonlóságot a hiteles Balassi-alkotásokkal.[5] (Megjegyzem, Imre Ilma ugyan nem jelenti ki teoretikusan, de elemzései az alacsony, gyakran alpári stílusú mulattatókra nem terjednek ki; érthető indokkal.)[6] Vegyük szemügyre a 2. sz. mellékletet, és számoljunk utána, mit is jelent ez arányaiban. Számítsuk le a *Vásárhelyi-daloskönyv* 132 énekéből az 5 hiteles Balassi-verset, és azt a további 5-öt is, ami a 18. századi toldalék anyagát képezi. Különítsük el a maradék 122 szerzeményt szerelmi-udvarló és mulattató érdekűekre. Előbbiből a gyűjtemény 103-at, utóbbiból 19-et tartalmaz. Vagyis az a 90 vers, melyben Imre Ilma Balassi Bálint irodalmi hatását állapítja meg, a szerelmes költemények 92,7%-át jelenti.

A szövegek körülhatárolása során ezúttal nemcsak regiszterbéli eltéréseket veszek figyelembe, hanem bizonyos formai jegyeket is, jelesül a reprezentatív Balassi-strófát és a jellegzetes paratextusokat. Utóbbiak nagy részét azonban a daloskönyv versállománya nélkülözi. Mivel a sorszám, a cím, a nótajelzés, az argumentum elmarad, így osztályozásomban csupán az akrosztichon és a kolofon megfigyelésére szorítkozhatom.[7]

A *Vásárhelyi-daloskönyv* 122 énekéből 37 végén található kolofonstrófa (30,3%). Szerelmi tárgyúból 30-at (29,1%), mulattatóból 7-et (36,8%) zár kolofon, szignifikáns eltérés tehát nincsen közöttük. Annál érdekesebb, hogy a szerelmi énekek Balassi-strófában írott alcsoportjában 10 vers közül 6 végződik így, vagyis az arány ebben már 60%, az előzőknek majdnem kétszerese. Ami az akrosztichonokat illeti, a mulattató énekek kézenfekvő okokból nem tartalmaznak ilyet, tudniillik alapvetően nem magányos olvasásra, hanem nyilvános előadásra készültek, márpedig a szóbeliségben az akrosztichon mint vizuális elem nem értelmezhető. A szerelmi tárgyú versek közül 17 akrosztichonos (16,5%). De ismét jelentős különbség figyelhető meg a Balassi-strófában írott versek esetében, melyekből 5 rejt akrosztichont (50%). A két halmaz metszetében 4 elem

5 A számítás során figyelmen kívül hagytam a daloskönyvben található öt hiteles Balassi-költeményt, valamint nem tettem különbséget vers és versváltozat között.

6 Vö. Horváth I., *Balassi költészete…*, *i. m.*, 275–294.

7 Kolofon alatt ehelyütt kizárólag a szerzésre reflektáló záróstrófát értem, a búcsúzást, fogadkozást stb. nem tekintem annak.

található, vagyis az anyag 40%-a kolofonstrófával és akrosztichonnal egyaránt rendelkezik. Szövegük jellemzően olyan reminiszcenciákat őriz, melyek a Balassi-versanyag közvetlen ismeretére vallanak.

Fontos észrevenni, hogy az efféle konstellációk a Balassi-életművet sem jellemzik. Csupán egyetlen esetben fordul elő, hogy egy Balassi-strófában kelt Balassi-vers akrosztichont és kolofont egyidejűleg tartalmazzon: az ötvenkilencedik,[8] Zsófia nevére szerzett énekben. Világosabbá válik az ügy, ha minimálisan lazítunk a feltételeken, és a Lucretia-strófából[9] álló költeményeket is szemügyre vesszük. A többi megszorítást fenntartva kettő ilyen létezik, az egyik (a tizenkettedik) Zsuzsannához, a másik (a tizennegyedik) Borbálához szól. A Balassi-kutatók tanácstalanok a nevezett hölgyek kilétét illetően, de akárkik is legyenek ők, bizonyosan nem olyan volumenű múzsái a költőnek, mint a ciklusokat ihlető Júlia vagy Célia, csupán nagy szerelmek előtt s között esett kisebb ostromok tárgyai.

Talán éppen ebben kell látnunk a jelenség lényegét.

A tanulság tehát úgy foglalható össze, hogy az alkalmi udvarlóversek gyakorlati célból (is) készülnek, ezért a siker érdekében célszerű azokat (1.) előkelő formában kidolgozni, (2.) referenciálisan olvasható paratextusokkal ellátni. Ez utóbbi legalább annyit kíván, hogy a poéta a strófakezdő betűk által úrnőjének dedikálja versét, a zárlatban pedig tudatosítja, hogy valaki szerezte azt.

Legalábbis a Nagyciklus költészettana szerint. Ugyanis a *Madách–Rimay-kódex*ek *Szerelmes énekek* című füzetének ismeretlen szerzői, mivel jobbára az akrosztichont, kolofont mellőző Célia-cikluson iskolázódtak, abból az alakiságot tekintve annyit leshettek el, hogy az ideális szerelmes vers elsősorban rövid.[10]

Térjünk vissza a szövegszerű Balassi-hatás kérdésére. A *Vásárhelyi-daloskönyv* említett négy, a formai elvárásoknak megfelelő

8 A *Balassa-kódex* számozása szerint.

9 Az *Eurialus és Lucretia históriája* strófaszerkezetét (a19 a19 a19) a Balassi-strófa előzményének szokás tekinteni.

10 Balázs-Hajdu, *i. m.*, 230.

éneke közül intertextusokban leginkább a 122. számú bővelkedik:

1. **M**int párduc prédára, kegyesem ily búmra
szüntelen igyekezik,
Kínom hogy láthassa, örülhessen rajta,
csak azon gondolkodik,
Nem gondol fejemre, készül gyötrelmemre,
kénommal ugyan hízik.

2. **A**z fenevadaknál, tigris, oroszlánnál
kegyetlenb természeti,
Mert még az is szánja fiát, mikor látja
veszedelemben lenni,
De szerelmem nékem az én sok gyötrelmem
vidám orcával nézi

3. **R**eméntelen sorsom reám hogy bút forrjon,
reménleni sem tudtam,
Hogy attól véletlen, ugyan történetlen
kelletik eltávoznom,
Ki volt személyével, fris tekéntetivel
szabadságomtól fosztóm.

4. **G**yönyörű nyelvednek kedves szép zengési
mikor gyönyörködtetnek,
Akkor én szívem is bútól vetkezik le
és örömre indul fel,
Talám mindörökké tündökölő napom
érted homályban jő fel.

5. **I**gyefogyott fejem, gyászviselő lelkem,
hát mint reménlhetsz immár?
Ha nem szánja kénom kegyetlen asszonyom,
hálójával készen vár,
Teljék kedve benne, hogy éltem üldözze,
felőlem eltér immár.

6. **T**alám még, tudom, él s könyvben fordult szemmel
keserves verseimet
Kezdi tekénteni, magában így szólni:
„Oh, Úristen, hogy szegént
Meg nem szántam akkor, mikor láttam sokszor
értem szenvedni sok ként!"

7. **O**h, szerencsétlen nap, mely már tőled elkap,
miért akkor homályban
Hogy nem borultál volt, látnom mért hadtál volt
elsőben őt bulcsúban?
Oh, mely keserves kár, hogy tőlem távol jár
szívem érted már gyászban.

8. **M**enny, föld, tenger múlók, kősziklák is romlók
hosszú üdő jártára,
Tudom, ily sok búmnak, kik érted hervasztnak,
vége lészen valaha,
Semmi nincs világon, ki örökké tartson
s el nem múlnék sokára.

9. **E**zeket sietve gyűlés után versben
egy ifjú ű szállásán
Szerzé, szerelmének mikoron bánkódnék
tőle eltávozásán,
Sír, kesereg érte, szűből fohászkodván,
most útjára indulván.

A vers szembeötlő tulajdonsága az, hogy alkotója igen kevéssé távolodott csak el a mintaszövegektől; olyannyira, hogy még a közhelyekért is az autoritáshoz fordult. A jól felismerhető szövegpárhuzamokat Imre Ilma[11] és Stoll Béla[12] nyomán az alábbiakban katalogizálom.

11 Imre, *i. m.*, 45–51.
12 RMKT XVII/3, 642. (A 193. sz. vers jegyzetei.)

Tizedik, kiben az szeretője háládatlansága és keménysége felől panaszkodik *(Valaki azt hiszi, hogy nyerjen…)*

1. Mint párduc prédára, kegyesem ily búmra
szüntelen igyekezik,
Kínom hogy láthassa, örülhessen rajta,
csak azon gondolkodik,
Nem gondol fejemre, készül gyötrelmemre,
kénommal ugyan hízik.

6. Mint párduc prédának, kínomnak
is kegyetlen örvendez,
Háládatlanképpen bűnemben
gonoszt fizet s bút szerez,
Mosolyog kínomon, mint nagy jón,
hogy lelkem epedez,
Szerelmében, mint szélvészben,
látván, hogy szinte úgy evez.

Harmincadik *(Mire most, barátom…)*

2. Az fenevadaknál, tigris, oroszlánnál
kegyetlenb természeti,
Mert még az is szánja fiát, mikor látja
veszedelemben lenni,
De szerelmem nékem az én sok gyötrelmem
vidám orcával nézi
Vedd eszedbe csak, hogy az oktalan állat
Mint őrzi, szereti, neveli ő nyáját,
Kik-ki az övéért nem szánja halálát,
Csak hogy azt szeresse, akinek adta magát.

Hatodik, kiben az szeretőjétől való elváltán kesereg, féltvén, és itt az lelkéhez is hasonlítja *(Azmely keresztyén hű…)*

7. Oh, szerencsétlen nap, mely már tőled elkap,
miért akkor homályban
Hogy nem borultál volt, látnom mért hadtál volt
elsőben őt bulcsúban?
Oh, mely keserves kár, hogy tőlem távol jár
szívem érted már gyászban.

2. Óh, siralmas szállás, kit keserves válás
szegény fejemnek rendelt!
Immár hová légyek, s ölemben kit végyek,
ha szántalan bú terhelt?
Óh, szerencsétlen nap, ki elragad és kap
attól, ki híven kedvelt!

Negyvenhetedik, item inventio poetica: az ő szerelmének örök és maradandó voltáról *(Idővel paloták, házak…)*

8. Menny, föld, tenger múlók, kősziklák is romlók
hosszú üdő járára,
Tudom, ily sok búmnak, kik érted hervasztnak,
vége lészen valaha,
Semmi nincs világon, ki örökké tartson
s el nem múlnék sokára.

2. Királyi méltóság, tisztesség, nagy jószág
idővel mind elvésznek,
Nagy kövek hamuvá s hamu kősziklává
nagy idővel lehetnek,
Jó hírnév, dicsőség, angyali nagy szépség
idővel porrá lésznek.

3. Még az föld is elagg, hegyek fogyatkoznak,
idővel tenger apad,
Az ég is béborul, fényes nap setétül,
mindennek vége szakad,
Márvánkőben metszett írás kopik, veszhet,
egy helyiben más támad.

Tizennyolcadik, kiben örül, hogy megszabadult az szerelemtől
(Szabadsága vagyon már…)

9. Ezeket sietve gyűlés után versben
egy ifjú ű szállásán
Szerzé, szerelmének mikoron bánkódnék
tőle eltávozásán,
Sír, kesereg érte, szűből fohászkodván,
most útjára indulván.

9. Szerzém ez nyolc verset víg és szabad elmével,
Gyűlésben indulván jó ruhás legényekkel,
Hozzám hasonlókkal, vitéz ifiakkal,
nem kehegő vénekkel.

Ide kell sorolnunk továbbá azt a paralelizmust is, amelyet Imre Ilma mutatott ki az egyéb közhelyes motívumokon (a szem hatalma, a szerelem-háló és az üldözöttség) túlmenően:

Huszonegyedik *(Nő az én gyötrelmem…)*

6. Talám még, tudom, él s könyvben
fordult szemmel
keserves verseimet
Kezdi tekénteni, magában így szólni:
„Oh, Úristen, hogy szegént
Meg nem szántam akkor, mikor láttam sokszor
értem szenvedni sok ként!”

No, megóhajtasz még nagy fohászkodással,
ezt bizonnyal elhittem,
Hallván gyászruhámot, keserves voltamot,
így szólasz még felőlem:
Elűzém - mond - tőlem, vallyon hol keressem
őtet már, én Istenem?

Ezek közül a XXI. ének, valamint a VI. Célia-vers eljutott Batthyány Ferenchez,[13] a többi költemény azonban a *Balassa-kódex*en kívül más forrásból nem maradt ránk. Tehát a névtelen poétának vagy hozzá kellett férnie a kódexhez, vagy egy másik, általunk nem ismert versgyűjteményt használt, mely vagy megelőzte a kódexet, vagy abból származott le, vagy független volt tőle. Közelebbit nem mondhatunk.

13 Eckhardt, *A körmendi Balassa-emlékek*, *i. m.*, 26–48.

Az elkülönböződés mintázatai

A fenti séma észlelése, valljuk meg, nem igényel nagy kreativitást: az elemzőnek mindössze a rendszeres egyezéseket kell összefüggésbe hoznia. Ha azonban lehetősége nyílik az *eltérések* szabályszerűségeinek vizsgálatára, úgy lehet, másféle, kevésbé szolgai, invenciózusabb követési technikákat is felismerhet.

Mondok egy példát erre is. Balassitól adatolható egy heterometrikus strófaszerkezet, az úgynevezett Palkó-versé.[14] Nem túl gyakori forma a magyar régiségben; további megjelenése általában Balassi holdudvarához köthető.[15] Egy ízben a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben is előfordul: a *Keserves panaszim mi haszna, hogy tészem…* kezdetű ének íródott erre a ritmusra. A daloskönyv anyagát ismertető Szabó Károly főleg emiatt tulajdonítja azon melegében Balassiénak.[16] A (tárgyalt verssel is) megbővített Balassi-oeuvre kiadója, Dézsi Lajos szintén elsősorban a formával érvel a költő szerzősége mellett.[17] A cáfolat megfogalmazása persze újfent Imre Ilmára hárul. Kutatásainak alaposságát jól mutatja, hogy nemcsak a szerzemény strófaszerkezetében veszi észre Balassi Bálint keze nyomát, hanem a tartalmában is – csakhogy egy olyan Balassi-versét, amely eredetileg éppen nem a Palkó nótájára készült. Imre Ilma állapítja meg ugyanis, hogy az ének voltaképpen Balassi ötvenhetedik, *Én édes szerelmem…* kezdetű versének parafrázisa,[18] lásd alább:

14 A terminus Horváth Iván-i definíciója: „Legyenek izometrikusak azok a strófák, amelyeknek minden sora ugyanannyi szótagból áll; legyenek heterometrikusak azok, amelyeknek legalább egy olyan soruk van, amely nem azonos szótagszámú a többivel." Horváth Iván, *Történeti rétegek a XVI. századi magyar metrumkincsben*, ItK, 1989, 194. A Palkó-vers kérdéséről lásd a 15. oldal lábjegyzetét.

15 Elsősorban Rimay János, a *Madách–Rimay-kódexek* névtelenje(i) és Barakonyi Ferenc alkotásaira gondolok.

16 „Balassa Bálint elborult kedélyvilágát tükrözi vissza, ez az ő erőteljes zengzetes nyelvén írt, az ő kedvencz eszmekörében forgó dal, mely mind tartalmi mind alaki tekintetben Balassa legsikerültebb művei közé sorozható." Szabó K., *i. m.*, 100.

17 „Már a versforma (a »Palkó nótája!«) Balassáénak mutatja." Balassa Bálint *Minden munkái*, *i. m.*, II, 749.

18 Imre I., *i. m.*, 101–105.

1. Keserves panaszim mi haszna, hogy tészem,
Ha én kénaimban senki nem szán engem?
Mi haszna gyötrődnöm,
Ha soha semmiben kedvet nem lelhetem?

2. Az oroszlány előtt magam meghajtanám,
Én szilígységemet előtte mutatnám,
Magam megaláznám,
Tudom, még attól is meg nem bántattatnám.

3. Mindenféle vadat ember szelídíthet,
Süvöltő karult is karjára süvölthet,
Tigrist megkötözhet,
Még ravasz rókát is hálóban keríthet.

4. Írják, hogy Orpheus ékes lantalással
Mindenféle vadat szilídített azzal,
Sok ékes szavával,
Még az kősziklák is sírtak könnyhullással.

5. Mercurius, az nagy Jupiter követe,
Sípolással Árgyilust [!] álomra ereszte;
Noha száz volt szeme,
De mégis az sípszó elszenderítette.

6. De te, fenevadam, ennyi hívásomra,
Gyakran édesgető versem szavaira
S könnyhullatásimra,
Csak jó szót sem adál sok óhajtásimra.

1. Én édes szerelmem, egyetlenegy lelkem,
mi haszon nékem élnem,
Ha semmit nem segít, jómra fel sem indít
az én esedezésem,
Sok könyörgésemre, szép leveleimre
csak választ sem téssz nékem?

2. Lelkemnek fájdalmát, érted való kínját
maga te így jól látod,
De ingyen sem érzed, sőt inkább neveted,
magadban csak csúfolod,
Mondván: Hadd, hadd – úgymond –
hiszem veszti nagy gond,
kínomot úgy mosolgod.

3. De mi hasznod vagyon sok könnyhullásomon,
kétségbe mire tartasz?
Mint mérget sok mézben, édes beszédedben
gonoszt elegyítve adsz,
Egyfelől édesgetsz, másfelől kesergetsz,
csak bánatra taszítasz.

4. Szép sólymok, vad rárók, kiket madarászok
tanítanak, viselnek,
Bánással, tartással, szóval, kiáltással,
szelídek, kézre jűnek,
Az erős kősziklák hevétűl az napnak
romolnak, repedeznek;

5. Nincsen oly erős vas, kit tűzzel jó kovács
ide-s-tova nem hajthat,
Vérrel erős gyémánt, kit az acél sem bánt,
végre mind elhasadhat,
A piros márvánkő, kit ver gyakor eső,
csepegéstől lyukadhat.

6. Téged penig, sólymom, én édes vad ráróm,
az én sok kiáltó szóm
Kezemre nem híhat, s csak úgy se lágyíthat,
mint vasat tűz, nagy lángom,
Sem mint márványkövet, kit eső csepeget,
nem hathat könnyhullásom.

7. Istened vagyon-e? Szent nevét féled-e?
Engem, szeretődet, megutálhatnál-e?
[...]
Sok bánátim után szemed reám sem veted-e?

8. Isten úgy legyen jó az te hűségednek,
Ne légy ily ok nélkül gyilkosa fejemnek,
Haragját szívednek
Vedd el s fordíts reám fényit szemeidnek.

9. Elhagyatott noha vagyok mindenektől,
Fenyegetnek sokan, de várok Istentől,
Feljő még sötétből
Az én csillagom is, kit ójajtok szűből.

7. Vérem hullásával, ha hozzám hajlanál,
tündöklő szép gyémántom,
Arra is kész volnék, csak tőled érthetnék,
végeznéd el már kínom,
De mind sok írásom, szóm, siralmom, lángom,
szolgálatom csak károm.

8. Az én gyötrelmemre s Istenre tekintve
indulj fel szerelmemre,
Nagy háládatlanság miatt nyomorúság
hogy ne szálljon fejedre,
Vagy segélj meg immár, vagy végezz ki hamar,
ne tarts tovább kétségbe!

9. Az mennyei orcát, életem birtokát
ha Isten néked adta,
Angyali ábrázat ha vagyon terajtad,
mire vetsz éngem kínra?
Mennybéliek szerint ennyi sok szörnyű kínt
enyhíts meg jó szolgádba!

10. Úr Isten, hogy lehet az kegyetlenségnek
ilyen nagy szépség fészke?
Ha az mennybéliek olyan kegyelmesek,
térj te is kegyelemre!
Angyali orcádot mert te megalázod,
ha űzsz számkivetésre.

11. Színed dicsősége most ez új versekre
elmémet serkentette,
Képtelen nagy szépség, ki miatt szívem ég,
mert már elrekkentette
Buzgó szerelmében, kiben, mint tömlöcben,
sírva ezt éneklette.

A nagyívű, részletező szöveganalízist Imre Ilma végül esztétikai síkra tereli, és úgy ítéli, hogy a *Vásárhelyi-daloskönyv* éneke a Balassiénál gyengébb konstrukció. Aligha vitatkozhatunk vele. Mindazonáltal az a praktika, mellyel az imitátor a mintadarabbal megegyező tartalmat eltérő frazeológiával az egyik szerző-pecifikus formából (Balassa-strófa) egy másikba (Palkó-vers) transzponál, nemcsak a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben, de általában az *Appendix Balassiana*[19] szöveguniverzumában is egyedinek hat.[20]

19 Szigeti, *Appendix...*, *i. m.*

20 A kétféle gyakorlat érdekes keveredését írja le Eckhardt Sándor, aki Balassi-kiadása jegyzeteiben ismerteti a *Vásárhelyi-daloskönyv Sebes tenger*

Összefoglalás

A Balassi-kutatás közel évszázados megállapítása, hogy a 17. század magyar nyelvű populáris szerelmi költészetének jószerével az egésze Balassi Bálint lírikusi tevékenységének hatása alatt jött létre. A kezdeményező vizsgálódások nyomán megfigyelhetővé váltak szisztematikus, így lokalizálható eltérések az életmű különböző szegmenseinek ismeretében és az elkölcsönzött alkotóelemek mibenlétében.

Az egyik ilyen közösség a *Madách–Rimay-kódex*ek szerelmes énekeinek ismeretlen szerzőié. Eszményük a Célia-ciklus ihlette rövid, három-négy versszaknyi ének, mely Balassi-strófákból vagy négysarkú tizenkettes szakaszokból épül fel; utóbbiakhoz szívesen kölcsönöztek tiszta rímeket az elődszövegek készletéből. Némelyik szerzeményüket levélforma teszi személyessé.[21] A másik a *Vásárhelyi-daloskönyv* azon Balassi-követőiből tevődik össze, akik a Nagyciklus alkalmi költeményeihez hasonlóan az akrosztichon és/vagy a kolofon egyéni vonatkozásainak megformálásával igyekeznek célt érni.[22]

Vonjuk le a konzekvenciát: ez a jelenség inkább vall kollektív, mintsem egyéni gyakorlatra.

habja… kezdetű énekének egy töredékes variánsát, s ebben az alig másfél strófában összesen hat Balassi-vers emlékét ismeri föl; a kiadás számozása szerint az 57., 27., 34., 35., 45. és 50. sz. költeményekét. Vö. BÖM, 6–7.

21 Balázs-Hajdu, *i. m.*, 226–249.

22 Az alábbi variánsok azt bizonyítják, hogy ez a két iskola érintkezett egymással: Gonosz szerencsének / Botlását embernek / Nem mindenkor tarthatjuk, / Ha földre esését / És tagja törését / Abban mi nem láthatjuk / De hogy az nyavalyás, / Kit elhagy kedves társ, / Igen bizonyíthatjuk. (*Ércnél kősziklánál…*, *Madách–Rimay-kódex*ek, I, 36. Kritikai kiadása: RMKT XVII/12, 53. sz., 3. vsz.) Gonosz szerencsének / Vélik azt mindenek, / Mikor ember megbotlik; / Hasonlatosképpen / Azki hűségiben / Mástól megcsalatkozik, / Avagy barátjától / Szép szeretőjétől / Azki messze távozik. (*Piros rózsa színű…*, *Vásárhelyi-daloskönyv*, 311b. Kritikai kiadása: RMKT XVII/3, 194. sz., 3 vsz.) Vö. Balázs-Hajdu, *i. m.*, 165–166, 241.

A régi magyar műköltészet emlékei a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben

„Következnek Balassi Bálintnak kölem-kölemféle szerelmes éneki, kik között egynéhány isteni dicsíret és vitézsígről való ének is vagyon. Ezeket penig az maga kezével írt könyvébül írták ki szórul szóra. Vétek kevés helyen esett benne. Az sem egyébtül lött penig, hanem az Balassi írásának nehéz olvasása miatt, de afelől meglehet. Külem-külem mindenik éneket mikor, miről és kiről szerzette: megírta, az nótáját is mindenikinek följegyzette. Az ki azért gyönyörkedik benne, innent igazán megtanulhatja, mint köll szeretőjét szeretni és miképpen köll neki könyörgeni, ha kedvetlen és vad hozzá. De nem mindent hövít úgy az szerelem tüze talám mint őtet."[1]

A *Balassa-kódex* e híres bevezető sorai alaposan feladták a leckét a Balassi-filológiának, tekintve, hogy a fenti állítások nagyobbik része (tudjuk) nem érvényes a ránk maradt kéziratra. A szkriptor öntudatos nyilatkozatával szemben eleve alig lehet olyan korabeli forrást említeni, amelyben a romlás sokfélesége meghaladja a *Balassa-kódex* tartalmáét. Ezt az ellentmondást a kutatók egybehangzóan többszöri, és mindannyiszor erősen torzító hatású reprodukciós eljárás feltételezésével tartják magyarázhatónak, de abban már határozottan különböznek a vélemények, hogy vajon a másolat másolatának, vagy esetleg annak is a másolatának tekintendő-e a *Balassa-kódex*.[2]

Balassi Bálint valójában gyöngybetűkkel írt, s a legtöbb éneke az általunk ismert formájában sajnos nem rendelkezik egyidejűleg argumentációval, dedikációval és nótajelzéssel. Az viszont kétségtelen tény, hogy Balassi az istenes és vitézi énekek

1 *Balassa-kódex*, fakszimile kiadás, 1. Kritikai kiadása: BÖM, 155.
2 A kérdésről legújabban lásd Horváth I., *Balassi Bálint verseinek fragmentumi*, *i. m.*, 20–41.

szerzése mellett elsősorban a szerelmi költészetben jeleskedett, s hogy ebbéli munkájának gyümölcse kiválóan alkalmazható az udvarlás során. Erről tanúskodik verseinek gazdag utóélete, ami jobbára a 17. századi kéziratos énekeskönyvek, s azok között is főleg a legterjedelmesebb gyűjtemény, a *Vásárhelyi-daloskönyv* oldalairól tárul elénk.

Csakhogy ezúttal nem erről lesz szó. Az idők során ugyanis a régi magyar költészeti emlékek tudományos igényű feldolgozásának következményeként egyre inkább kirajzolódott a daloskönyv versanyagának intertextuális rétegzettsége, amelynek sokfélesége jócskán túlmutat a Balassi-hatáson. A tisztánlátás kedvéért az alábbiakban ezeket a szövegszerű összefüggéseket katalogizálom.

1. Rimay János

Baros Gyula *Rimay János szerelmi lyrája* című tanulmányában[3] felveti annak lehetőségét, hogy a *Vásárhelyi-daloskönyv* a Balassi Bálinté mellett Rimay lappangó verseit is rejtheti. Példának okáért a következő alkotást említi:

1. **P**éldázta a minap éjszakai álmom,
   Az én szeretőmet rövid nap meglátom,
   Xenophontes sípját azmikoron hallom,
   Ilyen szép versekkel énekemet mondom.

2. **A**z én szép szeretőm, ha mostan előmben
   Találkoznék jőni fris öltözetiben,
   Örvendeznék neki én jeles kedvemben,
   Kezemet nyújtanám nekie kezében.

3. **X**antus folyóvízben mint Croesus emberi,
   Kévánkoztak innya szép fejér lovai,
   Így az én szerelmem személyedet látni,
   Akarna mindenkor veled együtt lenni.

3 Baros Gyula, *Rimay János szerelmi lyrája*, BpSzle, 1906, 187–230.

4. **I**gen kérlek téged, én édes szerelmem,
El ne feledkezzél soha én felőlem,
Én is nem felejtlek, azmíg lész életem,
Parancsolj, mert tartozik ezzel én szerelmem.

5. **T**udom, csak ez néhány asszoni kedvednek,
Nem voltál értője akkor én szívemnek,
Hogy előmben ültél az én személyemnek,
Ki miatt bánatja vagyon szeretődnek.

6. **A**zért szép személyed nékem megbocsásson,
Hogy ha mit vétettem, arról tudósítson,
Ez néhány kis versem szívedben behasson,
Szeretőd szép szava hogy eszedben jusson.

7. **M**ert akar igazán tenéked szolgálni,
Gyenge színed felől sok jókat hallani,
Kit ez énekében akar megmutatni,
Kit mostan újságul akar neked adni.

8. **E**z néhány kis verset írtam személyednek,
Kit kedvesen nyújtok, mint hű szerelmemnek,
Nevét feljegyzettem elein versemnek,
Légy megenyhítője bánatos szívemnek.

Ez az ítélet nem vált konszenzuálissá. A vers kritikai kiadását sajtó alá rendező Stoll Béla lényegében ignorálja is.[4] Joggal, hiszen az alkotás egyáltalán nem illeszkedik a hiteles versek alap-

4 Lásd a 180. sz. vershez fűzött jegyzetet: „Az ének versfői: PAXITAME. A 31. sor szerint a szerző kedvesének nevét foglalja a versfőkbe. *Paxita* név azonban nincs. A versfők első felében a Paxi név van rejtve, amely elterjedt csaldnév volt, s valószínűleg szándékos, hogy az első strófa sorfői is ezt a nevet adják. A versfők második felében talán a *Máté* név rejlik, ez esetben a 31. sor így módosítandó: »Nevem fel jeczettem.« Egy Baxi Máté szerepel Homonnai Bálint naplójában, 1605-ben. (Tudománytár 1839, 257.)" (RMKT XVII/3, 638.) Itt jegyezném meg, hogy Stoll konjektúrájánál egyszerűbb magyarázat is kínálkozik az akrosztichon helyreállítására, nevezetesen ha azt feltételezzük, hogy a keresztnév értelmetlenségét néhány kiesett versszak okozza. Így a Paksy családot illetően a rekonstruált alak lehetne akár PAXI KATÁMÉ. (Vö. Nagy Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal,* IX, Bp., Ráth Mór, 1862, 16.)

ján kialakítható költői profilba – igaz, mindezt az elhibázott Rimay-edícióra támaszkodó Baros nem mérhette föl.[5]

Ennek örvén az alábbiakban a daloskönyv egy hasonló költeményét fogom tárgyalni: egy olyan éneket, amely több vonatkozásban is emlékeztet Rimay szerelmes verseire, azonban a kétségtelen stiláris különbözőség alapján a tanult *(doctus)* költő szerzősége kizárható. A vizsgált szöveg a csonkult, valamikor a *Bajnoka ifjúnak szerelmesekről…* kezdősorral bíró vers, amely a kódex legelején olvasható.[6]

1. Monda: „Hallottad-e én hatalmamot?
   Meghódoltattam már sok szép ifjakot,
   El nem kerülhették vetett hálómot,
   Sok meg is köszönte barátságomot."

2. Tevék neki választ ő kérdésére:
   „Hallottam, hogy Venus te szerelmedre
   Sokakat indított fel tetszetekre,
   De megcsaltad őket s megölted végre.

3. Amaz gyöngén tartott sok szép ifjakat
   Megkerülted s csaltad, mint bolondokat,
   Szüzeket, menyecskéket, szép asszonyokat;
   Végre az halálra adtad azokat."

5 Baros Gábor vizsgálódásaihoz az 1904-ben, Radvánszky Béla gondozásában megjelent kiadványt használta (Rimay *Munkái, i. m.*). Ezt azonban Radvánszky szerencsétlen módon apokrif versekkel hígította fel, ezzel pedig eltorzította a Rimay János költői tevékenységéről alkotható képet. Vö. RÖM, 162–167.

6 A *Vásárhelyi-daloskönyv* első öt levele elveszett. A csonkulás mértéke hozzávetőlegesen felbecsülhető. A daloskönyv 357. és 358. levelén fennmaradt ugyanis az anyag tartalomjegyzéke, előbb alfabetikus rendben, majd folytatólagosan közölve, végül félbehagyva. (Vö. 3. sz. melléklet.) A befejezetlenség dacára a bejegyzésekből több fontos adatot is kinyerhetünk. A hiányzó első levélen az *Egészséggel szép szerelmem, gyenge virágon…*, a negyediken a *Napom során azelőtt ez vala…*, az ötödiken a tárgyalt, *Bajnoka ifjúnak szerelmesekről…* kezdősorú versek voltak beírva. Sajnos a szkriptor nem tett különbséget a tartalomjegyzékben a levelek színe és visszája között, ezért nem dönthető el, hogy utóbbi esetében a hiány kettő (5a, 5b), vagy három (4b, 5a, 5b) lapot érint. A daloskönyv ezen részén laponként átlagosan tíz sor van lejegyezve, a veszteség ezért minimum 3, maximum 7 strófában állapítható meg.

4. „Retteg az én szívem csalárdságoktól –
Monda –, ki rettegne te szerelmedtűl?
Szeretőm vagy lelkem, ne féll bár attúl,
Szívedet őrizzed ily gondolattúl.

5. Tudatlan ifjaknak goromba voltok,
Latorságok miatt lött ő halálok,
Nem volt szerelmekben semmi jó módjok,
Nem Venus az oka, hogy űk bolondok.

6. Ójad csak magadat, igen őrizzed,
Okkal, móddal csináld, igen kerüljed,
Szeretőd ha vagyon, azt ne jelentsed,
Ifjúságod idejét kedvedre éljed."

7. Örülöm, hogy hallom tanácsadásodat –
Mondék –, megszolgálom az szép két almát,
Még viselöm, lölköm, az szép bokrétát,
Jó egészségedért az majoránnát."

8. Így hódoltattam meg zászlója alá,
Fegyverét elhányá s vállamra hajla,
Nem tagadom, bizony mert megcsókoltam,
Két szép arany almáját kezemben fogtam.

9. Nem régenten írtam egy palotámban,
Szeretőmnek küldém csak mostan tájban,
Venus felöltözék az ő lángjában,
Kapu fölött keresd egy kis fölházban.

A párbeszéd résztvevőinek kiléte azonban nem kizárólag a töredékesség következményeként tisztázható nehezen, hanem abból adódóan is, hogy feltehetőleg már a kézirat másolója sem állt a helyzete magaslatán; legalábbis erre utal, hogy a 14. sorban eredetileg a bizonytalan értelmű *mondak,* a 26.-ban pedig az adott szövegkörnyezetben értelmezhetetlen *mondék* szóalakot hagyományozta ránk. Talán elveszítette a dialógus fonalát. Nem is lenne csoda, hiszen a beszélő vitapartnerének (vagyis a bajnoknak)[7] a habitusa kifejezetten ellentmondásos. Olyan

7 A magyar nyelvű lovagias költészet zászlóvivőjeként számontartott Balassi Bálint költői szókészletének a *bajnok* szó nem része. Rimay János egy he-

mitikus figura ugyanis, aki Venus táborából való, nagy hatalommal bír, végzetesen csalárd természetű, és fegyverei segítségével mindkét nemből szed áldozatokat. Ezek a tulajdonságok egytől egyig Cupidóra vallanak, a kérdéses szereplő mégsem azonosítható az istengyermekkel, mivel igen kézzelfogható *(sic)* női attribútumokkal van ellátva. Van ellenben a szerelem istennőjének egy másik, aranyalmákkal is rendelkező gyermeke is, bizonyos Hermaphroditosz, akire viszont a többi jellemző nem illik – amennyiben a 17. századi átlagműveltség egyáltalán kiterjedt volna valamely androgün-mítoszra. (Az összkép zavarosságát legvalószínűbben egyébként az okozza, hogy a versfaragó nem érzékelte a felhalmozott közhelyek egybe nem illését, de érvényesen nyilatkozni erről az elveszett strófák ismerete híján nem lehet.)

Vegyük észre, hogy az idézett ének alaphelyzetéül szolgáló szerelmi vitáról Rimay János is írt költeményt:[8]

Első
Kiben azt írja meg, miképpen hódoltatta őtet *Venus az ő zászlója alá, egy kegyest égérvén neki, kit ő Lidiának nevez*

1. Szólítván nevemen
Venus asszony engem,
Kezdé haraggal szavát:
Csak te vagy-é, úgymond,
Oly eszes vagy bolond,
Hogy én hatalmam javát
Kis szóddal sem kéred,
Sőt ottan kerőled
Szerelem tág hálóját?

lyen használja: a hősi halált halt Balassi testvérek, Bálint és Ferenc emlékére szerzett epicédiumában, az elesettekre vonatkoztatva az alábbiakat írja (*Csudálható nagy dolog…,* 20. vsz.): „Bátyjok, Christus, fő bajnok, / Ki volt bizodalmok, / Mindenben oktatójok, / Kalaúzzok, / Kiből áldás buzog."

8 Lásd erről bővebben: Balázs-Hajdu, Jankovits, Pap, *i. m.*

2. Jól tudom, mire nézsz,
Merthogymert méreg, méz
Szerelemben elegyült,
Sok rend nagy kárával
S némely halálával
Tüzében nagy kínra fűlt,
Tűlem elrémültél,
Nagy távul keröltél,
Szíved ellenem meghűlt.

3. De csak kár, hogy kerülsz,
Mert azhová terülsz,
Utánad vigyáztatok,
S rajtad mutatom meg,
Hogy nem mind kín, méreg,
Kit szerelemmel gyújtok,
Okost, hívet, tisztát,
Ki szómnak jó helt ád,
Igen kímélve sújtok.

4. Minek rossznak való
Az szerelem-háló
Felterített kötele,
Ésszel, okossággal,
Vidám józansággal
Szükség, hogy legyen tele,
Az, aki kévánja,
Hogy búval ne bányja,
S legyen áltmenetele.

5. Mint látom peniglen,
Téged Pallas rígen
Ehhez hozzákészített,
Minden tudománnyal,
Ki becsületet vall,
Béven felékesített,
Hogy engem is esmérj,
És udvaromban élj,
Termettel is szépített.

6. Hív szolgálatodért,
Mint ő maga is kért,
Minden jovával látlak,
S reménséged ellen,
Nagy anyaiképpen
Szép kegyessel megáldlak,
Ollyal, ki képéhez
S ékes termetéhez
Kész érdeműnek látlak.

7. Esméred Lidiát,
Kiben semmi híját
Szépségemnek nem hadtam,
Két forgó szememet,
Gyújtó, hív szívemet
Ábrázatjában adtam,
Afelett bölcs ésszel,
Okos ítílettel
S minden javammal láttam.

8. Szeme hatalmával,
Ékes, szép voltával
Ő magáévá tészen,
Felejthetetlenül
Szívedbe ő beül,
S elmédbe zárva lészen,
Csak őtet óhajtod,
Mert szíved is csak ott
Minden örömet vészen.

9. Nézd meg csak két szemét,
Mely bév szikrákot vét,
Méltó gyuladozásra,
De mihelt betegít,
Megint gyógyít, segít,
Hord vizet oltásodra,
Hogy szintén el ne fogyj,
De neki kedvet hordj,
Kész ő megtartásodra.

10. Igaz szeretettel,
Tökéletességgel
Foglald te is magadhoz,
S jó szolgálatodért
Ad ő jó, hasznos bért,
Csalárdsággal sem kínoz,
Mert áldott szerelme
S hozzád való kedve
Hű leszen s rád bút sem hoz.

11. Angyali szép képét
S csudáló termetét
Szépítsed verseiddel,
Csak egyedül őtet,
Ily megékesültet
Tiszteljed szerelmeddel,
Kiért ő is téged
Míg él, híven szeret,
S holtáig nem felejt el.

12. Ládd, hogy egyedül ő,
Kihez minden illő,
Beszéd, tréfa, éneklés,
Tánc, járás, ugrálás,
Nézés, vég mosolygás,
Módjával való lépés,
Hív, buzgó szerelem,
S bódog, kinek ebben
Lehet részesültetés.

13. Nincs soha oly elme,
Ki őtet eléggé
Méltán megdicsírhesse,
S egyszer látott képét,
S kire jó szemet vét,
Soká elfelejthesse,
Én neked ajánlom,
Azt is igen hágyom,
Légy holtig szerelmesse.

A verset olvasva szembetűnik, hogy Rimaynál – szemben az előzőkkel – a beszélő nem a küldönc szavait kénytelen visszszaidézni *(ethopoeia)*, hanem az isteni Venusét, aki személyesen fordul a renitens ifjúhoz. Az istenasszony mondanivalója nagyon kidolgozott, és ebből ered a másik, dramaturgiai jellegű eltérés, mégpedig az, hogy a Rimay-vers nem párbeszédes. Az isteni szavalatból kihallatszanak a csábítás ravasz fortélyai: mivel a jelölt kellően pallérozottnak látszik ahhoz, hogy elkerülje a nyilvánvaló kelepcéket, Venus kifinomultabb diplomáciai eszközökkel igyekszik őt szerelmi szolgálatra bírni.

A szerelem hálója *(retia amoris)*[9] mégsem csak az olyan kiművelt főket látszik veszélyeztetni, mint a Rimay-vers megszólítottja, hiszen az ovidiusi toposz mindkét alkotásban megjelenik. Olybá tűnik, hogy ez a kényszerítő csapda mindkettőben verbális jellegű: a sikert Venus küldötte és maga Venus is elsősorban retorikai képességeire alapozza. Előbbi azzal hozakodik elő, hogy a szerelemnek csak a „tudatlanok", „gorombák" és „latrok" esnek áldozatul, az „okkal, móddal" élt szerelem tehát senki számára nem tartogat veszélyeket. Utóbbi szintén úgy érvel, hogy a rossz szerelem hálója „ésszel, okossággal, vidám józansággal" elkerülhető. Akárha mindketten az ifjak hiúságára apellálnának a hízelgés *(insinuatio)* eszközével, ahogyan kimondatlanul is udvariasságot feltételezve róluk igyekeznek a bizalmukba férkőzni s megtörni ellenállásukat, vagyis behálózni őket.

Ebben az argumentációban nem nehéz a trubadúrok szerelemeszményének a népszerű petrarkista költők tollán koptatott fogalmiságára ismerni. Ennek értelmében a tökéletes szerelem csak az udvariasság szabályainak betartásával érhető el; a testi vágytól fűtött helytelen érzelmektől a mértékletesség óvja meg a szerelmeseket; a szerelem misztikus értékei pedig csak a beavatottak számára tárulnak föl, ezért számukra a szerelmi titoktartás elengedhetetlen kötelezettség.[10] Érdemes megfigyelni, hogy a tárgyalt közköltészeti ének értékrendjében a titoktartás ígérete mintha legalábbis kiváltaná a mértékletesség kívánalmát: amint a szerelmes ifjú megbizonyosodik a helyzet

9 Vö. Publius Ovidius Naso, *A szerelem művészete, A szerelem orvosságai*, ford. Bede Anna, Szathmáry Lajos, Európa–Helikon, 1982.

10 Vö. Szabics, *i. m.*

veszélytelenségről, úgy feledkezik meg egyszeriben a jó modorról is, és veti rá magát szeretője keblének halmaira.

Ezzel szemben Rimay hőse továbbra sem nyilvánul meg – legalábbis e versegészen belül.

Az utóbbi megszorítás tisztázásához térjünk vissza a *Vásárhelyi-daloskönyv* nyitó költeményének elejéhez. Emlékezzünk vissza: ott a bajnok megpróbálja rávenni Venus szolgálatára a beszélőt – aki a rábeszélésre *(suasio)* vádbeszéddel *(accusatio)* felel; csalással és emberöléssel vádolja vitapartnerét.

Ahogyan arra korábban Jankovits László is rámutatott, a tanácsadást *(genus deliberativum)* törvényszéki beszédbe *(genus iudiciale)* fordítani igen hatásos retorikai fogás. Ezt a megállapítást különösen az teszi érdekessé számunkra, hogy Jankovits éppen Rimay szerelmes versei között figyeli meg a jelenséget.[11] A *Balassa-kódex*ben fönnmaradt Rimay-énekek között van ugyanis egy párvers, melynek első része egy másik ovidiusi toposzt idéz meg apróbb eltérésekkel, de a lényegét tekintve változatlanul: eszerint ha egy hölgy több partnert is választ magának, abból senkinek nem lesz fogyatkozása – legalábbis Venus istenasszony nézetei szerint.[12]

[Hetedik]
Venus impudicitiae mater suas ad libidinem hortatur[13]

1. Valjon s de mi haszon,
Ha mely ékes asszony
Szépségét úgy kémélli?
Hogy minden ő hasznát,
Kit szép termete ád,
Csak egy dög férje éli?
Minden az a kedves,
Azki ha tétetes,
Javát mással is közli.

11 Jankovits László, *Rimay és a civakodó istenasszonyok = Mesterek és tanítványok: Tanulmányok a bölcsészettudományok területéről*, szerk. Böhm Gábor, Fedeles Tamás, Pécs, PTE BTK Tudományos Diákköri Tanácsa, 2014, 205.

12 Vö. Ovidius, *i. m.*, 57–58.

13 A latin címfelirat jelentése: *Venus, a szemérmetlenség anyja feleit szerelemre inti.*

2. Rózsa miért kedves?
Mert illattal bűves,
Szaggal sokakat táplál,
Így az a jó kegyes,
Azkinek sok nemes
Iffjú legény udvart áll.
Mit árt azok közül,
Ha ki melléje dűl,
Neki kedvére szolgál?

3. Mint meggyúlt gyertyának,
Ragyagó langjának
Nem fogy azzal világa,
Ha több gyertyát gerjeszt,
S mindenekben ébreszt
Szép fént ő égő lángja,
Így nem fogy kegyes is,
Ha sokakra kel is
Szépséginek virágja.

4. Vasérc megváslódik,
Ruha szakad, kopik,
Mihent viselésre jut,
Föld hasad, repedez,
Kezel vagyon melyhez
Járó, nagy országos út,
Kegyes megáll épen,
Fogyhatatlanképpen,
Mert kimerhetetlen kút.

5. Bár hát minden eszes,
Szépen termet kegyes
Őmagát megkémélje,
Iffjak barátságát,
Éltek nyájasságát
Szabadságosan élje,
Sok csók szép szók között,
Kit ezekkel közlött,
Megfogyását ne vélje.

6. Venus együtt járván,
Fiával sétálván
Ez tanácsot végezé,
Felei közt hinte,
Szerelmihez inte,
S mellyekben beszegezé,
Mint ezt ő könyvében
Versi közt bévebben
Ovidius feljedzé.

A történetet a vers párja kerekíti teljessé. Venus meggyőző szándékú beszédével *(suasoria)* alaposan magára haragítja a szűz istennőt, Dianát, aki dühös vitabeszédet *(controversia)* intéz ellene:

[Nyolcadik]
Contrarium superioris argumenti nomine Diannae responsum[14]

1. Venus, fajtalan hús,
Csipkéből tekert gúzs,
Elméknek bojtorjánja,
Szederjtermészető,
Ragadó beszédő,
Bujaságnak oltványa,
Kis gyönyörüséggel,
Soknak nagy veszéllyel
Romlásának kormánya!

2. Ki hihet te szódnak,
Ha nincs semmi jódnak
Állandó öröksége?
Minden, ki követett,
Tűled nyavalyát vett,
Romlott is békesége,
Senkit nem szerettél,
Azkinek nem lettél
Végre is ellensége!

14 A latin címfelirat jelentése: *Felelet a fentiekre Diana nevében.*

3. Hadd, ne csald azokot,
Azkik őmagokot
Zászlód alá nem adták,
Tiszta, szép életben,
Mint rózsát szép kertben
Élteket be is zárták,
Sereged tábora
Vivő sok gonoszra
Ösvényit nem is járták.

4. Az a dicsíretes,
Dolgaiban nyertes,
Mint sok bölcs bizonyítja,
Gyönyörűségire
S kívánt örömire
Szívét [ki] fel sem nyitja,
Minden kedvelt javát,
Ki neki bántást ád,
Tűle messze hajítja.

5. Mennyi nyulat Athos,
Sáskát penig Patmos,
Hybla méheket legel,
Ég sűrő csillagot,
Rét füvet, virágot,
Erdő bokrot, fát nevel,
Így szívben szerelem
Lelki öröm ellen
Annyi fájdalmat emel.

6. Magadnak tartsad hát
Azt a bujaság-fát
Körülnyűtt örményeket,
Kiből terjesztettél
S mind széllyel hintettél
Fajtalan törvényeket,
Engem ne háborgass,
Mert dárdám ölő vas,
Óvom az enyémeket!

7. Buja Venus ellen
Szűz Diana velem
Ezeket most íratta,
Tiszta életre hítt
Vadászó társait
Kútfőből hogy itatta,
Minden kegyeseknek,
Kik bűnre nem esnek,
Énekelni is hagyja.

(Szeretném fölhívni a figyelmet a kolofonokban olvasható körülmények rafinált különbözőségére. A beszélő az első versben csupán idézi Ovidiust és csakis Ovidiust, aki *Ars amatoria* című munkájában ismerteti Venus állásfoglalását a szabad szerelem ügyében. A másodikban viszont már személyes szócsöve a felháborodott Dianának.)

Szintén Jankovits László felismerése, hogy Venus metaforái, illetve metaforikus jelzői alighanem a szerelemistennőről elnevezett betegségre, vagyis a szifiliszre *(lues Venerea)* utalnak.[15] Köztudott, hogy ennek a szégyellnivaló betegségnek Rimay idejében még nem volt hatékony ellenszere, ezért a különféle szövődmények általában jócskán megrövidítették a fertőzöttek életét. Végső soron tehát a vád nem különbözik attól, ami a *Vásárhelyi-daloskönyv* tárgyalt énekében elhangzik – ehelyütt szintén emberölésről van szó, ha képletesen fogalmazva is.

A szövegközlés nyomán egyértelműen kitűnik a Rimay-versek és a *Bajnoka ifjúnak szerelmesekről…* kezdetű ének színvonalának óriási különbsége. Mindazonáltal nem nehéz ráismerni a motívumok és az alapvető retorikai stratégiák azonosságára. Ezért Jankovits azon következtetését, mely szerint „a tárgy [Diana és Venus ellentéte] és az eljárás [*suasoria* és *controversia*] összekapcsolása, úgy tűnik, Rimay saját leleménye",[16] a jelek szerint talán mégis egy kissé árnyaltabban kellene elgondolnunk. Ami a vizsgált szövegek viszonyát illeti, ugyan okkal feltételezhetünk egy Rimay köré szerveződő költői iskolát, ám ebben az esetben a radikálisan eltérő kidolgozás miatt nehezen képzelhető el, hogy a Rimay-életmű ismeretében valamely ins-

15 Jankovits, *Rimay és a civakodó istenasszonyok, i. m.*, 210.
16 *Uo.*, 205.

pirált alkalmi költő a maga tehetsége szerint alkotta volna meg a saját változatát. (Pláne fordítva.) A hasonlóságot vélhetően az okozza, hogy a két szerző alkotásai egyazon, szélesebb körben ismert toposzra vezethetők vissza.

Jobban meggondolva ez a hipotézis valamelyest túlmutat önmagán, mégpedig a következők miatt.

A *Balassa-kódex* őrizte szerelmi tárgyú Rimay-énekek vonatkozásában jó ideje az számít a legégetőbb kérdésnek, hogy a versfüzér diszpozíciója vajon szerzői-e, vagyis beszélhetünk-e szigorú értelemben vett ciklusról. A válaszadást elsősorban az teszi problematikussá, hogy az anyagrész a rekonstruálhatatlan töredezettség jeleit mutatja.[17] Tudjuk, a kéziratban a költemények előtt – mintegy előzetes magyarázatként – az alábbi emlékezetes bevezető olvasható:

> „Következnek Rimay Jánosnak kölemb-kölembfíle énekei, jóllehet minden szerzése szinte itt nincsen, mert mind könyvestül az Tiszába ejtettík volt, amely könyvben mind épen megvoltanak, azulta együvé nem szedhették őket, csak enynyire is, azmint itt vannak."

Való igaz, a ránk maradt szövegcsoport témájában nem egységes, az énekek számozása pedig hiányos. A diszkurzus korai szakaszában már csak ezért sem kérdőjeleződött meg a fenti állítás igazsága. Nem vonta kétségbe sem Baros Gyula,[18] sem a költő biográfusa, Ferenczi Zoltán,[19] sem a *Balassa-kódex*et közreadó Varjas Béla,[20] sem a kritikai kiadást összeállító Eckhardt Sándor,[21] és a *Spenót* vonatkozó fejezetét író Pirnát Antal sem.[22] A fordulópontot Bóta Lászlónak a Balassi- és Rimay-énekek korai hagyományozódásáról írott dolgozata képezi.[23] Ebben manifesztálódik először az a vélekedés, mely szerint a *Balas-*

17 A probléma részletes tárgyalására ehelyütt nincsen mód. Lásd erről: *Balassa-kódex*, közzéteszi Varjas Béla, Bp., MTA, 1944, XXIII–XVI.

18 Baros, *i. m.*, 188.

19 Ferenczi Zoltán, *Rimay János*, Bp., Magyar Történelmi Társaság, 1911, 180.

20 *Balassa-kódex*, 1944, XXV–XXVI.

21 RÖM, 161–162.

22 *A magyar irodalom története…, i. m.*, 21–22.

23 Bóta László, *A Balassi–Rimay-versek első kiadásának keletkezéséhez*, ItK, 1983, 182–183.

*sa-kódex*ben fennmaradt Rimay-blokk több hasonlóságot mutat Balassi Nagyciklusával, a versek sorrendje tehát nem lehet a véletlen műve.[24]

Néhány évvel később Ács Pál visszatér Bóta felvetésére, de már nem a Nagyciklust, hanem a Célia-ciklust gondolva mintának.[25] Ám mivel az előbbivel ellentétben az utóbbi tematikailag homogén, ezért a feltételezett Rimay-ciklus némiképpen rekonstrukcióra szorul: el is hagyja abból a közbeékelődő nem szerelmi tárgyú (értsd: hazafias és istenes) darabokat, majd immár akadálytalanul számozza újra az egészet egytől tízig – megjegyzem, a tízes szerelmi ciklusnak a Célia-versek is csak némi kiigazítás után felelnek meg. Néhány évvel később Ács ennek az eszménynek megfelelően rendezi sajtó alá Rimay János verseit és más, poétikai érdekű írásait.[26] Mivel három évtized óta új Rimay-kiadás sem jelent meg, ezért a szakírók általában ezt szokták alapul venni – én is így tettem, lásd fent.

Ez persze nem jelenti azt, hogy az eltelt időben ne fogalmazódtak volna meg eltérő vélemények is. Idevágó tanulmányában Zemplényi Ferenc azt feltételezi, hogy Rimay János a saját maga által összeállított versgyűjteményéből mintegy önmagát cenzúrázva hagyta ki a szerelmes verseit – ami szükségképpen azt jelenti, hogy ezek kívül esnek a globális kompozíción.[27] Mindebből arra következtethetünk, hogy az ilyenformán kimaradt anyagot Zemplényi – ellentétben a fent említett kutatókkal – nem tekinti afféle kisciklusnak. Bene Sándor nemrégiben nagy háttéranyagot mozgató értekezést szentelt Rimay *Én édes Ilonám…* kezdetű versének, melyben Ács Pál gondolatmenetéhez csatlakozva, ám azt végül meghaladva arra a megállapításra jut, hogy a szerelmes énekek csokra voltaképpen a Júlia-ciklus palinódiájaként olvasandó.[28] Óvatos fenntartásokkal viszonyul a megszerkesztettség problémaköréhez a vers-

24 A Balassi-filológiában Varjas Béla nyomán nevezik a *Balassa-kódex* első 66 versét Nagyciklusnak, vö. Varjas, *Balassi Nagyciklusa*, *i. m.*, 585–612.

25 Ács Pál, *Rimay János korai versciklusai*, ItK, 1989, 311.

26 Rimay *Írásai, i. m.*

27 Zemplényi Ferenc, *Műfajok reneszánsz és barokk között*, Bp., Universitas, 2002 (Historia Litteraria, 11), 129–131.

28 Bene Sándor, *Rimay múzsája*, ItK, 2011, 271–339. A *palinódia* (gör. visszaéneklés) olyan versezet, melyben a szerző visszavonja egy korábbi művében tett állításait. Vö. *Világirodalmi lexikon, i. m.,* X, 61. A szócikket Kovács Endre jegyzi.

anyagot retorikai-stilisztikai szempontból elemző Jankovits László is, aki a kérdés tárgyalására ugyan nem tér ki, idevágó dolgozataiból mégis kiolvasható valamiféle meggyőződés; eszerint a magasabb szerzői rendezőelv hipotézisét elfogadja, ám azt nem tartja helyreállíthatónak.[29]

Én magam ez idáig nem szándékoztam állást foglalni mindebben; beértem azzal, ha a legújabb eredményekre hagyatkozhatom. A dolgozatom előmunkálatai során is elsősorban a Balassi–Rimay-vershagyomány nyomait kerestem a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben – ennek során vettem észre, hogy egy, a közköltészeti regiszterhez tartozó szerzeményben megverselt toposz Rimay János szerelmi tárgyú énekeiben is megjelenik, méghozzá a füzér egynémely (jóllehet közel sem az összes) cruxán átívelve.[30] Úgy lehet, hogy e részeredmény újabb érvként szolgál a *Balassa-kódex*ben fennmaradt Rimay-versek összetartozásának ügyében.

Valahogy így lesz az első Rimay-ének beszélője mégiscsak szóra bírható.

2. Semptei Névtelen

Mint arról már több ízben volt alkalmam írni, a gazdasági-földrajzi környezetnek a régi költészet motívumvilágára gyakorolt hatása érhető tetten abban az általános gyakorlatban, hogy a költők mindig a helyi agrokultúra egy-egy jellegzetes gyümölcseként írják le hölgyeik keblét.[31] Idegen versek fordítása vagy parafrazálása során sem feltétlenül próbálkoznak az eltérő metaforika meghonosításával – a szerelem nyelve minden bizonynyal jobban kedveli a tradíciót az egzotikumnál.

29 Balázs-Hajdu, Jankovits, Pap, *i. m.*; Jankovits László, *Rimay János: Örülhetne szivem…*, ItK, 2011, 246–255; Uő, *Rimay és a civakodó istenasszonyok, i. m.*; Uő, *Soliloquium és oratio Rimay egy versében (Ne csudáld szivemet…) = Stephanus Noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. Jankovics József, Jankovits László, Szilágyi Emőke Rita, Zászkaliczky Márton, Bp., reciti, 2015, 211–220; Uő, *Rimay János echós verse = /HI70/ Tanítványok: Tanulmányok Horváth Iván 70. születésnapjára*, szerk. Bartók Zsófia Ágnes, Bognár Péter, Maróthy Szilvia, Q. E. D., Bp., 2018; Uő, *A könnyező orvos: Rimay János Ilona-verse*, ItK, 2018, 785–802.

30 A *crux* ebben az értelemben orvosolhatatlan filológiai problémát jelent. A *Balassa-kódex*re vonatkozóan lásd Vadai, *A Balassa-kódex szerkezete*, *i. m.*, 13–23.

31 Lásd a *Kurvák – gondolta Stirlitz* című fejezetet.

A kora újkori magyar nyelvű költészetben ez a gyümölcs – éppen az imént láthattuk – az alma, mely ebben a vonatkozásban legkorábban az ismeretlen szerzőségű *Az Béla királyról való és az Bankó leányáról szép história* című históriában fordul elő:[32]

1. Halljátok meg mostan, rígi dolgot mondok,
   Az Béla királynak ideirül szólok,
   És a vén Bankónak leányárul szólok,
   Kit emlékezetért előtekben adok.

2. Parancsolatja lőn az Béla királynak
   És utána való sok fő-fő uraknak,
   Száz és hetvenhét szentelt vitézeknek,
   Hogy ők hamarsággal udvarhoz győlnének.

3. Ezt adák tudtára az vitéz Bankónak,
   Ki vénsége miatt megnehezőlt vala,
   Fírfiúmagzatja nekie nem vala,
   Kit küldhetett volna király udvarába.

4. Kilenc hajadon szép lánya nékie vala,
   Mely között ifjabbik a legszebbik vala,
   De járása neki fírfi-módra vala,
   Felele atyjának, ő ezt mondta vala:

5. „Én szerelmes atyám, borotváltasd hajamot,
   Huszármódra mostan csináltasd ruhámot,
   És énvelem adjad te jó lovaidot,
   És velem bocsássad sok jó szolgáidot.

6. Én te fiad levén: Budára felmegyek,
   Királyhoz udvarban helyetted felmegyek,
   Minden tisztességet én ott megjelentek,
   Mint illék fiadnak, én ott úgyan tészek."

32 Az írásművet a *Széll Farkas-kódex* őrizte meg az utókornak. Bővebben lásd *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, összeáll. Stoll Béla, Bp., Balassi, 2005 (a továbbiakban: Stoll), 63. sz. Első közlése: Széll Farkas, *Egy XVI. századi kódex históriás énekei, (Második közlemény)*, Századok, 1884, 670–674. Kritikai kiadása: RMKT VIII, 173–178.

7. Hamar felkészété leányát az atyja,
Bankó elereszté király udvarába;
Mikor jutott volna király udvarába,
Béla király látá, nekie így szóla:

8. „Mely igen ifjú vagy, kin nagy csodám vagyon,
Te szép tekéntésed leány-módra vagyon;
Te járásod neked fírfi-módra vagyon,
Hogy én megérthessem, akaratom vagyon.

9. De honnat való vagy, és kicsoda vagy te?
Énnekem megmondjad és megjelentsed te, –
Mert ha leány volnál, igen szeretnélek,
Budánál, mindeneknél inkább becsülnélek."

10. Király parancsolja az fő-fő uraknak,
Hetvenhét ötvenegy szentelt vitézeknek:
Buda piacára hamar kimennének,
Orsót, rokkát mind vennék, vegyenek.

11. Úgymond: „Ifjú vitéz hogyha leány lészen,
Orsóra, rokkára tekinteti lészen;
De ha fírfi leszen: mellette elmegyen,
És fényes fegyverre neki szeme leszen."

12. Hetvenhét ötvenegy vitézek menének,
Buda piacára mulatni jövének;
Orsóra, rokkára nem akara nézni,
Hanem az szép fínes fegyverre szemléli.

13. Ifjú vitéz felvőn egy szarvas kéziját,
Az idegben vete nagy szép hosszú nyilat;
Hamar általvonta két ujjal az nyilat;
Ezt művelte vala vitézek láttára.

14. Ismeglen mondának vitézek mindnyájan:
„Jer, lőjünk az cílhoz zálogért mindnyájan."
Vitézek az cílhoz lövének mindnyájan,
Ő közőlök az cílt senki-nem tanálván.

15. Legutolszor löve vén Bankó leánya,
Az cél közöpében egyenest talála;
Övé lőn mindjárást vitézek zálogja.
Mondának vitézek mindgyárást azomba:

16. „Te vitéz ifiú, jer, vessünk most követ!”
Mindnyájan vitézek elvették az követ;
Legutolszor vette vén Bankó leánya;
Vitézeknél tovább egy singnyivel hajta.

17. Az hetvenhét vitéz ötvenegy magával
Mondanak mindjárást: „Jertek, fussunk pályát!”
Mindjárást megfuták vitézek az pályát,
Utolszor indula: elíré az pályát.

18. Harmadszor felvevé az vitézek zálogját:
Az Bankó leánya így jelenté magát.
Vitézek mondának ismeglen az ifiúnak:
„Jer, ölönk mindnyájan mi az boritalnak.”

19. Vitézek fejenként asztalra ülének,
Vén Bankó leányát köztök leöltetének;
Az Bakhus istennek áldozni kezdének,
Mind fejenként hamar elrészegedének.

20. Vén Bankó leánya még józanon vala,
Felvőn egy szép kupát, kiben jó bor vala,
És az vitézekre azt köszönte vala,
Király egészségeért azt megitta vala.

21. Mindnyájan vitézek királyhoz menének,
Felséges királynak ígyen felelének:
„Nem leány az vitéz, hanem kurvafia,
Mert minket meggyőze az vín Bankó fia.

22. Az cílhoz lövésben ő minket meggyőze,
A pályafutásban abban is meggyőze,
Az kőhajtásban is felette meggyőze,
Az boritalban is ő minket megnyere.”

23. Ezt hallván az király, igen csodálkozék
Nagy csudatételén az ifjú vitéznek.
Végre ő magában sokat gondolkodék,
Bankó leányának hogy ő megmondaték.

24. Végre monda király mind az vitézeknek:
„Az fördőben menjünk mindnyájan, vitézek!”
Fördőben ölének mindnyájan vitézek,
Fölséges király is ott vala közöttek.

25. Fördeni nem akar vén Bankó leánya;
Az fördőben király ott ül, így szóla:
„Miért nem föridel, vén Bankó leánya?”
Föridni együtt vélek parancsolja.

26. Felele királynak vén Bankó leánya:
„Te hatalmas király! csodálkozom rajta,
Netalán nem tudod én kesergő búmat:
Az én vén atyámra való nagy gondomat?

27. Ím, látod kezemben atyámnak levelét,
Kiben írja nekem nagy keserűségét:
„Törökök, tatárok minden váraimot
Égettek, rabolják minden tartományimot.”

28. Ezt hallván az király, hamar felszökölék,
Hadván ferödését rajta, emelkedék,
Fenszóval ezt mondja Bankó leányának,
Az vitézek előtt, ő jó szolgájának:

29. „Siess, fiam, haza, oltalmazd földedet,
Te szép váraidot, te szép örökségedet,
És az te atyádnak tápláljad vénségét,
És engedelmes légy, hallgassad beszédét!”

30. Ezt jó neven véve király ő felségétül,
Szép ajándíkokat vőn királyi felségtül;
Az Bankó leánya hamar elkészöle,
Az ő szolgáival mindjárást erede.

31. Mikor beszörzöde szép könnyő gályában
Az Duna vizének aláfolyásában,
Hamar kapcsolja komoka dolmányát,
Királynak mutatá szép két almáját.

32. **Az Bankó leánya ezt mondta királynak:**
„Teremnek-e, király, te birodalmadban,
Az te szép kertidben ilyen drága almák,
Mint az én kertemben, kik előtted voltak?

33. **Budára hoztam volt az két drága almát,**
De nem tudtad, király, megszegni az almát!"
Felszóval kiálta, utána indíta,
Minden népének sokaságát indíta.

34. „Utána, utána, vitézek! utána!"
Nagy szép folyó sajkán sietnek utána.
„Örök feleségem léssz! – király azt mondja, –
Tinektek fejenként királyné asszonytok!"

35. Jó Duna mentiben oly sebest megyen vala,
Mint az láthatatlan sebes szél futása,
Bíkével atyjához, vén Bankóhoz juta,
Minden ő járását őneki megmondta.

36. Az ő leányátul Bankó ezt hogy hallá,
Felséges királynak mint udvarlott volna:
Nagy fenn hahottával azon nevet vala,
Az ő leányának igen öről vala.

37. Horváttul magyarra nem régen fordéták,
Sebes Vág mentiben Sempte városában,
Rendelé egy ifiú gondolatjában,
Az istenhez való szerelmet mutatván.

38. Mikoron írnának ennyi esztendőben,
Az ezerötszázban és hetven esztendőben,
Kisasszony havának legelső hetiben,
Dícsértessék isten az magos mennyekben.

Ennek a történetnek közismerten egy 6. századi kínai elbeszélő költemény, a rajzfilm-adaptációk révén manapság is népszerű *Mu-lan* az első írásos emléke. A verset Tőkei Ferenc prózafordítása nyomán Nagy László ültette át magyarra:[33]

Ó, jaj, a jajra csak jaj tör elő,
Ajtó tövében Mu-lan sírva sző.
Nem hallani a szövőszék zaját,
Elnyomja azt a jaj förgetege.
5 „Ó mondd el kiért eped a szíved,
Kire gondoltál jajgatva, kire?"
„Nincs akiért a szivem eleped,
Nem gondoltam én jajjal senkire,
Jött hadi irat, csatába hivat,
10 Fiakat gyűjt a hadba a kagán,
Tizenkét levél a hadi irat,
Minden levelén írva van apám,
Az én apámnak nincs legényfia,
Szegény Mu-lannak nincs egy bátyja sem,
15 Vásárba megyek lóért, nyeregért,
Apám helyett a hadat viselem."

Keleti vásáron vett jó paripát,
Vett a nyugatin nyerget, magasat,
Déli vásáron fék-szijjakat vett,
20 Vett az északin ostort, sudarat,
Apja-anyjától búcsúzott korán,
Sárga Folyóhoz este érkezett,
Szülei hangját nem hallotta már,
Csak a mélységes, mormoló vizet.
25 Sárga Folyótól búcsuzott korán,
Fekete víznél éjszaka megállt,
Szülei hangját ott se hallja már,
Csak a hu-lovak barbár dobaját.

33 A mű a Jo-Fu (樂府), vagyis a Zenei Hivatal vagy Zenepalota azonos elnevezésű, 12. századi versantológiájában maradt fenn, ez ugyanis a nevével ellentétben nemcsak ceremoniális énekeket, hanem a korabeli népszerű költeményeket is egybegyűjtötte. A hatalmas anyagból magyar nyelven rövid válogatáskötet jelent meg, amely a fenti szöveget is magában foglalja: *Zenepalota (Jo-Fu)*, vál. Tőkei Ferenc, Bp., Európa, 1959, 80–83. A fordítás természetesen megtalálható Nagy László életműkiadásaiban is.

Száll tízezer lit, sok vasa vele,
30 Hágón, szoroson, könnyen átrepül,
Csupa gong-hang lett észak hidege.
Észak tündököl, bong a vasruhán,
Száz csatát kiáll, osztogat halált,
Hazajöhetnek: csak tíz év után.

35 Majd elmegy ő a Menny Fia elé,
Majd a Menny Fia csarnokába ül,
Érdemeinél érdem nincs nagyobb,
Kaphat adományt ezren is felül.
Kérdi a kagán: vajjon mit kiván,
40 „Magas hivatalt Mu-lan nem akar,
Csak tevét, ami megjár ezer lit,
Falumba kagán, küldj haza hamar."

Hallják a szülők, lányuk íme jön,
Fogják reszketőn künn a kapufát,
45 Hallja huga is, hogy a nénje jön,
Arcot pirosít, piperéz ruhát,
Hallja öccse is, hogy a nénje jön,
Leöli kövér malacát, juhát.
Mu-lan belép a keleti kapun,
50 Nyugati szárnyban kifujja magát,
Lecsücsül ágyán, vetkezésbe kap,
Vad csata-köntöst lányruhára vált,
Tükrében rezget felleg-hajfodort,
Sárga virággal befonja haját,
55 Várnak az ajtón mind a katonák,
Hökkenve nézik Mu-lant, a leányt,
„Tizenkét évig vitéz volt velünk,
Most meg szemünk egy kisasszonyra lát"

Bak-nyuszi lába, irama sebes,
60 Párja szemén a fátyolka veres,
De ha egyformán megiramlanak,
Mondd meg, melyik a nőstény meg a bak!

Magától értetődik, hogy a vándortémaként élő cselekmény sokszáz éves és sokezer kilométeres vándorlása során nagyon

sokat változott. Amire a Semptei Névtelen elé került, számos részlete hullott ki vagy alakult át, és persze gazdagodott is bizonyos mozzanatokkal. Ilyen a kitárulkozás jelenete is: nyilván lehetetlenség meghatározni, hogy a hagyományozódás melyik szakaszában egészült ki ezzel a pikáns gesztussal a mese szőttese. Számunkra persze az a legérdekesebb kérdés, hogy lehetett-e mindez a magyar szerző leleménye. Én magam ebben az ügyben Pap Balázs meggyőző érvelésére hagyatkoznék. A 16. század költészetéről írott kiváló értekezésének egy pontján Pap ugyanis arra a sarkalatos következtetésre jut, hogy a magyar nyelvű históriás énekek soha nem tartalmaznak közvetlenül szerzői fikciót.[34] Márpedig ha ezt az állítást elfogadjuk, akkor azt kell gondolnunk, hogy a jelenetnek már a kolofonban említett, máig nem azonosított horvát nyelvű forrásban is benne kellett lennie (kérdés persze, mely gyümölcs alakjával kifejezve).

Nos, amint azt elsőként (1913-ban) Komlós Aladár észrevételezte, a tetszetős mozzanatnak volt némi utóélete a régi magyar költészetben: egy-egy változata éppen az általunk vizsgált forrás, a *Vásárhelyi-daloskönyv* két énekében jelenik meg.[35] A gyűjtemény sorrendjében az első az alábbi dagályos szerzemény, melynek funkciója – a bő terjedelem alapján ítélve – inkább lehetett a mulattatás, semmint a tényleges udvarlás.[36]

1. Lánggal ég az szerelem az ifjak szívében,
   Mint az szép égő fáklya Venusnak kezében.
   Nap ragyog, tűz villog rárószemeiben,
   Liliumból frissen kötött bokréta keziben,
   Nap ragyog, tűz villog rárószemeiben.

2. Szép Venust nem héában írják az poéták,
   Hogy zengve, énekelve fejér hattyúk vonják,
   Hegyeken, völgyeken egyaránt hordozzák,
   Ifjúságnak, szép szüzeknek szívét hódoltatják,
   Hegyeken, völgyeken egyaránt hordozzák.

34 Pap Balázs, *Históriák és énekek*, Pécs, Pro Pannonia, 2014, 58.
35 Komlós Aladár, *A Bankó leányáról szóló széphistória és a Vásárhelyi daloskönyv*, EPhK, 1913, 634–636.
36 *Vásárhelyi-daloskönyv*, 33. sz. Kritikai kiadását lásd: RMKT XVII/3, 131/I. sz.

3. Az én szerelmemnek, mint rózsa Pünkösdben,
Vagyok szerelmében, virágos kertében,
Kinek ő illatja felhata szívemben,
És az ő vég kedve hagya szerelmében,
Kinek ő illatja felhata szívemben.

4. Istenem, ímhol itt is kesereg egy árva,
Azkinek szívét gyújtja szép Venusnak lángja,
Másutt hál, rejtve áll, azki megolthatja,
Minden órán az szerelem szívét gyújton gyújtja,
Másutt hál, rejtve áll, azki megolthatja.

5. Akarnám, ha rám vetnéd kegyes szemeidet,
Rogyogó s megújító gyönyörűségedet,
Alutnám, oltanám égő szerelmedet,
Pecsételnéd jó szíveddel hozzám jó szívedet,
Alutnám, oltanám égő szerelmedet.

6. **Kikapcsolá szívem kamuka szoknyáját,**
Megmutatá nekem két arany almáját,
És megvigasztala virágom engemet,
Az melyért mennyégben végyen örök életet,
És megvigasztala virágom engemet.

7. Még most is hajnal hasad előttem, hogy látlak,
Ha rám nézsz, reám jűnek még meganni álmok,
Álmomban, ágyamban gyakran téged hílak,
Mutass kedvet, víg örömet hozzám, édes alak,
Álmomban, ágyamban gyakran téged hílak.

8. Ímhol az borostyán közt felnőtt kis szegfüem,
Jerikó mezejében termett kis görlicém,
És mint vagy, és hogy vagy, zengő filemilém?
Fogjunk kezet, régen kévánt szívem, szép szívecském,
És mint vagy, és hogy vagy, zengő filemilém?

9. És sokszor jutnak nekem eszemben csókjaid,
Miképpen csüggettenek vállamin karjaid,
Orcámon, szájomon voltak az te csókid,
Mutogattad kebeledből fejér csecsecskéid,
Orcámon, szájomon voltak az te csókid.

10. És ha ma avagy holnap szemedben nézhetnék,
Mellyeden arany almát kettőt tapogatnék,
Rózsaszínű szép orcádról szép csókokat szednék,
Nagy örömem, vigasságom miatt részeg lennék,
Orcádról, szájadról szép csókokat szednék.

11. Elhittem, hogy elmédben harcol két indulat,
Szívedben mind az ketten indítnak nagy hadat,
De mégis szép Cyprus erősben regnálhat,
Soha szíved szerelmedből engem ki nem vethet,
De mégis szép Cyprus erősben regnálhat.

12. Az galamb hogyha néha *bordekbol* (!) társára,
Ismétlen barátsággal térnek ékes csókra,
Nem csuda, ha néha társáról fut társra,
Mert így szokott nevekedni az szerelem lánca,
Nem csuda, ha néha társáról fut társra.

13. Héjában hadakozik az szegény görlice,
Mert nekie *s* az galambnak nincs egy csepp epéje,
Mindketten egészlen barátságnak fészke,
Mindkettőnek csak szívével teljes begyecskéje,
Mindketten egészlen barátságnak fészke.

14. Ugyanis mert az hattyúk egymást nem kerülik,
Bár néha még tollát is egymásnak kitépik,
De várva nemsoká egymást szépen nézik,
Noha mostan ő társokat előlök elűzik,
De várva nemsoká egymást szépen nézik.

15. Nosza, most fordulj jobban, repedezz [én] malmom,
Mert immár megadatott dupla diadalmom,
Kezemben, kebelemben akadt kis galambom,
Noh vigadjunk, mert megjött már, szívem, vigasságom,
Kezemben, kebelemben akadt kis galambom.

16. Karomra szállott immár kis sívó sólymocskám,
Vállamra reá repült siroka madárkám,
Nemrégen ezt éppen álmomban megláttam,
Mert tőrömből elszalasztott galambom megfogtam,
Nem régen ezt éppen álmomban megláttam.

17. Hintsetek lábunk alá rózsát, kies nimfák,
Mert öszvehajlottanak két ékes pálmafák,
Kik régen szívesen egymást óhajtották,
Ők egymásnak ő fejeket birtokában adták,
Kik régen szívesen egymást óhajtották.

18. Kévánom, adja Isten, hogy maholnap azzal
Vigadjak, kin búsultam régi lötött gyászszal,
Orcámot, szájamot újéts csókaiddal,
Öleljen meg két szép fejér karjaival,
Orcámot, szájamot újéts csókjaiddal.

19. Jöjjön el, szíből várom, az az áldott óra,
Melyen én bujdosásim forduljanak jóra,
Szép rózsát s violát szájam ha csókolna,
Vigassággal mondnám akkor: dejnám, dejnám, dejna!
Szép rózsát s violát szájam ha csókolna.

Látjuk: a históriás énekből ismert motívum a hatodik strófában jelenik meg, ha nem is változatlan formában, mégis jól felismerhetően. Megmaradt ugyanis néhány olyan lényeges elem, mint (1.) a kezdeményező vetkőzés, (2.) a kamuka-, vagyis damasztruha és persze (3.) az almák.

Egy összetevő ugyanakkor megváltozott: a dolmányból szoknya lett. Ez persze érthető, a dolmány ugyanis katonai viselet, s mint ilyen, férfiruházat. Ám a jelek szerint a közköltészet fenti iskoladarabjának összeállítója a forrásszövegből csak az emlékezetes részletre tartott igényt; az előtörténet, s benne a *cross-dressing* felidézésében már nem volt érdekelt, ezért nála a leány eleve női öltözetben, jelesül szoknyában ábrázolódik. Felmerül viszont a kérdés: hogyan kerülnek egyszerre a szoknya alá az aranyalmák? Ez az apró módosítás jól rámutat a szexuálmetaforika képlékenységére, elbizonytalanítva az olvasót.

Azt javaslom, hogy csakis a tudományos tisztánlátás kedvéért ideiglenesen küzdjük le szemérmességünket, és gondoljuk végig az eshetőségeket. Amennyiben az almák megszegése nyilvánvalóan a defloráció allegóriája, nem kellene mégis a Bankó közelebbről meg nem nevezett, legkisebbik leányának – engedjük meg: szintén kerek – hátsó felét látni e képben? Kis

jóindulattal akár azt is takarhatná a dolmány. Ráadásul annak a provokatív cselekedetnek, hogy valaki a király felé a fenekét mutassa, szintén van hagyománya a népi kultúrában.[37]

A históriát felfedező Széll Farkas azonban nem ilyennek gondolta el a hősnő egyéniségét:[38]

> „Jelleme oly férfias, hogy bizton vállalkozhatik arra, a mit elbeszélésünkben megtesz. S ez az aczélos character a legutolsó mozzanatban, a hajóra szállás alkalmával domborodik ki legteljesebben, midőn kamoka dolmányát megbontva, szépségének egész tudatában és büszkeségében tárja ki keblét *[sic],* hogy a királylyal ingerlés közben is daczoljon."[39]

Bizony, a pórias alpáriság bajosan egyeztethető össze ezzel.[40] De magyarázhatjuk úgy is a szituációt, hogy a vers beszélője olyan sablonos férfiszereplő, aki egyszerre szeretne mindent megkapni, s erre igyekszik szerelmesét is rábírni, némiképp elliptikus utasításokkal. Ám az igazsághoz talán mégiscsak akkor kerülünk a legközelebb, ha némi segédlettel megpróbálunk eligazodni a korabeli szóhasználatban. A 17. századi öltözködés történetébe Radvánszky Béla *Magyar családélet és háztartás* című kézikönyve enged betekintést.[41] Ebből az derül ki, hogy a század első harmadáig a szoknya a kebleket fedő úgynevezett vállal egybe volt varrva, vagyis gyakorlatilag nyakig ért.[42] Egyszóval lehetett mit gombolgatni.

A versnek további három rövidebb változata ismert két 18. századi *(Bathó Mihály-ék., Melczer-ék., Solymosi József-ék.)* és

37 Mihail Bahtyin, *François Rabelais művészete: a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*, ford. Könczöl Csaba, Bp., Európa, 1982, 463.

38 A harcos nők 19. századi eszményéről lásd: Pálfy Eszter, *Egy férfias nőalak: Mednyánszky Alajos Széchy Máriájának forrásai,* ItK, 2017, 489–499.

39 Széll, *i. m.*, 675.

40 Kultúrtörténeti adalékként az EMSZT *szoknya* címszavának idevágó része kínálkozik: „*[Szoknyá]ját felfogja/fordítja. 1585:* Az Azzony Az Alfelereol fel fogha tiztessegtelenwl Az Zokniayat es azt Mutatta, hogy azt Wsse [...]. *1629:* Balogh Giorgine ... ezen közben felfordita szokniáját uerte az seggit s mondotta joietek ide egjetek igjatok ebek [...] *1759:* Azon Fejérnép forditottae fel az szoknyáját ... vervén az alfelit mint a Czigánnék szokták tselekedni?" *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, XII, főszerk. Kósa Ferenc, Kolozsvár–Bp., Erdélyi Múzeum-Egyesület–Akadémiai, 554.

41 Radvánszky, *i. m.*

42 *Uo.*, I, 183.

egy XIX. századi *(Jánosi Sándor-ék.)* forrásból.[43] Ezek azonban önálló versszakokkal nem rendelkeznek, csupán az ismert szakaszokat variálják. A kebelvillantás mozzanata azonban mindháromból hiányzik.

A *Lánggal ég az szerelem…* kezdetű alkotás Komlós ítélete szerint „hosszú és kissé zavaros költemény, a melyet gyönyörű madár- és virághasonlatok mértéktelen s már szinte beteges halmozása jelent".[44] Nekünk is ebben a kompilatív (összeéneklő) technikában kell látnunk a szöveg legfőbb szervezőelvét; ennek megfelelően az ének koherenciája viszonylag laza, végső soron ez teszi lehetővé a strófák szabad variálódását a további változatokban.

Sokkal összeszedettebb szerkezet érvényesül azonban a másik szerzeményben, melyben Komlós a fentiekkel egybehangzó sorokat ismert föl:[45]

1. Egy szegény rab hallván, hogy az ajtó zörög,
   Igen megijede szegény s úgy könyörög,
   Én peniglen hallván, hogy az sok kolcs zörög,
   Örülék s vigadék, mert szívem nem retteg.

2. Nem félem bírónak kemény ítíletit,
   Sem álnok peresnek hamis feleletit,
   Sem kegyetlen hóhér éles kardja élit,
   Ki szokta fogyatni szegény rab életit.

3. Sententia helyett mondat ékes szókat,
   Perpatvar helyében ad sokezer csókot,
   Engem tömlöcében ki tartani szokott,
   Már szegény fejemnek szabadságot adott.

4. **Kapcsoljad ki, szívem, kamuka szoknyádat,**
   Hadd lássam, édesem, két arany almádat,
   Két arany almádnak aranyos bimbóját,
   Hadd csókoljam, szívem, piros két szép orcád.

43 Stoll, 189, 1061, 216, 568. sz. Vö. RMKT XVII/3, 617.

44 Komlós, *i. m.*, 635. Ferenczi más véleményen volt, ti. ugyanezt a verset a következő lapalji jegyzettel látta el: „Gyönyörű részletekben gazdag költemény." *Vásárhelyi-daloskönyv*, 70.

45 *Vásárhelyi-daloskönyv*, 63. sz. Kritikai kiadását lásd: RMKT XVII/3, 86/II. sz.

5. Rút dolog vala az hamisság emberben,
Azki meg nem marad az ő beszédében,
Azki meg nem állhat az egy szeretetben,
Ki mindjárt mást vehet szűnek szerelmében.

6. Rekesztvén hogy valék egy fris palotában,
Jöve titkon hozzám gyenge rokolyában
Júlia, az lelkem, kiről víg voltomban,
Írám ez verseket ugyanaz órában.

Ugyanezen vers egy másik, a vizsgált motívumokat nélkülöző változatban megtalálható a *Teleki-énekeskönyv*ben is:[46]

1. Egyéb rab azt hallván, hogy az ajtó zörög,
Mindjárást elijed szegény s úgy könyörög,
Én pedig ezt hallván, hogy az sok kulcs zörög,
Örülvén repülök, mert szívem nem retteg.

2. Nem félem bírónak kemény ítéletit,
Sem állnok peresnek hamis feleletit,
Sem kegyetlen hóhér éles karjda élit,
Ki szokta fogyatni szegény rabok éltit.

3. Sententia helyett mondott édes szókot,
Perpatvar helyében ád sokezer csókot,
Engem tömlöcében ki tartani szokott,
Már nekem szegénynek szabadságot adott.

4. Rekesztve hogy volnék egy friss palotában,
Jöve titkon hozzám gyenge rokolyában
Julia, az lelkem, kiről víg voltomban
Ez verseket írtam ugyanaz órában.

Ez utóbbi variáns révén igazolható Komlós azon állítása, mely szerint a *Vásárhelyi-daloskönyv* énekébe a negyedik (valamint, tegyük hozzá, az ötödik) versszak szervetlenül ékelődik bele.[47]

46 Stoll, 78. sz. A vers első közlése: Erdélyi Pál, *A Teleki-énekeskönyv: Barakonyi Ferencz költeményei (V)*, Erdélyi Múzeum, 1907, 360–372, 360. Kritikai kiadását lásd: RMKT XVII/3, 86/I. sz.
47 Komlós, *i. m.*, 635.
48 *Uo.*

Arra már, hogy a „kedves szerelmi jelenet friss és kerek ábrázolása"[48] nem teljes egészében a magyar verselő önálló teljesítménye, hanem egy Ariosto-szonett viszonylag szöveghű átültetése, Eckhardt Sándor mutatott rá néhány évvel később.[49] A verset Máté Ágnes magyar nyelvű prózafordításának kíséretében közlöm:

Aventuroso carcere soave,
dove né per furor, né per dispetto,
ma per amor et per pietà distretto
la bella et dolce mia nemica m'have,

li altri prigioni al volger de la chiave
s'attristano, io m'allegro, ché diletto
et non martir, vita et non morte aspetto;
né giudice sever né legge grave,

ma benigne accoglienze, ma complessi
licentiosi, ma parole sciolte
da ogni fren, ma risi, vezzi et giuochi,

ma dolci baci dolcemente impressi
ben mille et mille et mille et mille volte;
et se potran contarsi ancho fien pochi.[50]

Az olasz szonettet a magyar parafrázissal összevetve elmondható, hogy a kettő tartalmilag igen közel áll egymáshoz, ám a 17.

49 Eckhardt Sándor, *Ariosto nálunk a XVII. században*, It, 1916, 287–288.

50 Kalandos és édes börtön, ahová nem haragja, s nem is megvetése, hanem szerelme és kegye okán zár be, az én szép és édes ellenségem, // másokat elszomorít, ha a börtön kulcsa fordul, én örvendek, mert örömet, és nem kínt, életet és nem halált remélek; nem szigorú bírát, sem lesújtó törvényt, // de jóindulatú fogadtatást, engedékeny közösséget, de szavakat, minden zabla nélkül, de nevetést, tréfát és játékot, // édes csókokat, melyeket édesen adnak jó ezer és ezer és ezer és ezer alkalommal; s ha meg is számolhatnánk őket, még mindig kevésnek bizonyulnak.

51 Horváth Iván felismerése szerint a régi, azon belül is elsősorban a 16. századi magyar nyelvű költészetben legtöbbször az egyformaság jut érvényre, vagyis egy versen belül a versszakok sorai majdnem mindig egyforma szótagszámúak, és általában a strófák rímei is egyfélék. Ezt a tendenciát nevezi Horváth Iván izoszabálynak. Vö. Horváth Iván, *A vers: Három meg-*

századi szerző – nem meglepő módon[51] – a legkisebb hajlandóságot sem mutatja a versforma átültetésére. Az izometrikus verselés hegemóniája mellett ugyanakkor további jellegzetes poétikai megoldásokat is észlelhetünk az írásműben. Figyeljük csak meg: a *Teleki-énekeskönyv* idézett szerzeménye Ariosto költeményének egészét feldolgozza, csakhogy a második strófát veszi előre, míg az elsőt a végére tartogatja. Vélhetőleg azért, mert az a versszak jobban megfelel a régi magyar vers gyakori zárlatának, az úgynevezett kolofonnak, hiszen megnevezi a keletkezés amúgy nyilvánvalóan fiktív körülményeit: a raboskodást, s annak helyszínét, a börtöncellát. A régi magyar költészet radikálisan konzervatív.

További (ezúttal motivikus) eltérés, hogy a magyar nyelvű parafrázis szerzője a szerelmi börtönt invenciózusan egy palotába helyezi. Ebben a mozzanatban vélhetőleg ugyanazt a közköltészetiségre igen jellemző naiv, az előkelőséget a bőséges anyagi javak birtoklásával azonosító szemléletet ismerhetjük fel, mint az előbbi részfejezet során tárgyalt, *Bajnoka ifjúnak szerelmesekről…* kezdetű énekben. Természetesen ennek a képzeletbeli palotának az úrnője sem lehet más, mint a korabeli daloskönyvek költészetének legrangosabb ihlető múzsája, Julia: ha csak megjelenik, rögvest megszalad a toll a poéták kezében.[52]

A *Teleki-énekeskönyv* változata tehát két strófával egészült ki a *Vásárhelyi-daloskönyv* lapjain. Ahogy már említettem, nemcsak a Bankó leányának históriájából elszabadult negyedik, de a csalfa szerelmi ígéreteket kárhoztató ötödik strófa is kellően zárt, egyúttal általános érvényű egység lehet ahhoz, hogy valószínűsíthető legyen a felbukkanása egyéb közköltészeti da-

közelítés, Bp., Gondolat, 1991 (2000 Könyvek), 152–170. Szigeti Csaba szerint nálunk az *aa*-rímű versnyitás korabeli egyeduralma akadályozta meg a kéttömbű versszerkezetek, így a szonett kialakulását. Erről lásd: Szigeti Csaba, *A hímfarkas bőre: A radikális archaizmus a mai magyar költészetben*, Pécs, Jelenkor, 1993 (Élő Irodalom), 37–69.

52 A magyar népköltészetben az *antonomasia* eszközével élve a legszebb lányokat leggyakrabban Iluskának vagy Juliskának nevezik – az *antonomasia* tehát olyan retorikai alakzat, melyben a köznevet tulajdonnév, vagy fordítva: a tulajdonnevet köznév helyettesíti. (Vö. Lausberg, *i. m.*, §§ 580–581.) Az előbbi személynév a magyarul görög vagy szép Ilonaként ismert trójai Helené alakjára vezethető vissza. Utóbbit viszont a holland származású petrarkista költő, Johannes Secundus verseiből kölcsönözve Balassi Bálint honosította meg a magyar költői nyelvben.

rabokban is – mégsem ennek, hanem az Ariosto ihlette kolofonnak mutatható ki a leválása a versegészről; az zárja ugyanis a *Vásárhelyi-daloskönyv Szomorúság után ha öröm érkezik…* kezdősorú (70. sz.) versét is.

> Rekesztvén hogy volnék egy fris palotában,
> Jöve hozzám titkon gyenge rokolyában
> Szeretőm, az lelkem, kiről víg voltomban
> Írám ez éneket ugyanaz órában.

(Tegyük hozzá, hogy az utóbbi éneknek a *Komáromi-énekeskönyv*ben fennmaradt variánsa e strófát mindenestül nélkülözi.)

Az alfejezet origóját képező jelenetnek még egy, szintén a *Teleki-énekeskönyv*ből való,[53] távoli visszhangjáról érdemes megemlékezni, melynek jelentőségét a retorikai irányváltás adja: az ismeretlen verselő ezúttal az egyértelműségre törekszik, ezért a képhasználat méginkább visszafejtődik, a versszöveg pedig áttetszővé válik:

> Kapcsoljad ki, lelkem, mellyeden ingedet,
> Had lássa meg szemem két fejét csecsedet.

Ezen aztán tényleg nincs mit félreérteni.

Komlós Aladár rövid közleményének lényeges megfigyelései a 17. századi közköltészeti anyag beható ismeretéről tanúskodnak, s abból biztos kézzel ragadja ki a korpusz alapvető ismérvét, vagyis a kisebb-nagyobb egységek permanens újrahasznosítását. A jelenséget Komlós azzal magyarázza, hogy „e sorok akkor nyilván közismertek és népszerűek voltak s az énekesnek, valahányszor némileg hasonló helyzetről szólt a dal, eszébe jutottak a kész sorok és azokat belefűzte a dalba”.[54] Én azonban nem vagyok biztos abban, hogy a keletkezés, illetve variálódás folyamatának ágensét feltétlenül szóbeli előadóként kell elképzelnünk. A közköltészeti alkotások gyakran nevezik magukat nótának, amely valamilyen konkrét alkalommal hangzik el, ám az ilyesfajta önreflexió esetében általában érdemes számolni

53 A szövegösszefüggésre Stoll Béla hívja föl a figyelmet, lásd: RMKT XVII/3, 591.

54 Komlós, *i. m.*, 635.

annak képzelt voltával. Igaz, a *Vásárhelyi-daloskönyv* tárházában bőséggel fordulnak elő olyan szövegek is, melyeknek egyes formai jegyei kétséget kizáróan azt bizonyítják, hogy valamikor énekversek voltak; gondoljunk csak a *Lánggal ég az szerelem…* kezdetű poéma strófavégi ismétlődéseire. Ugyanakkor a daloskönyv egyetlen nótajelzést sem őrzött meg, ami arra utal, hogy a benne foglalt szerzeményeket már olvasásra, és nem éneklésre szánták. De erre vallanak az olyan költői eszközök is, mint az Ariosto-szonett fordításának kolofonjában megjelenő soráthajlások. Az udvarlóversekben gyakorta megmutatkoznak a szerelmi levelezés fordulatai (beleértve az argumentációt és az ornamentikát is); jóllehet a fikció részeként, ebben a közegben mégis gyakorlati szándékot tükrözve. Még inkább az oralitás ellen vallanak az anyagtól ugyancsak nem idegen akroszticho-nok és kolofonstrófák is. A versszöveg ritmusát érintő szövegromlások szintén a néma másolásból eredhetnek, a dallam ismeretében ugyanis a másoló nemigen véti el az ütemet.

Szögezzük le: nem azt vonom kétségbe, hogy ez a költői anyag (ének)szóban is széles körben terjedt. Ám, ahogy mondani szokás, a szó elszáll.

3. *Balassa János éneke solymocskájárul*

A 17. századi költészeti anyag kevés kivételtől eltekintve nehezen talál utat a mai olvasóhoz. A híresebb művek közé tartozik a *Madách–Rimay-kódex*ek őrizte *Balassa János éneke solymocskájárul* című alkotás, amely viszonylag gyakran jelenik meg különféle, jellemzően szerelmi tárgyú antológiák, sőt népszerű irodalmi folyóiratok oldalain is.[55] Az ismertség oka alighanem a vers nyugtalanító rejtélyessége: kivehetően egy szerelmi kapcsolat frivol, ergo érdekes történetét mondja el képes beszéddel élve – ám a metaforika zavarossága miatt a szövegértelmezés sehogyan sem tud nyugvópontra jutni.

55 A teljesség igénye nélkül: *Magyar költők 17. század – A kuruc kor költészete,* szerk. Komlovszki Tibor, Bp., Szépirodalmi, 1990 (Magyar Remekírók), I, 408; *Magyar Erato,* szerk. Réz Pál, Bp., Magvető, 1986 (Magyar Hírmondó), 29–30; *Pajkos énekek*, szerk. Stoll Béla, Bp., Szépirodalmi, 1984 (Magyar Ritkaságok), 95; Prae, 2005/4 (Obszcén középkor), 56.

Balassa János éneke solymocskájárul

1. Az én sólymocskám Palojtán vagyon,
Szíviben szerelmem nő igen nagyon,
Belőle ikrája foly igen lágyon,
Kit drága kenetül magamnak tartom.

2. Gondolkodván érte, nem tudok s mind állok,
Ha eszemben jut, csaknem meghalok,
Szerelmiért Palojtára gyalog ballagok,
Mint ész nélkül járó, szűkös bolondok.

3. Mikor hozzámegyek, elmosolyodik,
Előmben jővén ő felfosztozik,
Okulárját mutatván szemem tisztíttatik,
Ragyadó szerelme szívemben férkezik.

4. Ó, én sólymocskám, ha közelben laknál!
Kékkői kapun hozzám bejárhatnál,
Sok jót is nálam gyakran találhatnál,
Megtölteném begyedet, kit azután látnál.

5. Az én kezemre tégedet vennélek,
Szép nyoszolyámra mellém fektetnélek,
Karjaimmal gyakran téged ölelnélek,
Végre mint az nyúl, által is szöknélek.

6. Noha kezemen vagyon apertúra,
Mely szemeimet genyetből tisztítja,
De ha sólymocskámnak rám fordul az fara,
Mindjárt szememnek megjün szép világa.

Az interpretációs nehézségeket leginkább a kutatástörténet összefoglalásán keresztül lehet bemutatni – a jelek szerint ezt az előttem járó exegéták sem gondolták másként, lévén valamennyien hiánytalanul ismertették a szakirodalmi előzmények sorát. (Elvileg tehát a láncolat a halmozó mesék felépítéséhez hasonlatosan a végtelenségig folytatódhat majd, s az értelmező közösségnek még azután is marad fél pénze.)

A *Madách–Rimay-kódex*ek anyagát elsőként kiadó Radvánszky Béla a verset hibásan Rimay János autográfjaként azonosította, s gyanútlanul neki is tulajdonította.[56] Így vette kézbe Ferenczi Zoltán is, de abban elsőként „rút", illetve egyenesen „piszkos" mögöttes tartalmat fedezett fel.[57] A kéziratos anyagot reattribuáló Eckhardt Sándor viszont a cím alapján ténylegesen Balassa János személyében valószínűsítette a szerzőt. Csakhogy ezt a keresztnevet a családban többen is viselték, egyebek mellett Balassi Bálint apja és fia is. Eckhardt szerint a tragikusan korán, tizenhat évesen elhunyt fiú nem írhatta meg ezt a „fejlett erotikájú" szöveget, az apa viszont annál inkább: alkalmasint itáliai utazása során ismerkedhetett meg azokkal a stilisztikai eszközökkel, melyek a „merész" poéma soraiban köszönnek vissza.[58] Ez azt is jelenti, hogy a költeménynek még az ő életidejében, vagyis 1577-ig el kellett készülnie. Gerézdi Rabán később úgy találta, hogy az előtte járó értelmezők, ha nem is teljesen gyanútlan, mégis jóhiszemű olvasói voltak a versnek, az ugyanis nem *„précieux"*[59] szerelmi líra, hanem „éktelen malacság"[60] – s mint ilyen, teljesen valószínűtlen, hogy bárki is a saját nevén felvállalja annak tartalmát. Ennek megfelelően a *Balassa János éneke* stílusparódia, mely a szerelmes kedvű főurat a megszemélyesítés *(ethopoeia)* eszközével teszi nevetségessé. Ezzel a megfontolással később lényegében Szilasi László is egyetértett.[61] Ami a szerzőséget illeti, Gerézdi a kidolgozás hátterében Rimay érdemtelennek ítélt tanítványának,[62] a *szerelemviszolygó* (így Klaniczay Tibor),[63] mégis folyton a *nemi probléma körül ólálkodó* (így Eckhardt Sándor)[64] Madách Gáspárnak a kéznyomát ismerte fel, s fölhívta a figyelmet egy további Balassa Jánosra is: Balassa Zsigmondnak és Zborowski

56 Rimay *Munkái, i. m.*, 35–36. (26. sz.) A problémáról lásd, mint fent: RÖM, 162–167.

57 Ferenczi, *i. m.*, 117, 120.

58 BÖM, 279. (A 101. sz. vers jegyzete.)

59 *Uo.*

60 Gerézdi Rabán, *„Balassa János éneke solymocskájárul"*, ItK, 1965, 691.

61 Szilasi László, *A nyúl és a sólyom. Trópusok és funkciók: Madách Gáspár* Balassa János éneke sólymocskájárul *című versének példája,* Literatura, 2000, 258–269.

62 *A magyar irodalom története, i. m.*, 37.

63 Klaniczay Tibor, *A reneszánsz válsága és a manierizmus*, ItK, 1970, 428.

64 RÖM, 66.

Erzsébetnek az 1600-as évek elején született fiára – tehát Madách kortársára.[65] (Jegyezzük meg: a szerzemény beszélőjének kiléte történeti-poétikai szempontból a legkevésbé sem mellékes. Amennyiben ugyanis bebizonyosodna, hogy az alkotás valóban Balassi Bálint fellépése előtt keletkezett, és valóban az arisztokratikus regiszter dilettáns megszólaltatását parodizálja, az azt jelentené, hogy mégsem ez a lánglelkű főúr volt a magyar nyelvű udvarias szerelmi költészet kezdeményezője.)[66] Gerézdi véleményét osztotta, sőt további filológiai érvekkel meg is erősítette az írásmű kritikai kiadását sajtó alá rendező Varga Imre is.[67] Jankovics József ugyanakkor éppen a didaktikus szándék hiánya miatt fejezte ki kétségeit Madách Gáspár költői szerepével kapcsolatban.[68] Pap Balázs a versben foglalt allegóriát egy, a kora újkorban szigorúan tiltott és kegyetlenül büntetett homoszexuális viszony elbeszéléseként értelmezte, melynek szerzőségét a téma érzékeny volta miatt fedi homály.[69] Bene Sándor a kicsapongó életvitelből eredő nemi betegségre, illetve annak lehetséges gyógymódjaira vonatkoztatta a jelentést. Bene a kútfőt ismeretlennek ítélte, ám újfent Balassi apját nevezte meg az ének alanyaként.[70] Legutóbb Kőszeghy Péter foglalt állást az ügyben; őszerinte a (szerinte is 17. századi) énekben a kicsúfolás eszköze – ellentétben Gerézdi és Szilasi megközelítésével – nem a paródia, hanem egyfajta nagy hagyományra visszavezethető groteszk ábrázolásmód.[71]

65 Gerézdi, *i. m.*, 690.

66 Vö. BÖM, 278.

67 Varga Imre, *Tallózások Madách Gáspár körül,* ItK, 1979, 69; *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század*, 12, *Madách Gáspár, Egy névtelen, Beniczky Péter, Gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei,* szerk. Stoll Béla, s. a. r. Varga Imre, Cs. Havas Ágnes, Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 1987, 670–671 (a továbbiakban: RMKT XVII/12).

68 Jankovics József, *A Madách Gáspár-jelenség: Erotikus költészetünk regiszterei* = J. J., *Ex occidente…: A 17. századi magyar irodalom európai kapcsolatai*, Bp., Balassi, 1999 (Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok, 3), 48–59.

69 Pap Balázs, *A sólyom szíve*, Café Babel, 51. sz. (2005), 49–54, 52–53.

70 Bene Sándor, *Balassi Bálint tréfája = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* LX, Bp., reciti, 2011, 28–31, 30.

71 Kőszeghy Péter, *Balassa János éneke solymocskájárul = Köszöntő írások a 70. születésnapra,* https://iti.btk.mta.hu/images/szorenyi/irasok/KoszeghyPeter_Szorenyi70.pdf.

Összegezvén az irodalomtörténeti diszkurzus tanulságait: noha az ének előkerülésétől fogva kitüntetett figyelemben részesült, az elmúlt száz évben sem a szerző, sem a beszélő személyét, de még csak a szöveg funkcióját, illetve jelentését sem sikerült érdemben megállapítani. Vagyis fél pénz ide vagy oda, a legkilátástalanabb dolog volna újabb hipotézist megfogalmazni a vég nélkülinek ígérkező vitában. A magam részéről ezért csak néhány megjegyzéssel igyekeznék hozzájárulni a fejtegetésekhez.

Tudnivaló, hogy a kora modern kor előtti műalkotások (beleértve a költeményeket is) nem az eredetiség jegyében keletkeztek, hanem éppen ellenkezőleg: a művészi érték záloga az *imitáció,* vagyis az utolérhetetlennek tartott remekművek utánzása volt.[72] Ebből adódóan: ha egy régi irodalmi produktumot kivételesként érzékelünk, akkor valószínűleg nem vagyunk tisztában a szabályokkal, amelyeket az követni igyekszik. Így van ez a *Balassa János éneké*vel is. Ezért először is meg kell találnunk azokat a kontextuális jegyeket, melyek alapján meg tudjuk határozni, miféle hagyományba illeszkedik a tárgyalt vers.

A legkézenfekvőbbnek persze a sólyom-motívum feltérképezése tűnik, ám attól tartok, ez önmagában nem lehet elégséges tipológiai kritérium, ugyanis a 17. század szerelmi költészetében százával repkednek a sólymok vagy (másként) rárók. A sólyom több okból is közkedvelt metaforája az udvarolt hölgynek. Egyrészt fenséges állat. Másrészt természete szerint vad, ezért meg kell szelídíteni. „Téged penig, sólymom, én édes vad ráróm, az én sok kiáltó szóm / Kezemre nem híhat…" – szólítja meg hölgyét, Juliát Balassi keserűen, de talán mégis büszkén, mintegy a középkori okszitán líra eszméinek távoli örököseként. Ám a populáris költészet nemigen lelkesedik a beteljesületlen szerelemért, ebből adódóan a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben megénekelt rárók jóval engedelmesebben viselkednek. Persze az is hozzájárul a trópus népszerűségéhez, hogy a solymászat a legtöbbek számára megfizethetetlen passzió volt a korban, csak az igazán gazdagok engedhették meg maguknak, márpedig – mint már említettem – az énekeskönyvek névtelenjei előszeretettel vonultatták föl alkotásaikban a legkülönfélébb státuszszimbólumokat.

72 Bán Imre, *Néhány gondolat az imitatio elméletéről* = B. I., *Költők, eszmék, korszakok*, szerk. Bitskey István, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997 (Csokonai Könyvtár: Bibliorum Studiorum Litterarium, 11), 48.

Szilasi Lászlóval egyetértve én is úgy gondolom, hogy a *Balassa János éneke solymocskájárul* groteszk komikuma jórészt a viszonyító *(tenor)* és viszonyított *(vehiculum)* attribútumainak keveredéséből fakad; ennek eredményeként húzza mosolyra csőrét a rövidlátó ragadozómadár, miközben vetkőzik.[73] Akár szándékolt, akár szándékolatlan, mindenesetre ez a frenetikus képzavar *(catachresis)* mint retorikai teljesítmény párját ritkítja a régi magyar versanyagban. Tegyük hozzá mindjárt: a beszélő vágyai szintúgy érthetetlenek. Különös módon azonban a jóllakott madár vetett ágyba fektetésének víziója nem teljesen példa nélküli a korabeli költészetben.

1958-ban a kiváló szlovák irodalomtudós, Ján Mišianik talált egy nagyrészt magyar vonatkozású, 17. századi kéziratos versgyűjteményt az Osztrák Nemzeti Könyvtárban.[74] A kötet, mely az egykori tulajdonosa után a *Fanchali Jób-kódex* nevet kapta, a Balassi-filológia egyik különösen értékes dokumentuma: olyan szövegeket őrzött meg, mint a *Szép magyar komédia*, illetve a (talán szintén Balassitól származó)[75] *Eurialus és Lucretia históriájá*nak egy változata. Mindezek mellett tartalmaz nyolc szlovák nyelvű éneket, melyek a szlovák szerelmi költészet legkorábbi emlékeit képezik. Mišianik hajlott arra, hogy ez utóbbiakat a tematikai, metrikai és frazeológiai hasonlóság okán Balassi Bálintnak tulajdonítsa, ám ezt a gesztusértékű állásfoglalást a tudomány meghaladta.[76]

73 Vö. Szilasi, *A nyúl és a sólyom*, *i. m.*, 276.

74 Stoll, 4. sz. Kritikai kiadása: Jan Mišianik, Eckhardt Sándor, Klaniczay Tibor, *Balassi Bálint szép magyar komédiája: A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei,* Bp., MTA ITI, 1959 (Irodalomtörténeti Füzetek, 25).

75 Vö. Vadai István, *Lucretia hálójában: A széphistória szöveghagyományáról és szerzőjéről,* ItK, 2016, 683–708.

76 Mišianik azzal érvel, hogy (1.) a versek a középszlovák nyelvterület dialektusában maradtak fenn, s a Balassáknak ezen a vidéken voltak a birtokaik; (2.) a versszakok szerkezete heterometrikus, s majd minden versben különbözik egymástól. (Vö. Mišianik, Eckhardt, Klaniczay, *i. m.,* 150–151.) A trubadúrköltészet formavilága és eszmeisége német közvetítéssel – valamelyest popularizálódva – a középkori Csehország irodalmában is alakot öltött. (*Levélbe öltözik a fa: XIV – XVI. századi cseh szerelmes versek*, ford. F. Kováts Piroska, Pozsony, Kalligram, 2008.) Kézenfekvő volna ezért azt feltételezni, hogy a szlovák lírikusok a szerelmi költészet terén is elsősorban cseh, semmint magyar mintákat követtek. Abból a tényből tehát, mely szerint az első szlovák szerelmes versek éppen Balassi Bálint földrajzi és bibliográfiai környezetéből kerültek elő, éppenséggel a Mišia-

Ebben a füzérben van egy olyan vers, melyben egy kismadarat a fentebb ismertetett módszerhez igen hasonlóan igyekszik kényeztetni a szerelmese.[77]

1. Bože, požal toho
smútku žalostného,
čo zlobiví lidé
učinili sú mne,
beze všej príčiny mej
zarmútili serdce mé,
milost sú zrušili.

2. Ach, nemuoz tezsie byt,
jako kdy dva rovní

v milosti se rozpáli,
sobe sú úprimní
a zly, nenávistny líd,
majíci k nim nenávist,
chce jim to zrusiti-

3. Rovne se tak deje,
jako kdy se duše
od tela preč delí;
hleď, jak serdce bolí!
Polituj, Bože, teho,
žes' tak myslú lehkého
namlovit si se dal!

4. Ne proto sem tobe
ze trojeho zelí
venecek muj dala,
bych se zarmútila,

1. Istenem, szánd azt a
fájdalmas bánatot,
amit rossz emberek
okoztak nekem,
minden ok nélkül
elszomorították szívemet,
elrontották örömömet.

2. Ah, nem lehet nehezebb,
mint mikor két egymáshoz
illő

szerelemre gyullad,
őszintén egymás iránt
s a rossz, gyűlölködő nép,
aki gyűlöli őket,
szét akarja ezt szakítani.

3. Hasonlóképp van ez,
mint mikor a lélek
a testtől elválik,
nézd, hogy fáj a szív!
Szánjon meg Isten,
hogy könnyelmű elmével
engedted magad rábeszélni!

4. Nem azért adtam neked
háromféle fűből
leány-koszorúmat,
hogy elszomorodjam,

nikéval ellentétes eredményre is juthatunk. A kérdésről lásd még: Sziklai János, *A szlovák irodalom története*, Bp., Akadémiai, 1962, 89–94.; Földes Zsuzsanna, *Hasonlóság vagy különbözőség: A régi cseh szerelmi líra = Balassi Bálint és a reneszánsz kultúra: Fiatal kutatók Balassi-konferenciája,* szerk. Kiss Farkas Gábor, Bp., ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2004, 176–188.

77 Mišianik, Eckhardt, Klaniczay, *i. m.*, 180–188.

než abych pevná byla

teho, čo sem mluvila,
Jináč mi se deje...

5. Radek jeden zelí,
toť jest byl muj milý,
druhý radek za tým,
hleď na mne okem svým,
tretí, čo sem sklamaná,
nezapomínaj na mne!
Darmo sem úfala...

6. Ač jest to vina má,
že sem neumela
ptáčka chyteného
varovati jeho,
ale mám *v* tom nadeji,
če v sídlach mých usterne,
jináč ho zachovám.

7. Rada ti ja jemu klietku
ze zlata upletiem,
z vunného citronu
ložu mu pristrojím,
stuol, stolice z cyprisu,
z hrebičkou a z muškátu
pekne mu pripravím.

8. Pokrm tvuoj má býti,
len samé confecty,
mandly a hrozenky,
figy, tež cibeby,
nápoj tvuoj muškatile,
pruniol i kireole,
ti prevelmi chutné.

9. Budem jeho kúpat
v vodečkách prevunných,
z ruže a z lilie,
fialky, šalvie,

hanem hogy szilárdan meg
tartsam
azt, amit mondtam.
Más történik velem...

5. Az egyik sor fű (azért),
hogy a kedvesem voltál,
mögötte a másik sor,
hogy nézz rám a szemeddel,
a harmadik, hogy csalódtam,
ne felejts el engem!
Hiába reménykedtem...

6. Ámbár az én bűnöm,
hogy nem voltam képes
a megfogott madarat
megőrizni,
de abban reménykedem,
hogy nálam megmarad,
másképpen őrzöm meg.

7. **Szívesen fonok neki**
aranyból kalitkát,
illatos citromból
ágyat vetek neki,
asztalt, széket ciprusból,
szegfűből és muskátliból,
szépen elkészítem neki.

8. **Az ételed majd csak**
csupa nyalánkság lesz,
mandula s mazsola,
füge meg szőlő,
az italod muskotály,
szilva- és almabor,
ami nagyon ízlik neked.

9. Fürösztení fogom
illatos vizekben,
rózsából, liliomból,
ibolyából, szalviából,

sama hlavičku zmyjem,	**magam a fejecskéjét mosom meg**
s pikinardem, olejem	mazsolaolajjal,
prevunným namažem.	bekenem illatos kenőccsel.
10. A když ho okúpem,	10. **S amikor megfürösztöm,**
do bielyeh rúk vezmem,	**fehér karomba veszem,**
do lože kmentovej	**megvetett patyolat**
položím ustlanej,	ágyamba fektetem,
budem pekne spievati	**szépen éneklem majd**
historiu Heleny,	**Heléna históriáját,**
čo Paris miloval.	**amit Paris szeretett.**
11. Tuť bude tvá rozkoš,	11. Itt lesz a gyönyöröd,
také kratochvíle,	ilyen mulatságod,
čo zdávna žádalo	amit régen kívánt
tvé serdce presmutné;	a bánatos szíved,
prilet, nemeškej, ptáčku,	röpülj ide, madárkám, ne késlekedj,
pokad babou nebudu,	amíg nem leszek öreg-asszony,
milosti užívaj!	addig élvezd a szerelmet!
12. Bobu te porúčim,	12. Istennek ajánllak,
vinšujemť dobrú noc,	jó éjszakát kívánok neked,
aby ten ptáčiček	hogy az a madárka
priletel v moju moc,	uralmam alá repüljön,
bych ho sobe získala,	hogy magamnak meg-nyerjem,
teho, čo sem žádala,	azt – amit kívántam –
amen s ním spívala!	ámen, vele énekeljem!

(Érdemes megfigyelni, hogy noha a férfi–női szerepek fordítottak, tehát a beszélő a nő, a sólyom a férfi, a kenőcs ehelyütt is a hölgy tulajdona.)

Jobban meggondolva az illatos kenőccsel megkent fejű kismadár, mely ágyban fekve élvezheti Paris és Heléna történetét, semmivel sem kevésbé mulatságos képzet a Balassa János sólymáénál.

Van tehát a szerelmes verseknek egy olyan csoportja, melynek elemeit a madáralakban ábrázolt kedves becézgetésének toposza kapcsolja össze. Márpedig ilyen ének a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben is található – végső soron ennek apropóján született ez az alfejezet.[78]

1. Édes Júliám, gyenge violám,
   Arany almácskám, [...]
   Jó illatú és víg kedvű sólyommadárkám,
   Szállj bátran én kezemre,
   Hozz örömet szívemre,
   Ne félj semmit, édes sólymocskám.

2. Sugár szárnyaid mely szép ékesek,
   Piros ajakid, kire csak égek,
   Derekadot befogta veres tollad neked,
   Lábaid szép fejérek,
   Teéretted halok, veszek,
   Éjjel-nappal fővök s epedek.

3. Vajha kezemre ily madár szállna,
   Bátor szárnyával engem sujtolna,
   Akkor az én bús szívemre örömet hozna.
   Szép tollát tapogatnám,
   Szép orcáját csókolnám,
   Nagy békével elbocsátanám.

4. Én édes rózsám, szánj meg engemet,
   Kérlek, ne kévánd veszedelmemet,
   Jövel hozzám, vigasztald meg én bús szívemet.
   Szép szárnyaid alá hajtom,
   Egy kevéssé megnyugotom
   Keseredett árva fejemet.

5. Mennyi csillagok vadnak az égen,
   Füvek, virágok mennyi az földön,
   Valamennyi fövény nagy tenger fenekén,
   Annyi jókkal áldjon Isten,

78 *Vásárhelyi-daloskönyv*, 31. sz. Kritikai kiadása: RMKT XVII/3, 87/II. sz.

Azmit kévánsz te szívedben,
Hallgasson meg könyörgésedben.

6. Légy egészségben, szerelmes Annám,
Bizony holtomot érted nem szánnám,
Ha valaha szárnyad alatt én nyugodhatnám.
Élj vígan, édes rózsám,
Légy jó szívvel, kérlek, hozzám,
Ne felejts el, édes Annácskám.

Ezek a szerzemények különböző mértékben, de ugyanabból az okból nevetségesek: azért, mert az átgondolatlan képhasználat, illetve a kiforratlan metaforika következtében a szerelem megjelenített tárgyai egyszerre rendelkeznek emberi és állati attribútumokkal – *nota bene* a görög mitológiában a hárpiákat ábrázolták így, félig madár, félig ember alakban. Az ilyen szörnyetegek pedig kiválóan reprezentálják a groteszk minőséget:

> „a groteszk test nem válik külön a környező világtól, nem zárt, nem befejezett, nem kész, minduntalan kiárad önmagából, túlcsordul saját kontúrjain [...] belenyúlik a világba, összekeveredik az állatokkal, összekeveredik a dolgokkal"

– írja nagy hatású monográfiájában az orosz teoretikus, Mihail Bahtyin.[79]

(Noha mindez egyáltalán nem volna szükségszerű. Példának okáért a magyar nyelvű udvari líra megteremtője, Balassi Bálint verseiben kedvesét mindössze egynémely nem identifikáló tulajdonsága, jelesül fürgesége és a szelídsége alapján hasonlítja a sólyomhoz – végső soron ennek segítségével kerüli el a hölgy ornitomorf, illetve a madár antropomorf ábrázolását.)

Alighanem ezekkel is számot kell vetnünk, amikor a *Balassa János éneke* radikalitását mérlegeljük.

79 Bahtyin, *i. m.*, 36–37.

4. Zrínyi Miklós

A *rímtoposz* és a *rímsablon* szakkifejezéseket Imre Mihály vezette be a költészettörténeti diszkurzusba.[80] Ezek jelentését dióhéjban a következőképpen lehet összefoglalni: rímtoposzról akkor beszélhetünk, ha egy adott költői alkotás az elődszövegével megegyező gondolatiságot a rímszavak elkölcsönzésével fejezi ki s teszi egyúttal nyilvánvalóvá. Amennyiben viszont az eszmevilág megidézésének feltétele nem teljesül, az elkölcsönzött rímszavakat rímsablonnak nevezzük. Tágabb értelemben vett tárgyunk, a közköltészet azonban eleve nem érdekelt semmiféle reflektált szövegközi viszony létrehozásában. Nincs ez másként a következő esetben sem.

Zrínyi Miklós lírai életművének néhány kimagasló darabja a *Vitéz hadnagy* című hadtudományi értekezés (1650–1653) végére illesztve maradt ránk. Így az alábbi, lucanusi ihletésű négysoros vers is:[81]

> Befedez a kék ég, ha nem fed be koporsó,
> Órám tisztességes csak légyen utolsó.
> Akár farkas, akár emésszen meg holló,
> Mindenütt felyül ég, a föld lészen alsó.

Az elmélkedő líra alapvetően kevéssé alkalmas arra, hogy abból az udvarlóversek írásában érdekelt imposztorköltők bármit is felhasználjanak. Az egyetlen kivétel a rímbokor. Erről a fenti Zrínyi-epigramma esetében a *Vásárhelyi-daloskönyv* 57. sz. énekének nyitóstrófája tanúskodik:[82]

1. **Gyászruhám is nekem, mint holló,**
   Az órám is mi nem utolsó,
   Tehát mit sírsz, kis Apolló, **kész az koporsó.**

80 Imre M., *i. m.*

81 Kovács Sándor Iván, *„Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó": Kosztolányi Lucanusától Vas István Zrínyiéjig* = K. S. I., *Zrínyi-tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 74–111.

82 RMKT XVII/3, 146. sz.

2. Elepedett az én életem,
Sír, kesereg, óhajt én lelkem,
Szerelmesem ki volt nekem, azért kesergek.

3. Nagy bánattal tele szólásom,
Melyet hozott nekem életem,
Oh keserves, szerencsétlen, utolsó napom.

4. Hálójában engem fogott volt,
Talám ugyan akaratja volt,
Sebeimnek gyógyítója bizony csak ő volt.

5. Mert az minap Venus utában
Felöltözött gyászruhájában,
Mint egy kegyes vidám sólyom, vigyáz utában.

6. Szép szablyája vagyon oldalán,
Kézíje is vagyon kivonván,
Mérges nyilát csak ő tartja kezit megvonva.

7. Futtat széllyel, mezőben nyargal,
Haragoson magát hántatja,
Aranyszínű szép sár haját szélnek bocsátta.

8. Jövel, jövel szép filemile,
Te se késsél semmit, görlice,
Mert szerelmem már nekem megkegyelmeze

9. Az mezőben egy szép viola,
Közel hozzá egy bokor rózsa,
Elfáradván ott nyugodni akar Diána.

10. Hogy szerelmét ott megvárhassa,
Mellyel hűségét mutathassa,
De Júlia ott vadászván reá talála.

11. Mérges nyilát hozzája lövé,
Mely ő szívét megsebesíté,
Ily hirtelen szegény fejem halálra ejté.

12. Már panaszom tovább nem nyújtom,
Én magamot neked ajánlom,
Ez volt az én kévánságom, szíved láthassam.

A versszöveg kritikai kiadásának[83] jegyzetapparátusában Stoll Béla még elsiklik a reminiszcencia fölött, ám szűk negyedszázaddal később Zrínyi Miklós avatott kutatója, Kovács Sándor Iván *A lírikus Zrínyi* című monográfiájának V. fejezetéhez fűzött 46. lábjegyzetében már rávilágít a párhuzamra, sőt kutatástörténeti annotációt is fűz ahhoz:

„A *Gyászruhám is nekem…* kezdetű vers *holló – utolsó – koporsó* rímeit [...] Zrínyi hatásaként magyarázza *A lírikus Zrínyi* rímeléséről értekező Kazinczy Andrea (dolgozata sajtó alatt), s tőle függetlenül jelzi a Zrínyivel való összefüggést Kecskés András is: Verselemző vitaülés, 1981."[84]

A jelek szerint Kazinczy Andrea végül visszalépett a felismerés bejelentésétől; idézett dolgozatában mindenesetre nem tesz róla említést.[85] Időközben azonban a vitaülés anyaga is megjelent, beleértve Kecskés András előadásának írott változatát. Kecskés a következőket írja a versről:

„Nem közömbös az sem, hogy e négy sort olyan választékos rímek kapcsolják egybe, amelyek az epikus tizenkettősök sorvégein csak elvétve fordulnak elő. Egy híján mindegyik rímszó felbukkan viszont egy korabeli, kesergő hangulatú szerelmes ének változataiban. Legkorábbi lejegyzése a Vásárhelyi-daloskönyvből ismert [...] Lehet, hogy Zrínyi valamely divatos közénekben találkozott e rímbokorral. Kétségtelen viszont, hogy éppoly egyéni, céltudatos teremtő gesztussal használta fel, mint magát a hagyományos versmértéket."[86]

83 *Uo.*, 622.
84 Kovács Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*, Szépirodalmi, Bp., 1985, 388–389.
85 Kazinczy Andrea, *A lírikus Zrínyi rímeléséről = Zrínyi-dolgozatok*, szerk. Hausner Gábor, Kovács Sándor Iván, ELTE BTK, Bp., 1984, 101–133.
86 *„Az idő és hírnév": Zrínyi három epigrammájának ritmikája*, szerk. Kecskés András, MTA ITI, Bp., 1984, 62.

Az a széles körben elterjedt nézet, miszerint az arisztokratikus regiszter esetenként a populáris kultúrából táplálkozik, az irodalomtörténeti eredmények fényében nem látszik megalapozottnak. Átvételre érdemes retorikai-poétikai megoldásokat jobbára a tanult műköltők hoznak létre. Zrínyi verses életművében is elsősorban Balassi és Rimay sorai rezonálnak.[87] Így pozicionálja magát szerzőnk az elit költészet hagyományában.

Szintén Kovács Sándor Ivántól tudjuk, hogy 1676-ban az erdélyi Radnótfáján készült olyan másolat az *Adriai tengernek syrenájá*ról, melynek függelékeként a szkriptor Zrínyi néhány epigrammája között a *Befedez a kék ég…* kezdetű versikét is beírta.[88] Ez pedig arra utal, hogy a Zrínyi-epigrammák legkésőbb a század utolsó negyedében Erdélybe is eljutottak. A mutatós rímsablont valószínűleg ez idő alatt hordták szét a daloskönyvek ismeretlen verselői.

5. *Pajkos ének*

A *Fanchali Jób-kódex* anyagának kritikai edíciója (lásd fent) irigylésre méltó tempóban, már a kézirat felfedezését követő évben napvilágot látott. Igaz, a kiadás nem teljes körű: csak az olyan, irodalomtörténeti szempontból értékesebbnek ítélt alkotásokat tartalmazza, mint az addig csupán töredékesen ismert *Szép magyar komédia,* egynéhány megvilágító erejű Balassi-versváltozat[89] és a fentebb tárgyalt szlovák nyelvű szerelmes énekek. A más forrásban is fennmaradt históriák, valamint a kevéssé igényes szerelmi és mulattató énekek közlésétől a szerkesztők eltekintettek. Önálló fejezetet szenteltek ugyanakkor a fentiek mellett a *Pajkos ének* címet viselő névtelen rablóéneknek, melynek szövegét rövid tanulmány kíséretében Klaniczay Tibor adta közre betűhív átiratban.[90]

87 Bán Imre, *Rimay János összes művei,* kiad. Eckhardt Sándor (recenzió), It, 1956, 235-240, 239.

88 Kovács Sándor Iván, *Zrínyi epigrammáitól a Magyar szonettekig*, It, 1981, 181–183.

89 A *Fanchali Jób-kódex* őrizte Balassi-versváltozatok azért érdekesek, mert a kódexet jóval a *Balassa-kódex* törzsanyaga előtt, 1595 és 1608 között állították össze. Vö. Mišianik, Eckhardt, Klaniczay, *i. m.,* 129–145.

90 *Uo.*, 199–207.

A digitális korszakváltást megelőzően megalapozott érvek szóltak a betűhű szövegkiadás mellett, tudniillik annak idején így lehetett a legegyszerűbben szövegemlékeket nagy pontossággal reprodukálni és széles körben hozzáférhetővé tenni. A betűhív átirat elkészítése azonban – mint arra Stoll Béla is figyelmeztet[91] – a filológiai munkának csupán a kiindulópontja. A filológusnak erre alapozva értelmeznie is kell az általa gondozott szöveget, márpedig a régies nyelvezetű írásmű legteljesebben a mai irodalmi nyelvhez közelítve válik közérthetővé. Ennek okáért ehelyütt is a vers modern átiratát közlöm, ezúttal Vadai István mérvadó olvasatában.[92]

Pajkos ének

1. Dúdó, fejír, dúdó, majd megírik az zab,
   Ha az zab megírik, kétszer adok enned.

2. Ohaj, nekem nevem bujdosó katona,
   Mert hol kit találtam, bizonnyal megfogtam.

3. Noha tolvaj vótam, ugyan jámbor vótam,
   Kitől mit elvöttem, soha meg nem adtam.

4. Kit regvel megvertem, estve eltemettem,
   Kit estve megvertem, az regvelt nem érte.

5. Estvíre ha juttam, csak szállást kerestem,
   Lovamnak abrakot pínz fejíben kírtem.

6. Maga erszínyemben csak egy pínzem sem vót,
   Mégis gazda kírí tőlem abrak árát.

7. Gazdának megmondám, hogy egy pínzem sincsen,
   Mégis gazda kírí tőlem abrak árát.

8. Nem engedí vala gazda abrak árát,
   Őtet előfogám, s ugyan jól megverím.

91 Stoll, *Szövegkritikai…, i. m.*, 40–41.
92 Vadai István, *A* Pajkos ének *szerzője = Doromb: Közköltészeti tanulmányok*, 3, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014, 105–131, 106–108.

9. Lovamra fordulík mind abrak árával,
Sajószentpéterrí gyorsan ellíptetík.

10. Ott régi gazdámhoz hamar el-bészállék,
Asztalához ölék, egy éneket kezdík.

11. Az szegín anyádot Sajószentpéterníl
Úgy vetík az vízben, ugyan megloccsana.

12. Ugyan jól esmírem, hogy hamar meghalok,
Mert valahul járok, mindenött tántorgok.

13. De hol elindula hét kalauz legín,
Az előttek járó az jó Méhes András.

14. Az másiknak neve: „Állj meg itt az utat!"
Harmadiknak neve: „Szedd el, vedd el tőle!"

15. Negyediknek neve: „Takaríts mind hozzád!"
Ötediknek neve: „Tedd le, mert nem tied!"

16. Hatodiknak neve: „Jertek tovább innyet!"
Hetediknek neve: „Az húson fintorgó."

17. Nem kell neki túró, csak kell neki fúró,
Mert az örög leány gúnárnyakat kíván.

18. „Adj el, apa, adj el kevíl katonának,
Mert ha te el nem adsz, bizonnyal megbánod.

19. Felrúgom pártámot, az hadnaggyal hálok,
Éjjel véle hálok, regvel hópínzt várok."

20. Társaim jók vótak, fára felhágtattak,
Alattam levágták, s csaknem nyakam szakadt.

21. Bánod, bíró, bánod, hogy lányoddal hálok,
Regvel inkább bánod, ha fazekat török.

22. Teperedett gazda, nyomorodott gazda,
Kikeletre kelvín téged eb szolgáljon.

23. Én el haza megyek az én asszonyomhoz,
Az én asszonyomhoz, Drágfi Gáspárnéhez.

24. Ő engemet jártat kék karazsiában,
Kék karazsiában, gallos gyócs gatyában.

25. Az legjobbik koncot tánérára teszi.
„Vigyík az kocsisnak, nem ehetem az kövír húst!"

26. Az legjobbik pohárt azt is megtőti,
„Vigyík az kocsisnak, nem ihatom az édes bort!"

27. Ez éneket szerzík egy omlott pincében,
Egy régi pincének szintén az lukában.

A kérdés tehát az, hogy mivel érdemelték ki a fenti sorok az irodalomtörténészek kitüntetett figyelmét. Ha szemügyre vesszük a vers stilisztikai eszközkészletét, elsősorban azt állapíthatjuk meg, hogy abban kiugró arányban találhatók fonológiai, ritmikai és lexikális ismétlések, formulák és szintaktikailag paralel alakzatok, márpedig ezeket egységesen a szóbeliség ismertetőjegyeinek szokás tekinteni.[93] A lírai alaphelyzet, vagyis az énekmondás tehát a *Pajkos ének* esetében valós szituációt tükrözhet: e költeményt vélhetőleg egy ideig ténylegesen szóban adták elő, s csak utólag jegyezték le. Ez pedig azért rendkívüli, mert az oralitásban keletkezett, szóban hagyományozódó műfajokra hazánkban csak évszázadokkal később irányult rá az írásbeli irodalom érdeklődése.[94]

Félreértés ne essék, a *Pajkos ének* keletkezését (lásd alább) a kutatók a 16. század közepére teszik, márpedig a korabeli Magyarországon az írásbeliség által nem befolyásolt, vagyis ún. „elsődleges szóbeliséggel"[95] már nemigen számolhatunk. Az alfabetizáció térnyerésével a szóbeliséget az írásbeliségtől elválasztó kulturális szakadék idővel egyre átjárhatóbb lett, s ennek következményeképpen egyes szövegek oszcillálni kezd-

93 Vö. Jankovits, *Az orális epika…*, *i. m.*, 287–293.
94 Vö. Balassa Iván, Ortutay Gyula, *Magyar néprajz*, Bp., Corvina, 1979, 9.
95 Walter J. Ong, *Szóbeliség és írásbeliség: A szó technologizálása*, ford. Kozák Dániel, Bp., AKTI–Gondolat, 2010, 13.

tek a médiumok között. Az, hogy a 16. századi szóbeli költészet mennyire nem maradt érintetlen az írásbeliség hatásától, leginkább a *Pajkos ének* szerkezeti felépítésében mutatkozik meg. Idézett dolgozatában Vadai István már megfogalmazta a vers kolofonstrófájának problematikáját, ami elsősorban abból adódik, hogy egy szóban előadott ének esetében tökéletesen érdektelen, sőt értelmetlen is a szerző személyének, a szereztetés idejének, helyének és körülményeinek rögzítése.[96] Ám Vadai arra is rámutat, hogy a *Pajkos ének* záró szakasza valójában nem is tartalmaz ilyen adatokat. A lokalizálás (pince), majd ennek akkurátus pontosítása (luk) arra enged következtetni, hogy a vizsgált szóbeli alkotás nemcsak számot vet az írásbeli műköltészet e hagyományával, hanem parodisztikus céllal – nesze semmi, fogd meg jól – veszi át azt.

De valóban semmi-e az, amit a záróstrófa kijelent? Vizsgáljuk meg közelebbről a körülményeket. Tudjuk, hogy fiktív állításokat közlő kolofonok viszonylag nagy arányban fordulnak elő a populáris regiszter költészetében. Nincs ez másként az olyan szerelmi tematikájú versek esetében sem, mint az udvarló és a lakodalmi mulattató énekek. (Jegyezzük meg, hogy ennek a több szempontból radikálisan eltérő két verstípusnak a házasítása nem a modern szövegkiadások passziója. Ez a praxis létezett már a korabeli gyűjteményekben, így a *Vásárhelyi-daloskönyv*ben is. Okkal, hiszen a lakodalmi ceremónia egy olyan intézményrendszer része, amely a testi szerelem legitimálását szolgálja.) Azonban a kolofonok gyakran ellentétes képet festenek a kétféle típus mindenkori beszélőjének aktuális helyzetéről, méghozzá vélhetőleg a legkevésbé sem függetlenül attól a ténytől, mely szerint a közköltészet szerzőit mindig a jól felfogott gyakorlati érdek motiválja.

A gáláns levélversek általában (lásd fent) a kitűnő anyagi körülmények ábrázolásával törekszenek az előkelőség látszatát kelteni, s ezáltal célt érni. Ezzel szemben a szóbeli felhasználásra készült, vaskosabb mulattatók – ahogy arra Moldovai Mihály, Hegedűs Márton, Tinódi és Ilosvai példáján keresztül Klaniczay rámutat[97] – éppen az ágrólszakadt előadók siral-

96 Vadai, *A* Pajkos ének…, *i. m.*, 121.
97 Mišianik, Eckhardt, Klaniczay, *i. m.*, 206.

mas állapotát szokták hangsúlyozni. Nyilvánvalóan azért, mert az énekmondás alapvetően *for profit* vállalkozás, ugyanakkor az énekmondó szerződés hiányában nem fix gázsiért lép fel. Emiatt van szükség a külvilágnak alkotott önarckép *(quid affectet quisque)* minél szánalomkeltőbb formájára: ha sikerül felkeltenie a hallgatók együttérzését, talán bőkezűbben fizetnek a produkciójáért.

A toposz később persze szintén médiumot vált, és megjelenik az írásbeliségben is – hasonlóképp funkcióvesztetten, mint a *Pajkos ének* kolofonja. Az alábbi példa erre a *Vásárhelyi-daloskönyv* 72. sz. verséből *(Gondolkodván ezen, egy ifjú monda…)* származik:

Ez éneket egy ifjú gondolkodván,
Nem vala kenyere akkor házában,
Vagyon éhezésben és koplalásban,
Bár enni vinnének az scholában

A *Pajkos ének* mintha ezt az attitűdöt is parodizálná az utolsó versszakban.

Ami a jelenlegi formájában kétségkívül elliptikus vers alakulástörténetét illeti, a kutatók véleménye megoszlik az ügyben.

Klaniczay Tibor ismertetőjében az alábbiak szerint értelmezi a jelenséget:

„Az ének ránk maradt szövege sok helyütt homályos, nyilván csonka és erősen romlott. Viszonylag épebb az ének eleje és vége, pontosabban az 1–10. és 23–27. versszakok. Ezekben a magát »bújdosó katonának« nevező énekszerző önmagáról beszél, saját sorsát, életmódját és vágyait ecseteli. A 10. strófában bejelenti, hogy egy éneket kezd el, s ezért a 11–22. strófáknak lényegében az általa Sajószentpéteren előadott éneket kellene tartalmaznia. [...] Az énekszerző kilétére és énekének korára a szövegből következtethetünk. Kóbor zsákmányoló katona, aki valamikor jobb napokat látott úrnőjénél, Drágfi Gáspárnénál. Az utolsó szakaszokból arra kell gondolnunk, hogy Drágfiné kocsisa volt, akit finom ruhában járattak és jó koszton tartottak, ezért is vágyik oda vissza. [...] Az ismeretlen kóbor katona-énekes éneke elején és végén szintén saját

sorsát rajzolja meg és egy régi, omlott pincét jelöl meg ihlete helyéül."[98]

A datálás vonatkozásában Klaniczay úgy érvel, hogy ha Somlyai Báthori Anna 1539-ben ment férjhez Drágfi Gáspárhoz, Drágfi azonban 1545-ben meghalt, s röviddel ezután az özvegy újraházasodott, akkor ezt a köztes időszakaszt kell a keletkezés idejének tartanunk. Vagyis a szöveg mintegy hatvan évig formálódhatott a szóbeliség közegében, mire végül papírra vetették.

„[A] töredékesség, az ének egyes részleteinek laza, sokszor összefüggéstelen egymásutánja nem valami eleve adott műfaji sajátosság, hanem csak egyszerű szövegromlás, a szájhagyományban való eltorzulás eredménye. Fanchali Jób János a verset abban az állapotban hallhatta vagy olvashatta, amikor a szájhagyomány az éneket több helyt értelmetlenné torzította, a folklorizálódás egységessé, kerekre csiszoló tendenciája pedig még alig érvényesülhetett."[99]

Azt a folyamatot, melynek során egy hosszabb epikus alkotásnak a figyelmet kevéssé megragadó részei nem hagyományozódnak tovább, *széténeklésnek* nevezzük. Az emlékezetből kihulló szakaszok hiányában szükségszerűen sérül a szöveg koherenciája; a megmaradt részek szervetlenné válnak.

Ezzel szemben Stoll Béla úgy vélekedik, hogy a *Pajkos ének* sokféle szegmensét nem lehet egyetlen ősszövegre visszavezetni, vagyis a vers nem *szét-*, hanem *össze*éneklés: több rövidebb, önálló alkotás kompilációjának eredménye. Mint írja, a szervetlen részeket az emlékezet nem tartotta volna egyben. (Nota bene! az emlékezés szempontjából alighanem édesmindegy, hogy a *Pajkos ének* összefüggéstelensége szét- vagy összeéneklés következménye-e, ebben a tekintetben tehát e kettő nem különböztethető meg.) Az egyes szakaszokat Stoll az alábbi katalógus szerint különíti el egymástól:

98 Mišianik, Eckhardt, Klaniczay, *i. m.*, 201–206.
99 *Uo.*, 204–205.

„1. versszak: az énekes első személyben, jelen időben szól lovához. 2–10. versszak: egy tolvaj első személyben, múlt időben énekel-kalandjairól. 11. versszak: az énekes elmondja, hogy valakinek az anyját vízbe dobták. 12. versszak: az énekes jelen időben beszél saját magáról. 13–16. versszak: egy rablóbanda tagjainak gúnynevükön való felsorolása. 17. versszak: csúfolódás egy öreg lányon. 18–19. versszak: egy leány kéri apját, hogy házasítsa meg. 20. versszak: múlt időben, első személyben elmondott kaland. 21–22. versszak: az énekes jelen időben egy bíróhoz, illetőleg gazdához szól. 23–26. versszak: egy kocsis beszél Drágfi Gáspárnéhoz való viszonyáról. 27. versszak: záróstófa, az ének szerzésének körülményei."[100]

Álláspontját különösen azzal teszi meggyőzővé, hogy számos olyan nép- és közköltészeti alkotást ismertet, melyek vitán felül párhuzamosak a fenti egységekkel. Egyebek mellett ilyen a *Vásárhelyi-daloskönyv* 75. számú éneke is:

1. Ajak vérén termett sugár liliomszál,
   Kinek az ajakán felnőtt két virágszál,
   Oh, mely boldog ember, kit az csók eltáplál,
   Talám engem végre követ szörnyű halál.

2. Kirkének vesszeje ha kezemben volna,
   Avagy Argirusnak palástja nyakamban,
   Higgyed, megkereslek ma első álmomban,
   Titkon csókot hintek rózsaszín orcádra.

3. Hozd el hamar, szolga, jól tartott lovamot,
   Hadd vegyem előmben régi utaimot,
   Hadd menjek látnia az én asszonkámot,
   Az én asszonkámot, édes Annókámot.

4. Honn vagy-e, honn vagy-e, lelkem, szép asszonyom?
   Honn vagyok, honn vagyok, szerelmes virágom!
   Jövell be, jövell be, szerelmes virágom,
   Serem is jó vagyon, borom is jó vagyon.

100 Stoll Béla, *A Pajkos ének és a népköltészet*, ItK, 1962, 180–192, 180.

5. Innod is jót adok, enned is jót adok,
Neked ónkupából, másnak fakupából,
Neked ingyen adok, másnak pénzért adok,
Ágyat is jót adok, jól el is nyugotlak.

Idézett tanulmányában Vadai István azonban megint csak a széténeklés mellett foglal állást, két erős érv alapján.[101] Az egyik az, hogy minden szerzemény, amit Stoll mint lehetséges előzményt említ, valójában a *Pajkos ének* hordozójánál, vagyis a *Fanchali Jób-kódex*nél későbbi forrásból maradt ránk. A másik szerint a fennmaradt szakaszok között előre- és hátrautalások figyelhetők meg.

Az előbbi megfontolás jól rávilágít a régi magyar közköltészeti alkotások sajátos filológiai problémáira. Tudniillik gyengíti, hogy a korabeli írásművek esetében a lejegyzés dátuma általában csak fenntartásokkal, gyakran mindössze mint *terminus ante quem* használható föl, vagyis a keletkezés pontos ideje nem állapítható meg abból. Ámde – mint Vadai írja – még ha Stoll példái ténylegesen korábbiak volnának is a tárgyalt költeménynél, akkor sem zárhatnánk ki annak lehetőségét, hogy (1.) az ének valamikor egységes volt; (2.) idővel darabokra esett szét; (3.) ezeket a darabokat lejegyezték; (4.) az egységes változat pedig csak egy későbbi forrásból maradt ránk.

Végezetül hadd hozzak egy további érvet Vadai és Klaniczay igaza mellett. Az *Ajak vérén termett sugár liliomszál…* kezdetű variánsban a *Pajkos ének* tükrében megfigyelhető az elnépszerűsödés egyik tipikus szimptómája: az „egyéni bélyeg" (Stoll Béla)[102] elhalványulása, vagyis az a processzus, melynek során a versszövegből a törvényszerű banalizálódás folytán eltűnnek a költői egyéniség jellemzői, beleértve az ábrázolt mikrokörnyezetet is. Így történhet meg, hogy a *Vásárhelyi-daloskönyv* versváltozatában Drágfi Gáspárné *per Annóka* él tovább.

Összegzés

Jelenlegi tudásunk szerint a *Vásárhelyi-daloskönyv* Balassi Bálint énekein kívül nem tartalmaz egyéb, ismert költő tollából

101 Vadai, *A* Pajkos ének…, *i. m.*, 123.
102 Vö. Stoll Béla, *Közösségi költészet – népköltészet: Megjegyzések a XVIII. századi kéziratos szerelmi lírához,* ItK, 1958/2-3, 170–176.

származó alkotást. Az irodalomtörténeti vizsgálódások ezért legfőképpen az anyagnak erre a részére terjednek ki: a Balassi-filológia a vershagyomány alakulásáról, a közköltészet-kutatás a szövegvariálódás természetéről alkothatott pontosabb képet a kódex Balassi-reminiszcenciáin keresztül.

A *Vásárhelyi-daloskönyv* azonban más emlékeit is őrzi a kora újkor magyarországi műköltészetének. A Semptei Névtelen *Az Béla királyrul való és az Bankó leányárul szép história* című szerzeménye szolgálhatott azokkal a plasztikus (szó)képekkel, melyek több, egymástól független alkalmi udvarlóvers szövegében is megjelennek. Az oralitás jegyeit mutató *Pajkos ének* beolvadása az orális népköltészetbe szintén keresztülvezetett a daloskönyv kéziratán. Az anyagban felismerhetők olyan alaphelyzetek is, melyeknek megverselésétől Rimay János sem idegenkedett. Ugyancsak ehelyütt maradt fenn az a toposz, amely a *Balassa János éneke* szerzőjét inspirálhatta. Végül pedig a korpuszban az is tetten érhető, ahogyan Zrínyi Miklós egyik jól sikerült rímbokra áthagyományozódik a közköltészeti használatba.

Balassi Bálint ekhós versei és a közköltészeti hagyomány*

„I was caught in between
I was born in the echoes"

The Chemical Brothers

COLLOQUIUM OCTO VIATORUM ET
DEAE ECHO VOCATAE

Ugyanazon nótára

1. Nyolc ifiú legén minap úton menvén egy erdőben jutának,
Estvefelé lévén, tréfálván, beszélvén, ők egymásnak mondának:
Végyünk szót Echótól – mond – mi mátkáinkról, mondja nevét
azoknak!

2. Credulus az első, lőn azért elkezdő, s monda nagyon kiáltva:
Echo, de kicsoda, aki sok kínomba most megvigasztalhatna?
Kérlek, mondd meg nevét, kit mint idvösségét, bús lelkem úgy
kív[ÁNNA!

3. Mosolyog magában Credulus ezt hallván, s rajta csak csudálkozik;
Őutána azért tőn az ilyen kérdést, ki társaság közt másik:
Ki fagyott elmémhez – mond –, mint víz nagy dérhez, télben jég
amik[OR SÍK?

* A tanulmány első kidolgozásában az Ötvös Péter 70. születésnapja alkalmából a Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalom Tanszéke által rendezett házikonferencián hangzott el 2016. december 16-án a Sík Sándor Irodalmi Olvasóban. Véglegesítve a *Verso* irodalomtörténeti folyóirat 2018/2. számában jelent meg.

4. Harmadik is monda nagy hangosan szólva mindenek hallotára:
Echo, jó asszonyom, kinek régi kínom vagyon nyilván tudtára,
Kérlek, hogy nevezd meg, kicsoda lelkemnek javával tölt
ko[SÁRA?

5. Szavát elereszté, negyedik is kezdé el Echóhoz kérdésit
Szép szerelmeséről, kihez gerjed belöl, s kit szíve szerint óhít:
Szörnyű kára után nevezd meg - mond - nyilván, szeret lelkem
im[MÁR KIT?

6. Ezután ötödik, ki mentűl kisebbik, Credulus atyjafia,
Mindjárt előszóla, felszóval kiáltva Echót nevezi, híja:
Ki az, kire éngem gyújtott - mond - ily igen Venus futo[SÓ FIA?

7. Hatodik Aminta, előálla, monda, mert veszett, alég várja,
Hogy szent nevét hallja annak, ki ő lángja, s kinek javát akarja:
Hát annak ki neve - mond -, aki szerelme szívemet kínnal
[MARJA?

8. Szóla hetedik is, kinek neve Thyrsis, s ki hazáját elhadta
Azért, hogy egy kegyes, akihez szerelmes, szerelmét megtagadta:
Régoltától fogva szerelem kínjába éngem - mond - ki sí[KATA?

9. Utolsó a Montan, kinek édes társán való nagy bánat árta,
Nagy fohászkodással így szóla Echóval, jutván eszébe kára:
S annak tudd-é nevét - mond -, kiért szívem ég, s ki ez sok kínban
[MÁRTA?

10. Egy szegény szarándok, régi barátotok éneklette ezt néktek,
Kik a magyar nyelven való versszerzésen egymással vetekedtek,
Kit a nagy hamisság és háládatlanság föld szélére kergettek,

11. Az másfélezerben és nyolcvankilencben Szent Bertalom-nap után,
Világ határira való bujdosásra keservesen indulván
Édes hazájából, jóakaróitól siralmasan búcsúzván.

Az 1589-es esztendő nyárutója nehéz időszak volt Balassi Bálint életében: előmenetele kisiklott, peres ügyei elúsztak, házassági terve (ezúttal a verseiben Juliaként is emlegetett Losonczy Annával) füstbe ment. Minden oka megvolt rá, hogy a sikertelen

életszakasz lezárásaként megvalósítsa régebb óta érlelt szándékát, és hazáját elhagyva Lengyelországban keressen ígéretesebb kilátásokat.[1] Alkotói válság ugyanakkor nem társult a szerző magánéleti kríziséhez. Ez azért tudható, mert Balassi Nagyciklusának[2] kevés olyan napra pontosan datált eleme van, mint az ekkoriban keletkezett versek, közöttük a fent közölt ének.

Ebben a költeményben a küszöbön álló „kibujdosás" mint lírai alaphelyzet kínál alkalmat egy korábbi esemény felidézésére, amikor is nyolc erdőt járó ifjú legény a maguk és társaik szórakoztatására invenciózus kérdéseket kiáltott világgá, tudván, hogy azokra feleletként a visszhang (Ekhó) a kedvesük nevét veri majd vissza: Credulusnak Annáét, a másodiknak Orsikét, a harmadiknak Sáráét, a negyediknek Margitét, a legkisebb ötödiknek (Credulus atyjafiának) Zsófiáét, Amintának Máriáét, Thyrsisnek Katáét, Montánnak Mártáét. A dolgok természetéből adódóan ezek a nevek óhatatlanul felkeltik az olvasó érdeklődését: a szöveg olyasfajta rejtvényként tételeződik, mely világszerű olvasatra csábítja a befogadóját. Vajon kik lehetnek ezek az így-úgy, de egyik esetben sem félreérthetetlenül megnevezett szereplők?

Az ötletelésben alighanem az érdemes Balassi-kutató, Eckhardt Sándor jutott a legmesszebb. Eckhardt 1941-ben publikált Balassi-életrajza[3] megírásának idején, ha erősen töredékes formában is, de ismerte Balassi Bálint pásztorjátékát, a *Szép magyar komédiát*, és azt is tudta, hogy ez a színdarab voltaképpen egy XVI. századi olasz szerző, bizonyos Cristophoro Castelletti *Amarilli* című drámájának átdolgozása, melynek hősét és hősnőjét Balassi magyar nyelvű változatában Credulusnak, illetve Juliának hívják.[4] Eckhardtnak ennyi elég is volt ahhoz, hogy Balassit a kezdetektől a komédia és a tárgyalt vers Credulusával egyként azonosítsa. Ha mindehhez hozzávesszük, ami

1 Kőszeghy Péter, *Balassi Bálint: Magyar Alkibiadész*, Bp., Balassi, 2008, 287–288.

2 Varjas Béla elképzelése szerint Balassi Bálint autográf versgyűjteménye, az ún. *maga kezével írott könyv* a *Balassa-kódex* első 66 versével lehetett azonos, s ennek a szerkezeti egységnek ő a „Nagyciklus" nevet adta. Vö. Varjas, *Balassi Nagyciklusa*, *i. m.*, 585–612.

3 Eckhardt, *Balassi Bálint…*, *i. m.*

4 Waldapfel József, *Balassi, Credulus és az olasz irodalom (Második közlemény)*, ItK, 1937, 260–272, 261.

Eckhardt számára egyébként még nem volt nyilvánvaló,[5] hogy a pásztorjáték előszavának szignója a másolatban így őrződött meg: *„Julia rabja, N. N.”*,[6] és minden teoretikus aggályunkat félretéve elfogadjuk, hogy Credulus bizonyos értelemben valóban Balassi Bálint irodalmi alteregója, azt akkor sem hihetjük, hogy a *Szép magyar komédia* szóról szóra megtörtént eseményeket mutat be. Ezt nyilván Eckhardt sem gondolta így.

Annál is meglepőbb, hogy a jeles tudós a nyolc ifjú legény esetét mégiscsak készpénznek vette. Az említett életrajzban tudniillik még azt valószínűsíti, hogy ezek nyolcan alighanem Balassinak és vitéz katonáinak vidám kompániája, akikkel éppen Lengyelországba tart, és útközben hol egy széphölgy kedvéért vívnak bajt, hol meg anyanyelvű énekeikkel zengik tele a lengyel erdőket.[7] Ebbéli elképzeléseit tíz évvel később, a Balassi-életmű általa szerkesztett kritikai kiadásának jegyzetei között azért revideálja, mert időközben a látóterébe kerül egy olyan írásos emlék, mely ellentmond az eredeti koncepciójának. Balassi távozásáról ugyanis fennmaradt egy levél jó barátjának, Illésházy Istvánnak a tollából, melyben az áll, hogy Balassi Bálint „egészen egyedül” indult útnak.[8] Természetesen ez a hozzáállás sem teljesen problémátlan, hiszen egy levél sem tekinthető fenntartások nélkül színigaz, hiteles forrásnak, mindenesetre ennek hatására értékeli át Eckhardt korábbi álláspontját, melynek értelmében a versbéli Credulus társai nem *katonák,* hanem *költők* volnának (nem mintha e kétféle minőség egyike is kizárná a másikat). Eckhardt nagyon jellemző módon megpróbálja rekonstruálni a versengő poéták katalógusát. Úgy gondolom, megfontolásait ezúttal érdemes hosszabban idézni:

> „B. B. Illésházy levele szerint (57. sz.) egészen egyedül ment ki Lengyelországba, tehát ez a »versírásban való vetekedés« otthoni emlékek összegzése. A kibujdosó költő ezt az éneket utolsó üzenetnek szánta vetélytársai részére, mint afféle

5 A *Szép magyar komédia* teljes szövege ugyanis csak az 1958-ban felfedezett *Fanchali Jób-kódex*ből vált ismertté.

6 Lásd a kritikai kiadásban: Mišianik, Eckhardt, Klaniczay, *i. m.*, 50. A monogramhoz fűzött jegyzet szerint a kódex másolója megspórolta a nyomtatott kiadás címlapján feltüntetett szerzői név újbóli kiírását.

7 Eckhardt, *Balassi Bálint…, i. m.*, 171–173.

8 BÖM, 410, 57. sz.

mindnyájukat legyőző mesterművet. A vetekedő verselők neveit ma már nehezen tudnók összeállítani. A még gyermek Rimay János bizonyosan közéjük számítandó [...] és ekhós verse (Rimay J. munkái, 14. l., Varjas Balassa-kódex 146. l.) talán épp e költői verseny eredménye. A Lucretia-regény ismeretlen fordítója is közéjük tartozik, viszont Dobó Jakab, kiről tudjuk, hogy humanista ízű szerelmes verseket írt, már nincs az élők sorában. A költő egy másik barátjáról, Móricz Lőrincről tudjuk, hogy istenes énekeket írt [...] Valószínűleg ide kell sorolnunk Kátay Mihályt, ezt a »zavaros fejű, tisztátalan ambíciójú« embert (Szekfű), ki később Bocskay kancellárja lett és kit a fejedelem megmérgezésével gyanúsítva a megdühödött hajdúk felkoncoltak. [...] A többi magyar versíró vetélytárs közé számíthatjuk az Euryalus és Lucretia-regény ismeretlen fordítóját, Enyedi Györgyöt, nyíri Báthory Istvánt, a komor lelkű, hitbuzgó kálvinista zsoltárírót, kinek versein a Julia-versek hatását mutattuk ki s akinek maga B. B. is küldözgetett énekeiből. A többi versenyzőt talán vitéz barátai és legényei között kell keresnünk; itt Mátyás diákra gondolunk, ki a pataki városromban részt vett (Dézsi II. 566) s a jobbágynyúzó Hunyadi Nagy Pálra, kitől talán a román népdalokat hallotta s aki maga is próbálkozott versírással, hiszen B. B. állandó levélíróul használta [...] A Ferendum et Sperandum (Forog az szerencse) szerzője is B. B. ismerőse lehetett: ezt a szép költeményt 1604-ben írta az ismeretlen költő Balassi verseire emlékezve. Jenei Ferenc kutatásai óta (sajtó alatt) a győri kanonok Nyéki Vörös Mátyást, Ferenczfi bécsi Balassi-kiadásának gondozóját is ideszámíthatjuk, kivel a turóczi jezsuitáknál több ízben találkozhatott, s aki B. B. első kiadását is tele rakta saját különben jól verselt szerzeményeivel."[9]

A későbbi szakirodalmak a javaslatok nagy részét elvetik, jóllehet mindeközben nehezen állják meg, hogy ennek fejében a saját megoldási kísérletükkel ne rukkoljanak elő.[10] A még újabb eredmények tükrében ráadásul több jelölt is ekvivalensnek látszik egymással. (Az *Eurialus és Lucretia históriájá*nak ismeretlen szerzőjét például egyes kutatók Dobó Jakabbal,[11] mások Balassi

9 BÖM, 251–253.
10 Vö. Vadai István, *Balassi és Echo*, Palimpszeszt, 10. sz., 1998. április.
11 Vö. Horváth, *Balassi költészete…*, *i. m.*, 262–275.

Bálinttal azonosítják.[12] A *Ferendum et Sperandum* költője egy, a közelmúltban napvilágot látott meggyőző tanulmány szerint nem más, mint Rimay János.[13])

A gondolatébresztő hipotézisek megfogalmazása általában nemcsak szórakoztató, de hasznos tevékenység is. Annál kifogásolhatóbbak viszont a tényként állított feltételezések, vagy ha a referenciális olvasás kritikátlan és a végletekig földhöz ragadt. Hogy egy konkrét példát mondják: engem nem az zavar, hogy Eckhardt megemlíti Dobó Jakabot mint lehetséges szerzőt, hanem az, ahogy végül kizárja, mondván, hogy 1. a verset Balassi 1589. augusztus 24-re datálja, 2. a versszöveg szerint az elbeszélt események *„minap"* történtek, 3. Dobó Jakab viszont 1585-ben hunyt el – következésképpen aligha visszhangoztathatta szeretője nevét az erdő falával cca. négy évvel később. Ámde az irodalmi műalkotás természete valójában nem ilyen. Éppen ellenkezőleg: ahogyan a vers ábrázolhat akár fiktív szereplőket is egy fiktív erdőben, úgy játszódhat egy alternatív, ideális 1589-es esztendőben is, melyben Dobó Jakab igenis versenyezik Balassi Bálinttal.[14]

S ha már szóba került az irodalmi szövegvilág játéktere, újfent megemlíteném, hogy a tárgyalt költemény rejtvény, reto-

12 Vö. Vadai, *Lucretia hálójában…*, *i. m.*, 683–708.

13 Vö. Pap, *Históriák és énekek…*, *i. m.*, 179–188.

14 Eddig a pontig voltam képes magamban tartani azt a megfigyelést, amit ráadásul nem is tudhatok maradéktalanul a sajátomnak. Az elmúlt években ugyanis egy szeminárium keretei között alkalmam nyílott több féléven keresztül tüzetesen végigolvasni a *Balassa-kódex* anyagát Jankovits László és Pap Balázs kiváló társaságában – vagyis amit megosztani készülök, az szellemi tulajdonként tekintve a legjobb esetben is csak együttgondolkodásunk közös gyümölcse lehet. Javamra szóljon továbbá, hogy nem szaporítani szeretném a megtippelt személyek számát, hanem egy gondolatkísérlet erejéig radikálisan csökkenteni. Tudniillik nem lehet nem észrevennünk, hogy a nyolc ifjú egyike (sorrendben a hetedik!) nem más, mint Thyrsis; márpedig a *Szép magyar komédia* története szerint ez Credulus valódi neve volna. Vagyis ha a pásztordráma alapján a tárgyalt versben Credulust Balassi Bálinttal azonosítjuk, végső soron nincsen semmi akadálya, hogy ugyanígy tegyünk Thyrsis esetében is – annál is inkább, hiszen ő is egy félresikerült szerelmi ügy miatt kényszerült elhagyni a hazáját. (Vö. 22–24. sorok.) Tegyük hozzá: a visszafelelt női nevek között nem egy található, amelyre Balassi költői pályafutása során éneket szerzett. „Csak én birok versemnek hőse lenni", felelhetné erre Babits Mihállyal szólva Balassi Bálint.

rikai-poétikai szakkifejezéssel élve: *aenigma*.[15] Az *aenigma* mint retorikai alakzat az allegóriával rokon, s attól elsősorban abban különbözik, hogy valódi értelme csak a beavatottak számára férhető hozzá. Csak azok fejthetik meg tehát, akik birtokában vannak az ehhez szükséges előismereteknek, vagyis tisztában vannak az adott helyzettel, illetve a vonatkozó körülményekkel. Ezek köre pedig a leggyakrabban idővel elenyészik. Hogy ki volt az a nyolc ifjú – ez a kérdés jelenlegi tudásunk szerint, lássuk be, nem válaszolható meg. Azt viszont leszögezhetjük, hogy ilyesfajta alakzatok létrehozásában Balassinak nemcsak tehetsége, de gyakorlata is van: a Nagyciklus első verse is az *Aenigma* címet viseli, és igazság szerint az irodalomtörténet-írás annak nyitját sem volt képes megnyugtatóan tisztázni.

Amint korábban erre utaltam is: szó sincs tehát arról, hogy a tárgyalt vers unikalitása ebben rejlene. Megfejt(het)etlen rejtvényekkel tele van a Régi Magyar Költők Tára. A tárgyalt vers unikalitása annak *típusában* rejlik. Ennek belátásához azonban először is vissza kell tekintenünk további másfélezer esztendővel korábbra.

A vers latin nyelvű címe magyarul annyit tesz: *A nyolc útonjáró és Echo istenasszony beszélgetése*. Csakhogy Balassi rosszul tudta: Echo (Ekhó) voltaképpen nem volt istenasszony, csak egy meggondolatlan nimfa, aki ujjat mert húzni egy valódi istenaszszonnyal. A mitikus történetet Ovidius írja meg *Átváltozások* című művében. Eszerint a kikapós nimfák egy ízben Jupiterrel (Zeusszal) szerelmeskedtek a réten, és csak kevés híja volt, hogy Júnó (Héra) rajta nem kapta őket. Echo azonban ügyesen magára vonta figyelmét a fecsegésével addig, míg a társai el nem illantak. Ezért Júnó dühében arra kárhoztatta, hogy többé ne tudjon önállóan beszélni, csak ha megszólítják, és válasza akkor is csupán az elhangzottak rövid ismétlése legyen. S mindennek a tetejébe Echo később bele talált szeretni abba a Narcissus (Narkisszosz) nevű félistenbe, aki arról híres, hogy képtelen viszonozni a gyengéd érzelmeket. A visszautasítás miatt a bánat végül szó szerint elemésztette a nimfát:[16]

15 Vö. az *Alakzatlexikon* vonatkozó címszavával. *Alakzatlexikon: A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve,* főszerk. Szathmári István, Bp., Tinta, 2008, 181–186.

16 A Narkisszosz-mítosz kitűnő összefoglalását lásd Robert Graves, *A görög mítoszok*, ford. Szíjgyártó László, Európa, 1970, I, 456–458.

...És végül csak a hangja s a csontja marad meg:
megvan a hangja ma is; kővé vált, hírlik, a csontja.
Erdőn rejtekezik, ki se jő a fenyérre, a bércre;
halljuk, ahogy szól ő; de bizony csak a hangja az élő.[17]

Ez volna tehát a görög mitológia magyarázata arra a jelenségre, amit magyarul visszhangnak nevezünk – egészen a nyelvújítás kora óta.[18] Azt megelőzően ugyanis eleink, mint ahogy számos európai nyelvben mindmáig, a tragikus sorsú nimfa nevét társították ahhoz *(antonomasia)*.[19]

A visszhang definíciója általában biofizikai érdekű, ugyanakkor a dolog vizsgálható retorikai és verstani szempontból is: előbbi esetben sorvégi ismétlésnek *(epiphora)*,[20] utóbbiban önrímnek szokás értékelni. Az ebben rejlő poétikai lehetőséget aknázták ki a kora újkori neolatin humanista költők az ún. ekhós vers kialakításával. Amit az egyik legnagyobb magyar verstanász, Horváth János a következőképpen határozott meg: „abban áll, hogy a strófa utolsó szava, részben vagy egészben, mintha visszhang felelte volna, megismétlődik, rímként ráütődik önmagára; a következő strófa gondolatfűzése aztán rendszerint e visszhangszóval indul tovább."[21] Ezt az alábbi olasz nyelvű példával illusztrálnám:

Cavi dirupi, e solitari boschi;
Dite per vostra fè, se mai vedeste
Uno stato infelice egual al mio? Io.
Chi mi risponde da'l reposto speco? Echo.
Echo; che premio havrò del mio servire? ire.
Fien dolci gli occhi a me comm'io vorrei? rei.
Il mio lungo tormento
Diletta ad Amarilli, ò pur le spiace? piace.

17 Publius Ovidius Naso, *Átváltozások*, ford. Devecseri Gábor, Bp., Magyar Helikon, 1974 (Bibliotheca Classica), 82–83. (III. könyv, 398–401. sorok.)
18 Vö. a TESZ vonatkozó címszavával: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, III, főszerk. Benkő Loránd, Bp., Akadémiai, 1976, 1163.
19 *Alakzatlexikon*, *i. m.*, 114–117.
20 *Uo.*, 202–205.
21 Horváth János, *Rendszeres magyar verstan* = H. J. *Verstani munkái*, szerk. Korompay H. János, Korompay Klára, Bp., Osiris, 2004 (Osiris Klasszikusok), 539–728, 616.

Ella à tal mi condanna, ò pur mia stella? ella.
Si duol s'altri per lei piangendo stride? ride.
Non prende dunque i miei sospiri in grado? rado.
Deh 'per pietà m'insegna,
Com'io possa addolcir sua tanta asprezza. sprezza.
Meglio è, cred' io, c'humil' à lei m'atterri. erri.
Ahi s'io la sprezzo, diverrà piu ingrata. grata.
Mio parer tuo consiglio non approva. prova.
Questa è prova assai dubia perigliosa. osa.
Anzi che provi, io vo pensarvi. à Dio. à Dio.

Természetesen nem véletlenül esett a választásom a fenti idézetre: ez ugyanis Cristoforo Castelletti *Amarilli* című pásztordrámájának betétversét képezi, melyet – emlékezzünk vissza – Balassi Bálint *Szép magyar komédia* címen ültetett át magyarra.[22] A konszenzus szerint elsősorban tehát ez volt az a minta, amelyen keresztül Balassi az ekhós versek intézményét megismerhette, hogy aztán a fordítás során maga is kísérletet tegyen a róla elnevezett jellegzetes strófaformában megszólaltani a verstípust.[23] Az így keletkezett vers egy változata a Nagyciklusba is bekerült, kilenc hellyel a *Nyolc ifjú legén…* kezdetű ének elé; az alábbiakban ezt közlöm:

DIALOGUS, KIBEN ÚTON JÁRVÁN AZ VERSSZERZŐ BESZÉL ECHÓVAL DE EZT NEM ÉRTHETI JÓL MEG AZ, AKI NEM TUDJA, MICSODA AZ ECHO

Az csak búbánat nótájára

1. Óh, magas kősziklák, kietlenben nőtt fák, kik nagy szerelmem tüzén,
Igaz bizonságim vadtok, mert kínjaim tudjátok, szinte mint én,
Ki látta éltében, hogy így haljon, vesszen más, mint én, szerelmesén?
ECHO: Én!

2. Ki felele nékem? Távul az erdőben lőn ugyan valami szó,
Talám egyik tündér jár itt valamiért vagy valami nyulászó;

22 Cristoforo Castelletti, *L' Amarillli*, Vinegia, Giovanni Battista Sessa & fratelli, 1587, C4v.
23 Waldapfel, *Balassi, Credulus…, i. m.*, 269.

Ha ló nem nyerített, ki itt csörögetett, ha lábain volt békó?
ECHO: Ékó.

3. Echo, nagy kínomba, kibe szép Julia éngem vertengeni hágy,
Mi könnyebbíthet meg, s mitűl lészen esmeg kemény szíve hozzám lágy?
Régi gyötrelmimet mi enyhítheti meg, s mi az, mire lelkem vágy?
ECHO: Ágy.

4. Ágy, igazán mondád, de mondd meg azt is hát, ott ki vigasztalhatna?
Búm helyett örömet, gyönyörű életet nékem ott ki adhatna?
Igazán ki neve, kit jómnak felette lelkem oda kívánna?
ECHO: Ánna.

5. Azt bizony megvallom, de jó szolgálatom kedves-é néki vagy nem?
Szép Julia-Annám lészen-é jó hozzám, s megkegyelmez-é nékem?
Hogy régen szolgálom, lészen-é jutalmom, s kell-é jót reménlenem?
ECHO: Nem.

6. Kegyetlenségéért, tűrtem sok kínjáért, hát még Istentűl sem fél?
Ő fejér mellyében, mint szép lágy fészekben, kegyetlenség hogyhogy él?
Mert mint nyelved beszél, búmmal, én hiszem, él, óh, mely igen nem kémél!
ECHO: Él.

7. Óh, hová légyek hát, tűrvén ennyi kínját, kivel vett körös-köröl?
Nincs út szerelméhez, mert már elvetett ez kegyes szemei elől,
Vetett gyötrelemre, s még meg is öl végre, amint látom, hogy gyűlöl.
ECHO: Öl.

8. Már csak mutasd módját, mint olthassam lángját szerelmemnek, ki csak nő,
Mert hogy így szeretem, s jutalmát nem érzem, oka talám nem is ő,
Hanem más gonosz nő, ördöngös bűvölő, mert kegyes ő, semmint kő.
ECHO: Ő.

9. Hát medgyek, én veszett, kit szerelem éget, s kit már ő bé nem fogad?
Szívem régi búmban, mint szép virág nyárban, szinte igaz úgy hervad;
Azért ádj tanácsot, szánd meg nyavalyámot, ha sebemet gyógyíthatd!
ECHO: Hadd!

10. Vajha elhagyhatnám, volna mi nyavalyám? De lá, szívem mint gerjed,
Ha gyenge orcáján, mint Pünkösd rózsáján, látom, hogy színe terjed,

Magad se mondanád elhadni, ha látnád; nézd meg csak, és esmerjed!
ECHO: Merjed!

11. Nem merheti lelkem, hanem ha két kezem végez ki életemből;
No, tőrrel, méreggel nagy búmot vérem el, mert kiesém kedvéből,
Látom, hogy csak gyűlöl, énnékem nem örül, rajtam nem is könyörül.
ECHO: Örül.

12. Hogy hihessem én azt, ha látd-é, mint fáraszt szántalan sok veszéllyel?
Szemeim láttára nagy kegyesen másra nézdegél vidám szemmel,
Énnékem peniglen még szerelmem sem kell, veszt, sillyeszt gyötrelmekkel.
ECHO: Kell!

13. Óh, vajha kellene, szerelmébe venne, vészne szívem bánatja,
De nem azt jelenti kemény tekinteti, s amint magát mutatja,
Hogy esmét szeressen, nem ádja azt Isten, noha lelkem imádja.
ECHO: Ádja.

14. Ha Isten azt ádja, lelkem viszont áldja nevét minden időben,
S talám meg is ádja, és szívét fordítja hozzám meg szerelemben
Vidám Juliának, ki egyike annak, kiknek hazájok a Menn.
ECHO: Amen.

15. Megdicsőült színben hogy gerjedt szívemben vidám Julia tűnék,
Egy sűrű erdőben én úton mentemben felszóval így éneklék,
Kérdezkedésemre verseim végébe Echótól ily választ vék.

A szakirodalom nagy része e verset általában a „versszerző vetekedésre" készült versenydarabként értékeli. A dolgozat szempontjából azonban nem ezek a feltételezések számítanak fontosnak, hanem leginkább az a tény, hogy jelenlegi tudásunk szerint nálunk Balassi honosítja meg az ekhós versformát, hovatovább a korabeli ilyen jellegű alkotások egyike sem független tőle.[24] De igen érdekes, hogy sem az olasz nyelvű

24 Terjedelmi okokból a szövegek közlésétől eltekintek. A szóban forgó énekek kvázi kronologikus jegyzéke a következő: Rimay János: *Kőszikrlák közt lakó…* (Rimay János *Írásai,* 64–65.); Széchy Tamás (?): *Bánattúl szívemet…* (RMKT XVII/3, 15. 5. sz.); Fejérdi Márton: *Oh quis non lugeat…* (Waldapfel József, *A lengyel király magyar tábori papjának köny-*

forrásokban, sem a kortárs közegben nem ismeretes az a szerkesztésmód, ami a *Nyolc ifjú legén…* kezdetű verset jellemzi, nevezetesen: hogy abban az Ekhó kizárólagosan női neveket felel vissza.

Azt persze mondanom sem kell, hogy Balassi kezdeményező szerepe nem merül ki a fentiekben. Ennél sokkal nagyobb jelentőséggel bírnak általában véve a népnyelvi udvarias hangvételű szerelmi líra megteremtésére irányuló törekvései.[25] Az efféle lovagias költészet kezdeteit a XII. század eleji Aquitániában szokás megtalálni[26] – de velünk ellentétben Balassinak nem volt olyan szerencséje, hogy bármiféle kulturális intézményrendszer segítségével tudatosan visszanyúlhatott volna addig: a trubadúrok örökségét jószerével csak nagyon közvetetten, egyebek mellett egy petrarkista költők műveit tartalmazó antológiából, a *Poetae Tres Elegantissimi* című verseskötetből ismerhette meg.[27] A három válogatott lírikus: Michael Marullus, Hieronimus Angerianus és Johannes Secundus kétségkívül nagy hatást gyakorolt rá.[28] Ennek egyik jól látható eredménye, hogy a Nagyciklus első részében jobbára még az igazi nevén emlegetett szerelmét, Losonczy Annát a második részben egy, a korban merőben szokatlan néven kezdi szólítani – éppen úgy, ahogyan Johannes Secundus a maga választottját, tudniillik Juliának. (A következő ciklussal kitüntetett hölgyének, Céliának nevét pedig Angerianustól kölcsönzi majd el.)

Az identifikálás kérdése értelemszerűen nagy jelentőséggel bír a szerelmi költészetben. A trubadúrköltők poétikai etikettje szerint a hölgyek valódi nevének közlése már csak azért sem megengedett, mert sérti a szerelmi titoktartást. A diszkréció megőrzése érdekében ezért bevezették az ún. *senhal*, vagyis a

ve hazája romlásáról, ItK, 1939, 45–48.); Zrínyi: *Te, ki gyönyörködöl az én nyavalyámban…* (Zrínyi Miklós *Összes művei,* szerk. Kovács Sándor Iván, Bp., Kortárs, 2003 [Magyar Remekírók], 234–236.); Czobor Ádám (?): *Ki ad nekem választ kérdésemre…* (Ötvös, *i. m.*, 507–508); valamint Gyöngyösi István Kemény-eposzának egy részlete (Gyöngyösi István, *Porából megéledett Főnix,* s. a. r. Jankovics József, Nyerges Judit, Bp., Balassi, 1999 (Régi Magyar Könyvtár: Források 10.), 94–96. II. könyv, 6. rész, 1–16. vsz.).

25 Horváth I., *i. m.*, 226–227.

26 Zink, *i. m.*, 9–15.

27 *Poetae Tres Elegantissimi*, *i. m.*

28 Vö. Gyarmathi Balassa Bálint *Költeményei*, *i. m.*, 256.

titkos név használatát.[29] Úgy lehet, a mindenkori gyakorlat újfent a középkori provanszál költőket igazolja, a következők miatt. Alighanem a szándékoltan legilletlenebb verstípusok közé tartoznak azok a lányokat-asszonyokat kiéneklő vagy kicsúfoló szövegek, melyek igen gyakran kifejezetten trágár jelleget öltenek. Ezeknek a 16–17. századi magyar irodalomban is létezett egy olyan válfaja, amelyben a verselők tendenciózusan helyeztek rímpozícióba hívó rímként női neveket, hogy azután borsos csattanót eszközöljenek ki hozzá a felelővel; ekként merítve ki a klasszikus retorika szerinti legsértőbb gúny, a névvel való gúnyolódás *(nominibus)* esetét.[30] Ezek a leánynévsorolók jellemzően olyan forrásban maradtak ránk, melyek Balassi Bálint néhány azonos (szerelmi) tárgyú, de ideológiájában és stílusában gyökeresen eltérő alkotását is megőrizték.

Az egyik ilyen a már említett, 1595 és 1608 között keletkezett *Fanchali Jób-kódex*ben található meg:[31]

1. Egyszer vala én életemben
   Sok szeretőm én szerelmemben
   Kikkel életemben
   Éltem, erőltem igyemben.

2. Az egyiknek neve Margita,
   Ki magához utat megnyita,
   Megharagíta,
   Búsíta, csak mégsem tágita.

3. Másodiknak neve Ilona
   Fogad: Isten hoza, jó vóna,
   Lőn zene-bona,
   Ott jól jára szegín katona.

4. Harmadiknak neve Katusa,
   Gyenge feír szép sima húsa,

29 Szabics, *i. m.* A kérdéshez különösen Balassi vonatkozásában lásd még: Pap, *Az akrosztichonok…*, *i. m.*, 44–52.

30 Szabó G. Zoltán, Szörényi László, *Kis magyar retorika: Bevezetés az irodalmi retorikába,* Bp., Tankönyvkiadó, 1988, 171.

31 A vers szövegét Stoll Béla népszerű kiadása nyomán közöltem: *Pajkos énekek*, *i. m.*, 182–184.

Bátor meg ne fussa,
Az kinek ott leszen jussa.

5. Negyediknek neve Barbála,
Részeges annak az bordája,
Nem jó az hája,
Vagyon neki más féltő marhája.

6. Ötediknek neve Erzsébet,
Ott látnál szép eleven képet,
Csókolni szépet,
Ki még szerelemben nem lípett.

7. Hatodiknak neve Anna,
Az magánál jobbat mit adhatna?
Szabadon hadna,
Ha ki mit tőle kivánna.

8. Hetediknek neve Krisztina,
Kinek gyakran hajol az ina,
Ő maga hína,
Fírfiúval örömest vína.

9. Nyolcadiknak neve vala Sára,
Azt ne vigyék bátor az vásárra,
Talált az társára,
Mint az tót az jó vajas kására.

10. Kilencediknek neve Zsuzsanna,
Tetszik egy elsőben, meghalna,
Lígy csak utána,
Azután ő maga kínálna.

11. Tizediknek neve Júlia,
Német leán, Bécsben lakása,
Csak szónak állna,
Bécsben nála ha ki megszállna.

12. Tizenegyediknek neve Zsófia,
Ki az ifjakot hozzája híja,

Igen sía-ría,
Mert nem akar egyedöl hálnia.

13. Tizenkettödiknek neve Dorka,
Ennek vagyon szép keskeny dereka,
Bár meg ne utálja,
Ha valaki hozzá kapcsolhatja.

14. Hajda, hajda, ti jó menyecskék,
Jer, ugorjunk, mennyei kecskék,
Gyenge hölgyecskék,
Jóra menendő szűzecskék.

15. Jobban, jobban elöl ugorjunk,
Az utólján csak hoppot mondjunk,
Semmit ne bánkódjunk,
Éjjel is együtt forgódjunk.

16. Ez verseket az ki szerzette,
Szavával ha kit megsértette,
Hogyha nem tűrhette,
Legyen ageb leánya érette.

A másik a törzsanyaga végső formáját 1672 körül elnyert *Vásárhelyi-daloskönyv*ben olvasható:[32]

1. Nem szólok én senkiről,
Csak az asszonynépekről,
Írok természetekről,
Magok viselésekről.

2. Legelső leszen Anna,
Magát nevével hozta,
Ha kérnél tőle, adna,
Elhidd, hogy meg nem csalna.

3. Második lészen Klára,
Kinek ékes az fara,

32 *Uo.*, 185–187. Érdemes megfigyelni, hogy ez utóbbi, explicitebb változat írásbeliként, míg az előbbi inkább szóbeliként reflektál magára.

Fogd az csecsit, nem bánja,
Még az mást is megállja.

4. Harmadik leszen Ilkó,
Mindennel barátkozó,
Elhidd, hogy szépen szóló,
De gyakorta megcsaló.

5. Negyedik leszen Dorottya,
Étkét jól megborsolja,
Felettébb meg sem sózza,
Az ízét is megadja.

6. Ötödik lészen Zsuzska,
Ki magát csak ajánlja,
Ifjaktól magát nem ójja,
Az farát oda adja.

7. Hatodik leszen Rebeka,
Szerelemnek hajléka,
Ifjaknak kévánsága,
Rútaknak utálója.

8. Ismerted-e Fruzsinát?
Megütötte az inát,
Fogd meg neki az málát,
És tapogasd az inát.

9. Jutka sarkán forgódó,
Az cseléddel kocódó,
Mindennel morgolódó,
Szeretem, mert csókolódó.

10. Erzsébet is meglehet,
Személye talál kedvet,
Vidd az táncban, elmehet,
Ládd-e, mely szépen nevet?

11. Az deákné vásznánál,
Zsófi is nem jobb annál,

Ővéle megnyughatnál,
Ha néki szépen szólnál.

12. Margit asszony deres ló,
Ritkán válik abban jó,
Csecsi, fara domború,
Azt mondják, hogy rossz dolgú.

13. Alánéző kis Éva,
Jókedvű, negédes rózsa,
Bort ha emlegetsz gyakorta,
Úgy lehetsz részes benne ma.

14. Kata urát gyűlöli,
Tanácsát sem kedveli,
Az kontyát félén teszi,
Az farát sem kéméli.

15. Az Mária szerelmes,
Ura szerető, kedves,
Bizonnyal tökéletes,
Szeretem, mert hűséges.

16. Igen jó leány Márta,
Kit egy ifjú megcsala,
Kit ugyanott megfoga,
Miért ment akkor oda?

17. Magdolna is szép cifra,
Az úton jár sétálva,
Olyan ő, mint szép páva,
Mert van piros csizmája.

18. Ezeket vedd kedvedben,
Az Alföldre mentemben
Asszonyokról versekben
Szedegetém nagy szépen.

A vers invenciójával kapcsolatos javaslatom megtevéséhez már csak az maradt hátra, hogy tisztázzuk, mit érthet Balassi a

Nyolc ifjú legén… kezdetű ének sorai között „vetekedés" alatt. Sajnos, ebben a kérdésben a magyar nyelvű szakirodalom elég mostohán bánik a tudást szomjazókkal. Egyrészt a szerző költői nyelvének szótára nem figyelmeztet a szó sajátos jelentéstartalmára, noha a költői versengés *(aemulatio)* szintén a retorika tárgykörébe sorolható műkifejezés.[33] Másrészt – és ennek ellenére – a retorikai kézikönyveink általánosan mellőzik annak definiálását. A fogalom leírását az egyik legtekintélyesebb antik szónok, Quintilianus nagyszabású alapművének *(Institutio oratoria)* lapjain találhatjuk meg:

> „A magasztos költői lelkület a szónoki beszédnek emelkedettséget kölcsönözhet, s a költői szabadsággal járó merészebb szóhasználat sem akadályozza meg, hogy ugyanazon tartalmat megfelelő szavakkal fejezzük ki. A költői gondolatok esetében is módunk van arra, hogy fölruházzuk őket a szónoki stílus erejével [...]. Mindenesetre azt szeretném, hogy a paraphraszisz ne puszta átfogalmazás (interpretatio) legyen, hanem erőpróba és vetélkedés (aemulatio) ugyanazon gondolati tartalom kifejezésében. [...] Nem kell ugyanis eleve kilátástalannak tartanunk, hogy a meglévőnél jobb megoldást találunk, másrészt az ékesszólást sem alkotta a természet oly meddőnek és szegényesnek, hogy egy gondolatot csak egyszer lehetne jól megfogalmazni."[34] (Ford. Simon L. Zoltán)

Eszerint tehát az *aemulatio* hozzávetőlegesen annyit tesz, mint egy adott témának a többieket fölülmúló kifejezési formát találni. Hogy erre a gyakorlatra a kora újkor magyar költőinek nagyon is volt affinitása, arról éppen a *Szép magyar komédia* a dolgozat elején már említett, erdélyi asszonyokhoz címzett ajánlása tanúskodik:

> „Egynéhány ok készerít reá, hogy kegyelmeteknek ajánljam ez komédiát: Egyik ez, hogy magamnak is kedvet találnék véle, más meg ez, hogy látom, hogy mind ott benn Erdélben, s mind itt kinn Magyarországban az versszerzést igen

33 Vö. a *Balassi-szótár* vonatkozó címszavával: *i. m.*, 455.

34 Marcius Fabius Quintilianus, *Szónoklattan*, szerk. Adamik Tamás, Pozsony, Kalligram, 2009, 693–694. (X, 5, 4–6.)

elővették és közdologgá is tették, kit nem gondoltak, akármi héjával essék, csak *őnékik* tessék, és az versek fejében mehessenek ki az hasonló bötűk. Akarám azért ez komédiaszerzést új forma gyanánt elővenni, hogy ha az ott benn való ifjak az ideki valókat az versszerzésben nemcsak követték, hanem sokkal inkább meg is elödzötték, ebben se maradnának el az ide valóktúl. Sőt indulnának el utának; így én részemre penig ezt sem bánom, ha azt is, mint az versszerzést, elveszik tőlem. Meg is lehet penig az oly elméjő fris ifjaktúl, kiknek nemcsak az bölcs tudomány, hanem az kegyelmetek szépsége is serkengeti újabb-újabb dolgokra és szerelmes találmányakra elméjeket; nékem, ennyi sok különb-különbféle károkot vallott szegénlegénnek igaz elég csak elkezdeni is, azmit egyebeknek oztán fogyatkozás nélkül véghez vinni és megékesíteni. Bizonyára mennyivel éntőlem *ékesb* igékkel lehetett, olyannal csináltam ez komédiát, kit kegyelmeteknek jó szűből *kívánok és ajánlok, mint az kegyelmetekhez való jóakaratomnak örökké való szolgálatját.*"[35]

A fenti sorok több szempontból is rendkívül sokatmondók. Az érvmenet jórészt egy olyan toposzra épül, mely szintén a trubadúrköltészetből eredeztethető; eszerint a szerelmes poétákat a hölgyek szépségének transzcendenciája inspirálja a jobbnál jobb költői megoldások kiötlésében. Balassi a jelek szerint tisztában van saját elsőségével, de példaértékű szerénységgel mindössze a kezdeményező szerepet tulajdonítja magának, és megengedi a lehetőséget, hogy alkalomadtán egyszer majd túltegyen rajta valamelyik erdélyi vagy magyarországi követője. Ugyanakkor előzőleg ez utóbbiakról érezhetően kedvezőtlenül nyilatkozik – még ha nem is teljesen egyértelmű, mit is jelent az a kitétel, hogy „az versek fejében mehessenek ki az hasonló betűk". Mert ha hasonló betűkön a kiejtésben összecsengő grafémákat értünk (magyarán rímeket), akkor nem világos, hogy azoknak mi keresnivalójuk volna a versszakok kezdőbetűi között. A versfőkben – tudjuk – hagyományosan leginkább az akrosztichont szokás elhelyezni; csakhogy értelmes szöveget nem a hasonló, hanem éppen a megfelelő sorrendbe rendezett eltérő

35 Modern kiadása: Balassi Bálint *Összes művei,* s. a. r. Kőszeghy Péter, Bp., Osiris, 2004 (Osiris Klasszikusok), 261.

betűk adnak ki. Szóba jöhet még esetleg az alliteráció mint költői eszköz; de azt meg nem a hasonló, hanem az egyforma betűjelek eredményezik. Vagy talán egyszerűen a dilettáns pályatársakon csúfolódik Balassi ehelyütt? Az ügyben Vadai István a már idézett tanulmányában hívta föl a figyelmet egy további eshetőségre, mely szerint e fordulattal alkalmasint éppen az ekhós versek divatjának korabeli túltengését teszi szóvá a szerző[36] (emlékezzünk: „a következő strófa gondolatfűzése aztán rendszerint e visszhangszóval indul tovább"). Ennek belátásával pedig akár azt is megkockáztathatjuk, hogy az ekhós vers kifejezetten versenydarab – amivel végre el is jutottunk a konklúzióig.

Konklúzió

Nagy hatású monográfiájában Horváth Iván Balassi Bálint egyik legfontosabb teljesítményeként értékeli a populáris regiszter magyar hagyományának megnemesítését.[37] A fentiek értelmében a tézis érvényességét a magam részéről a *Nyolc ifjú legén…* kezdetű énekére is kiterjeszthetőnek gondolom, amennyiben a találékony költő egyfajta provokatív (búcsú)gesztusként ekhós vers gyanánt az *ab ovo* latrikánus leánynév-sorolót fordította meg szerkezetileg és tartalmában egyaránt, hogy ezzel egy magasabb regiszterbe emelje azt, vagyis az udvarias költészet nívójára. És valamennyi ifjú legény iskolázására.

36 Vadai, *Balassi és Echo…, i. m.*
37 Horváth I., *Balassi költészete…, i. m.*, 275–294.

1. számú melléklet: A *Vásárhelyi-daloskönyv* anyagának attribúciós kérdései

(A mellékletekben Balassi Bálint hiteles verseinek kezdősorát szürkével árnyékoltam, és világos színnel szedtem a törzsanyagon kívüli énekek incipiteit.)

#	Kezdősor	Ferenczi és Stoll jegyzetei	Dézsi	RMKT
1.	Bajnokja ifjúnak szerelmesekről…			112.
2.	Mondd meg, szegény árva, miért siránkozol?			113.
3.	El kell mennem, nincs mit tennem, édesem…			49/II.
4.	Friss színben tündöklő édes szép asszonkám…			114/I.
5.	Nosza, sóhajts egyet, gondolj valahová…			115.
6.	Ez világ sem kell már nekem…	E költemény változata Balassa Bálint egyik költeményének. (F. Z.)		-
7.	Mutata Venus egy almát…			203/II.
8.	Sokan szólnak most énreám nagy ártatlanul…			116/I.
9.	Szívem vidámsága, gyönyörű szép Sára…	5. sor vö. Julia-versek (S. B.)		117.
10.	Bágyadt lelkem, mit remélhetsz tovább magad felől…	Balassáénak látszik, mintha ez is Morgai Katáról szólna. (F. Z.)	1.	118.
11.	Nem szólok én senkiről…			119/I.
12.	Az mezőre kimenék…			120.
13.	Oh, gyönyörűséges, mindeneknél kedvesb…	[Szabó Károly nyomán.] A költemény 1572-ből való. Hihetőleg Balassi Bálinté. (F. Z.)	2.	110.

#	Kezdősor	Ferenczi és Stoll jegyzetei	Dézsi	RMKT
14.	Csak nemrégen láték egy szép virágszálat...			121.
15.	Egy vén vitéz ilyen panaszt indíta...			42/II.
16.	Lakjatok vígan...			122/III.
17.	Madarak közt nincs sebesb a sólyomnál...	Balassáénak látszik. (F. Z.)	4.	123.
18.	Láték minap megrekesztvén egy kismadarat...	3. vsz. vö. BÖM 12. sz. (S. B.)		124.
19.	Jaj, mi keservesen esék az énnekem...			209/II.
20.	Menj el, két kezemmel írott kis levelem...	3. vsz. vö. BÖM 11. sz., 7. vsz. vö. BÖM 5. sz. (S. B.)		208/II.
21.	Minap kezemben vőm muzsikámat...	Az Annóka névből következtetve Balassáénak látszik. (F. Z.)	5.	125.
22.	Egy filemüle kismadár...			126/I.
23.	Jelen vagyon már az üdő...			33/I.
24.	Mit vétettem, idegenem, hogy megutáltál...			75/II.
25.	Hallod-e, pendíts az lantot...			127/I.
26.	Poéták, hol vadtok, talám mind alusztok?			128.
27.	Kegyes dolgot hallasz most éntőlem...			129.
28.	Szándéka szívemnek meg nem elégedhet...			92/II.
29.	Két szép fejér almát minap hogy láték...			130.

#	Kezdősor	Ferenczi és Stoll jegyzetei	Dézsi	RMKT
30.	Kertemben nyílt piros rózsám…		6.	34/III.
31.	Édes Júliám, gyenge violám, arany almácskám…	[Szabó Károly nyomán.] Hihetőleg egyike a Balassa-féle szerelmi énekeknek. (F. Z.)	7.	87/II.
32.	Azki nemrégenten válék éntőlem…			212/II.
33.	Lánggal ég az szerelem az ifjak szívében…			131/I.
34.	Szívemnek panaszkodását…	Balassáénak látszik. (F. Z.)	9.	132.
35.	Zöldnek mondnak egy madarat…			133.
36.	Tekéntek egy igen szép kertben…			134.
37.	Bánatja nincs is világon annak…			46/I.
38.	Vagyon-e, szívem, szándékodban…			8.
39.	Várj meg, madaram…			29/I.
40.	Piros hajnalkorban szóló kis madárkám…			135.
41.	Oh, mely keservesen említem szívemben…	Balassáénak látszik. (F. Z.)		36/II.
42.	Imhol nyitva én kebelem…	Balassáénak látszik. (F. Z.)	10.	136.
43.	Én bús gondolatim, békét hogy nem hagytok?			137.
44.	Búmra termettél volt nekem világra…			138.

#	Kezdősor	Ferenczi és Stoll jegyzetei	Dézsi	RMKT
45.	Minap épült, látám, egy szép virágoskert...			139.
46.	Mint az tőrben kerített árva madár...			140/I.
47.	Látom, minden örül az tavasznak...			200/II.
48.	Égő lángban forog szívem, higgyed, éretted...			98/II.
49.	Soha nem volna jobb, mint vénasszont venni...			141.
50.	Nemde nem te vagy-e az szép fülemüle...			142.
51.	Siralmas hattyú Neander partján...			99/I.
52.	Édes Júliám, gyenge violám...	[Szabó Károly nyomán.] Hihetőleg Balassa egyik énekének változata. (F. Z.)	8.	87/III.
53.	Rajtad az én szívem immár megnyugodott...			114/II.
54.	Oh, én keserves életem, mely nagy búra hozál engem...			143/I.
55.	Életem hervasztja szerelemnek lángja...			144.
56.	Életemnek s víg kedvemnek fényes csillaga...			145/I.
57.	Gyászruhám is nekem, mint holló...			146.
58.	Árva fejem, mi haszna éltem...			211/II.

#	Kezdősor	Ferenczi és Stoll jegyzetei	Dézsi	RMKT
59.	Mindennap jó reggel ezen repülnek el szálldogálván darvaim…	Balassáé. (F. Z.)		-
60.	Gonddal teljes üdő…	Balassáénak látszik. (F. Z.)	11.	147.
61.	Menj el, édes versem, violám köszöntsed…			148/I.
62.	Nincsen az világon keserűség nagyobb, mint az szomorodott szű…	Balassa-féle éneknek látszik. (F. Z.)	12.	149.
63.	Egy szegény rab hallván, hogy az ajtó zörög…	Ez is Balassáénak látszik. (F. Z.)	13.	87/II.
64.	Keserves panaszim mi haszna, hogy tészem…	[Szabó Károly nyomán.] Balassáénak látszik. (F. Z.)	14.	150.
65.	Mikor vadásza minap Diána…	Balassáénak látszik. (F. Z.)	15.	151.
66.	Kevés szóval vegyed jóakaratomat…	(2. vsz. vö. BÖM 79. sz., 3. vsz. Kieg. tőlem. B. H. P.)		152.
67.	Bátor úgy legyen, mint hozta szerencse…			164/II.
68.	Kedvemet újító, örömbátorító Múzsáknak szép asszonya…	A versfejek szerint Kata. Balassáénak látszik. (F. Z.)	16.	69/I.
69.	Immár tőled egy kevéssé megválom…			47.
70.	Szomorúság után ha öröm érkezik…			153/I.
71.	Éljetek vígan mostan mindnyájan…			154.
72.	Gondolkodván ezen, egy ifjú monda…			45.

#	Kezdősor	Ferenczi és Stoll jegyzetei	Dézsi	RMKT
73.	Hamisságban foglalatos, gonoszságban állhatatos...			155.
74.	Elnyertem az pályát, vígan örvendek...			156/I.
75.	Ajak vérén termett sugár liliomszál...			157/I.
76.	Háromféle dolog világban tartóztat engem, gyönyörűségem...	Balassáénak látszik. (F. Z.)	17.	158.
77.	Rám mosolygó két szép szemével...			211/III.
78.	Gyönyörű triumphusát Venusnak látom...			159.
79.	Jaj nekem, szegénnek, idegen legénnek, ki most útra indulok...			160/I.
80.	Sebes tenger habja Júlia haragja, kinek vagyok én rabja...	Alapötlet: BÖM 51. sz., vö. 5. sor annak 17. sorával. (S. B.)	18.	7.
81.	Minap mulatni mentemben...	*Incipit* vö. BÖM 25 sz., 1. vsz.; 2. vsz. vö. BÖM 46. sz. (S. B.)		161.
82.	Oh, szívemnek gyönyörűsége...			162.
83.	Mozdulj, nótám, szívem vigasztalója...			163.
84.	Oh, mely szép dolog volt, Isten, az barátság...			-
85.	Bátor bár úgy légyen, mint hozta szerencse...			164/II.

#	Kezdősor	Ferenczi és Stoll jegyzetei	Dézsi	RMKT
86.	Teremtett állat közt nincs szebb az embernél…		19.	165.
87.	Vigye ördög őt pokolban…			166.
88.	Oh, én keserves életem…			143/II.
89.	Búkkal emésztő szomorú tél…			167.
90.	Térj meg bujdosásidból…	Balassáénak látszik. (F. Z.)		219/III.
91.	Titkon Venus egy szép kertet plántála…			168/I.
92.	Az vénasszony borjút őriz, mind elszalasztgatja…			169.
93.	Együtt vagyon Venusnak két leánya…			170.
94.	Búm elfelejtésére, jóm közlöbb érésére…	Elejét vö. BÖM 17. sz. (S. B.)		171/I.
95.	Fáradoz elmém széjjel…			172.
96.	Egy filemüle zengését…	Balassáénak látszik. (F. Z.)	20.	173/I.
97.	Pendíts meg te az hegedűt, vonj egy szép táncot…			174.
98.	Hozzon Isten, hozzon jó egészségben…			175.
99.	Régi tüzem alatt szíve…	Balassáénak látszik az időpontról [1590] ítélve. (F. Z.); *1–2 vsz. vö. BÖM 42. sz. (S. B.)*	21.	3.

#	Kezdősor	Ferenczi és Stoll jegyzetei	Dézsi	RMKT
100.	Thália énekét elkezdette...			176.
101.	Íme, mely újság, de nem vigasság érkezik...			23.
102.	Keserves panasszal kezdem énekemet...			177.
103.	Jó illat mezőkben, tavasszal kertekben mindenfelé érkezik...	Balassi költeményei közül valónak látszik. [Akrosztichon: JUDITNAK ÍRTAM] (F. Z.)	22.	178.
104.	Szívem szakad s mégis óhajt, hű szerelmem...			179.
105.	Példázta minap éjszakai álmom...			180.
106.	Be nem telik abban kedvem...	6. vsz. vö. BÖM 46. sz., 3. vsz. (S. B.)		32.
107.	Mint vagy, édes lelkem, gyönyörűségem...			181.
108.	Reméntelenképpen minap történetben...	Rövidebb alakban l. Balassa: Költeményei (F. Z.); *Az ének a BÖM 53. sz. kibővítése. (S. B.)*		20/II.
109.	Bútul meghervadt, kéntúl elbágyadt nagy szűszakadván egy árva...			37.
110.	Átkozott szerencse, ki nekem szolgáltál...	Versfejekben: ANNÁMÉ. Balassáénak látszik. (F. Z.)	23.	182.
111.	Csendes szép időhöz hasonlatos erkölcs...			183.
112.	Piha esse fészeke, meguntam magamot...			184.
113.	Tudod-e, miért jöttem elédben?			185/I.

#	Kezdősor	Ferenczi és Stoll jegyzetei	Dézsi	RMKT
114.	Ez volt-e, szerelmes szívem, az te kévánságod?	Balassáénak látszik. (F. Z.)	24.	186.
115.	Egy violát nevelt Venus szerelemre…	Balassáénak látszik. – Versfejekben: ERSÓKA. (F. Z.)	25.	187.
116.	Egy szép táncot jókedvemből, szép szerelmem, küldök…	[Szabó Károly nyomán.] Balassáénak látszik. (F. Z.)	3.	188.
117.	Szerelmemnek szerelméért gyötrődöm…			189.
118.	Istenem sok jókkal, mint mezőt virággal, édes lelkem áldjon meg…	Balassáénak látszik. (F. Z.)	26.	190/I.
119.	Édes szerelmem, kedves örömem, mit szomorkodol?	Balassáénak látszik. (F. Z.)	27.	191.
120.	Nektek szemetek fekete…	Balassa egyik énekének változata; *1. és 3. vsz. vö. BÖM 25. sz. (S. B.)*		192.
121.	Egy keserves, jóktól fosztatott szegény rab…			43.
122.	Mint párduc prédára, kegyesem ily búmra szüntelen igyekezik…	Az 1-ső versszakot vö. Balassa X. sz. éneke 6. szakával és a 8-ikat XLVII. sz. énekével. (F. Z.)	28.	193.
123.	Piros rózsa színű, sok vigasságszerző kegyes istenasszonyok…	Versfejekben: POGRANIONIA. Balassáénak látszik. (F. Z.)	29.	194.
124.	Áldott Pünköstnek feltetszett újsága…	A költemény Balassáénak látszik. (F. Z.); *Elejét vö. Áldott szép pünkösdnek elejével. (S. B.)*	30.	195.

#	Kezdősor	Ferenczi és Stoll jegyzetei	Dézsi	RMKT
125.	Kinek marad a gatya...			108/II.
126.	Egy új históriát mondanék tünektek, ha reá hallgatnátok...			196/I.
127.	Bárcsak éjjel hadnál énnekem alunnom...	Balassáé; *Az ének a BÖM 13. sz. kibővített változata (S. B.)*		197.
128.	Én elmennék fürjészni, fürererum, rerum...			-
129.	Ut auceps solet madarakat fogni *(Cantio elegans)*			-
130.	Mit tréfálsz, Cupido, mint saját mátkáddal?	Vö. BÖM 60. sz. (S. B.)		245/II.
131.	Édes komám, hallgasd meg...			-
132.	Asszonynépek, vegyétek eszetekben...			30/V.

2. számú melléklet: A Vásárhelyi-daloskönyv anyagának formai és tárgyi jellemzői

(A mulattató énekek kezdősorait kurziváltam.)

#	Kezdősor	Rímképlet	T*	Akrosztichon	K**
1.	*Bajnokja ifjúnak szerelmesekről…*	a11 a11 a11 a11	9		+
2.	Mondd meg, szegény árva, miért siránkozol?	a12 a12 a12 a12	10		
3.	El kell mennem, nincs mit tennem, édesem…	a11 a11 a11 a11	6		
4.	Friss színben tündöklő édes szép asszonkám…	a12 a12 a12 a12	10		
5.	Nosza, sóhajts egyet, gondolj valahová…	a12 a12 a12 a12	12		+
6.	Ez világ sem kell már nekem…	a8 a8 a8 a8	6		+
7.	Mutata Venus egy almát…	a8 a8 a8 a8	6		
8.	*Sokan szólnak most énreám nagy ártatlanul…*	*a13 a13 a13*	*14*		
9.	Szívem vidámsága, gyönyörű szép Sára…	a12 a12 a12 a12	10		
10.	Bágyadt lelkem, mit remélhetsz tovább magad felől…	a14 a6 a14 a6	8		
11.	*Nem szólok én senkiről…*	*a7 a7 a7 a7*	*21*		+
12.	*Az mezőre kimenék…*	*a7 a7 a7 a7*	*12*		+

* Terjedelem (strófa)
** Kolofon

#	Kezdősor	Rímképlet	T*	Akrosztichon	K**
13.	Oh, gyönyörűséges, mindeneknél kedvesb...	a6 a6 b7 c6 c6 b7 d6 d6 b7	10		+
14.	Csak nemrégen láték egy szép virágszálat...	a12 a12 a12 a12	10	CSOMPA ILONA	
15.	*Egy vén vitéz ilyen panaszt indíta…*	*a11 a11 a11 a11*	*16*		
16.	*Lakjatok vígan…*	*a5 a5 x3 b5 b5 b5 b5 x3*	*15*		
17.	Madarak közt nincs sebesb a sólyomnál...	a12 a12 a12 a12	6		
18.	*Láték minap megrekesztvén egy kismadarat…*	*a13 a13 a13 a13*	*5*		
19.	Jaj, mi keservesen esék az énnekem...	a12 a12 a12 a12 (-)	13		+
20.	Menj el, két kezemmel írott kis levelem...	a12 a12 a12 a12	8		
21.	Minap kezemben vőm muzsikámat...	a10 a10 a10 a10	8		
22.	Egy filemüle kismadár...	a8 a8 a8 a8	5		
23.	Jelen vagyon már az üdő...	a8 a8 a8 a8	10	JOHANNES	
24.	Mit vétettem, idegenem, hogy megutáltál...	a13 a13	9		
25.	*Hallod-e, pendíts az lantot…*	*a8 a8 a8 a8*	*11*		
26.	*Poéták, hol vadtok, talám mind alusztok?*	*a12 a12 a12 a12*	*6*		
27.	*Kegyes dolgot hallasz most éntőlem…*	*a10 a10 a6 a6 a10*	*17*		+

#	Kezdősor	Rímképlet	T*	Akrosztichon	K**
28.	Szándéka szívemnek meg nem elégedhet...	a12 a12 a12 a12	4		
29.	Két szép fejér almát minap hogy láték...	a11 a11 a11 a11	6		
30.	Kertemben nyílt piros rózsám...	a8 a8 a8 a8	14	KATÁMNAK	
31.	Édes Júliám, gyenge violám, arany almácskám...	a10 a10 a12 a7 a8 a9 (-)	6		
32.	Azki nemrégenten válék éntőlem...	a12 a12 a12 a12	7		
33.	Lánggal ég az szerelem az ifjak szívében...	a13 a13 a12 a14 a12 (-)	19		
34.	Szívemnek panaszkodását...	a8 a8 a8 a8	15		+
35.	Zöldnek mondnak egy madarat...	a8 a8 a8 a8	4		
36.	Tekéntek egy igen szép kertben...	a10 a10 a10 a10	5		
37.	*Bánatja nincs is világon annak...*	*a10 a10 a10 a10*	*19*		+
38.	Vagyon-e, szívem, szándékodban...	a14 a14 a14 (-)	4		+
39.	Várj meg, madaram...	a5 a5 a5 a5	14		+
40.	Piros hajnalkorban szóló kis madárkám...	a13 a13 a13 a13	7		
41.	Oh, mely keservesen említem szívemben...	a6 a6 b7 c6 c6 b7 d6 d6 b7	4		
42.	Imhol nyitva én kebelem...	a8 a8 a8 a8	8		

#	Kezdősor	Rímképlet	T*	Akrosztichon	K**
43.	Én bús gondolatim, békét hogy nem hagytok?	a12 a12 a12 a12	7		
44.	Búmra termettél volt nekem világra...	a11 a11 a11 a11	10	BREVIS AMOR	+
45.	Minap épült, látám, egy szép virágoskert...	a12 a12 a12 a12	8		
46.	Mint az tőrben kerített árva madár...	a11 a11 a11 a11	7		
47.	Látom, minden örül az tavasznak...	a10 a10 a10 a10	7		
48.	Égő lángban forog szívem, higgyed, éretted...	a13 a13 a13 a13	8		
49.	*Soha nem volna jobb, mint vénasszont venni…*	*a12 a12 a12 a12*	*13*		+
50.	Nemde nem te vagy-e az szép fülemüle...	a12 a12 a12 a12	4		
51.	Siralmas hattyú Neander partján...	a10 a10 a10 a10	16		+
52.	Édes Júliám, gyenge violám...	a10 a10 a13 8 a8 a9	6		
53.	Rajtad az én szívem immár megnyugodott...	a12 a12 a12 a12	7		
54.	Oh, én keserves életem, mely nagy búra hozál engem...	a8 a8 a8 a8	6		
55.	Életem hervasztja szerelemnek lángja...	a6 a6 a7 a6 a6 a7 a6 a6 a7	7	ERSÓKÁM	
56.	Életemnek s víg kedvemnek fényes csillaga...	a13 a13 a13	10		

#	Kezdősor	Rímképlet	T*	Akrosztichon	K**
57.	Gyászruhám is nekem, mint holló...	a9 a9 a8 a5	12		
58.	Árva fejem, mi haszna éltem...	a9 a9 a13 a13	6	ÁRVÁÉ	
59.	Mindennap jó reggel ezen repülnek el szálldogálván darvaim...	a6 a6 b7 c6 c6 b7 d6 d6 b7	7		
60.	Gonddal teljes üdő...	a6 a6 a6 a6	18		
61.	Menj el, édes versem, violám köszöntsed...	a12 a12 a12 a12	8		
62.	Nincsen az világon keserűség nagyobb, mint az szomorodott szű...	a6 a6 b7 c6 c6 b7 d6 d6 b7 (-)	9		+
63.	Egy szegény rab hallván, hogy az ajtó zörög...	a12 a12 a12 a12	6		+
64.	Keserves panaszim mi haszna, hogy tészem...	a12 a12 a6 a12	9		
65.	Mikor vadásza minap Diána...	a5 a5 b3 c6 c6 b3 d6 d6 b3 (-)	4		
66.	Kevés szóval vegyed jóakaratomat...	a12 a12 a12 a12	5		
67.	Bátor úgy legyen, mint hozta szerencse...	a12 a12	7		
68.	Kedvemet újító, örömbátorító Múzsáknak szép asszonya...	a6 a6 b7 c6 c6 b7 d6 d6 b7	4	KATA	+
69.	Immár tőled egy kevéssé megválom...	a11 a11 a11	9	JUDITAÉ	+
70.	Szomorúság után ha öröm érkezik...	a12 a12 a12 a12	11		+

#	Kezdősor	Rímképlet	T*	Akrosztichon	K**
71.	*Éljetek vígan mostan mindnyájan…*	*a5 a5 a5 a5 a5*	*5*		
72.	*Gondolkodván ezen, egy ifjú monda…*	*a11 a11 a11 a11*	*25*		+
73.	Hamisságban foglalatos, gonoszságban állhatatos…	a10 a10 a10	10		+
74.	Elnyertem az pályát, vígan örvendek…	a11 a11 a11 a11	13		
75.	Ajak vérén termett sugár liliomszál…	a12 a12 a12 a12	5		
76.	Háromféle dolog világban tartóztat engem, gyönyörűségem…	a19 a19 a19	2		
77.	Rám mosolygó két szép szemével…	a9 a9 a13 a13	4	[Á]RVÁÉ	+
78.	*Gyönyörű triumphusát Venusnak látom…*	*a14 a14 a14 (-)*	*8*		
79.	Jaj nekem, szegénnek, idegen legénnek, ki most útra indulok…	a6 a6 b7 c6 c6 b7 d6 d6 b7	8		
80.	Sebes tenger habja Júlia haragja, kinek vagyok én rabja…	a6 a6 b7 c6 c6 b7 d6 d6 b7	5	SÁRA	+
81.	Minap mulatni mentemben…	a8 a8 a8 a8	8		
82.	Oh, szívemnek gyönyörűsége…	a8 a8 a8 a8	7		
83.	*Mozdulj, nótám, szívem vigasztalója…*	*a11 a11 a11 a11*	*21*		+
84.	Oh, mely szép dolog volt, Isten, az barátság…	a12 a12 a12	8		n. a.

#	Kezdősor	Rímképlet	T*	Akrosztichon	K**
85.	Bátor bár úgy légyen, mint hozta szerencse…	a12 a12	30		
86.	Teremtett állat közt nincs szebb az embernél…	a12 a12 a12	8		n. a.
87.	Vigye ördög őt pokolban…	a8 a8 a8 a8	2		
88.	Oh, én keserves életem…	a8 a8 a8 a8	5		
89.	Búkkal emésztő szomorú tél…	a9 a9 a10 a8 a8 a10 (-)	11		
90.	Térj meg bujdosásidból…	(-)	5		
91.	Titkon Venus egy szép kertet plántála…	a13 a13 a13 a13	10		
92.	*Az vénasszony borjút őriz, mind elszalasztgatja…*	*a13 a13 a13 a13*	*8*		
93.	Együtt vagyon Venusnak két leánya…	a10 a10 a6 a6 a10 (-)	14		
94.	Búm elfelejtésére, jóm közlöbb érésére…	a7 a7 a13 a7 a7 a13	7		
95.	Fáradoz elmém széjjel…	a7 a7 a13 a7 a7 a13	9		
96.	Egy filemüle zengését…	a8 a8 a8 a8	8		
97.	Pendíts meg te az hegedűt, vonj egy szép táncot…	a13 a13 a13 a13 (-)	6		
98.	Hozzon Isten, hozzon jó egészségben…	a11 a11 a13 a13	7		
99.	Régi tüzem alatt szíve…	a8 a8 a8 a8	9		

#	Kezdősor	Rímképlet	T*	Akrosztichon	K**
100.	Thália énekét elkezdette...	a10 a10 b6 b6 b6 b6 a4	7		
101.	Íme, mely újság, de nem vigasság érkezik...	a5 a5 b3 c5 c5 b3 d5 d5 b3	18		+
102.	Keserves panasszal kezdem énekemet...	a12 a12 a12 a12	5	KATA	+
103.	Jó illat mezőkben, tavasszal kertekben mindenfelé érkezik...	a6 a6 b7 c6 c6 b7 d6 d6 b7	13	JUDITNAK ÍRTAM	+
104.	Szívem szakad s mégis óhajt, hű szerelmem...	a12 a12 a12 a12	13		
105.	Példázta minap éjszakai álmom...	a12 a12 a12 a12	8	PAXI TÁMÉ (?)	+
106.	Be nem telik abban kedvem...	a8 a8 a8 a8	8		+
107.	Mint vagy, édes lelkem, gyönyörűségem...	a12 a12 a12 a12 (-)	7		+
108.	Reméntelenképpen minap történetben...	a12 a12 a12	14		+
109.	Bútul meghervadt, kéntúl elbágyadt nagy szűszakadván egy árva...	a5 a5 b8 c5 c5 b8 d5 d5 b8	8		+
110.	Átkozott szerencse, ki nekem szolgáltál...	a12 a12 a12 a12	6	ANNÁMÉ	+
111.	Csendes szép időhöz hasonlatos erkölcs...	a12 a12 a12	9		
112.	*Piha esse fészeke, meguntam magamot...*	*a13 a13 a13 a13*	*8*		
113.	Tudod-e, miért jöttem elédben?	a10 a10 a10	30		

#	Kezdősor	Rímképlet	T*	Akrosztichon	K**
114.	Ez volt-e, szerelmes szívem, az te kévánságod?	a13 a13 a13	8		
115.	Egy violát nevelt Venus szerelemre...	a12 a12 a12 a12	8	ERSŐKA	+
116.	Egy szép táncot jókedvemből, szép szerelmem, küldök...	a14 a14 a8 a8 a6	13		+
117.	Szerelmemnek szerelméért gyötrődöm...	a11 a11 a8 a8	10		
118.	Istenem sok jókkal, mint mezőt virággal, édes lelkem áldjon meg...	a6 a6 b7 c6 c6 b7 d6 d6 b7	5		
119.	Édes szerelmem, kedves örömem, mit szomorkodol?	a5 a5 b5 c5 c5 b5 d5 d5 b5	6		+
120.	Nektek szemetek fekete...	a8 a8 a8 a8	6		
121.	Egy keserves, jóktól fosztatott szegény rab...	a8 a8 a8 a8 (-)	20		+
122.	Mint párduc prédára, kegyesem ily búmra szüntelen igyekezik...	a6 a6 b7 c6 6 b7 d6 d6 b7	9	MARGITOMÉ	+
123.	Piros rózsa színű, sok vigasságszerző kegyes istenasszonyok...	a6 a6 b7 c6 6 b7 d6 d6 b7	11	POGRANIONIA (?)	
124.	Áldott Pünköstnek feltetszett újsága...	a12 a12 a12 (-)	7		n. a.
125.	*Kinek marad a gatya...*	*a7 a7 a6 a7 a7 a6*	*14*		
126.	*Egy új históriát mondanék tünektek, ha reá hallgatnátok...*	*a19 a19 a19*	*8*		
127.	Bárcsak éjjel hadnál énnekem alunnom...	a12 a12 a12 a12	10		

#	Kezdősor	Rímképlet	T*	Akrosztichon	K**
128.	*Én elmennék fürjészni, fürererum, rerum…*	*(-)*	*11*		
129.	*Ut auceps solet madarakat fogni (Cantio elegans)*	*a12 a12 a12 a12*	*40*		+
130.	Mit tréfálsz, Cupido, mint saját mátkáddal?	a12 a12 a12 a12	14		n. a.
131.	*Édes komám, hallgasd meg…*	*a7 a7 b6 c7 c7 b6*	*32*		
132.	*Asszonynépek, vegyétek eszetekben…*	*a11 a11 a11 a11*	*9*		

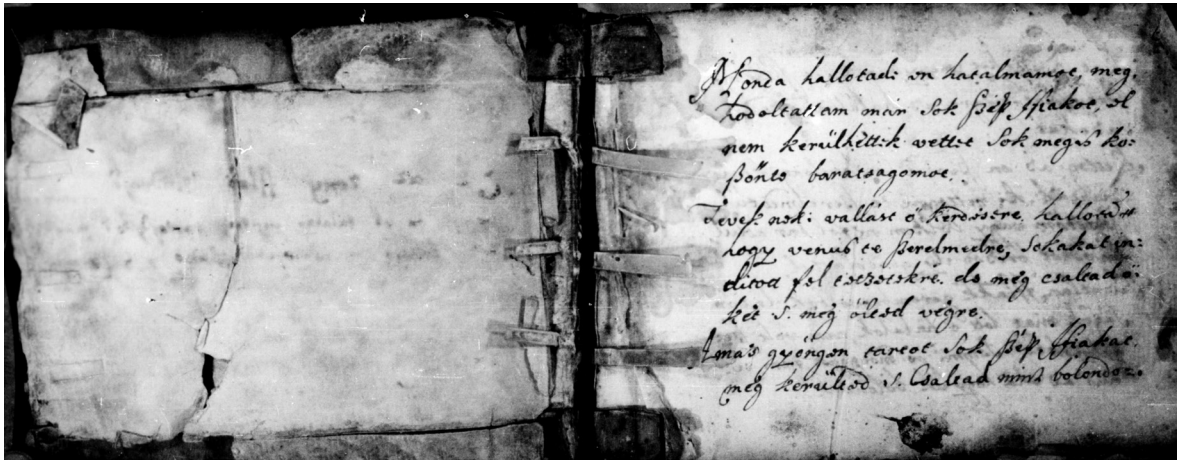

1. A *Vásárhelyi-daloskönyv* 6a lapja

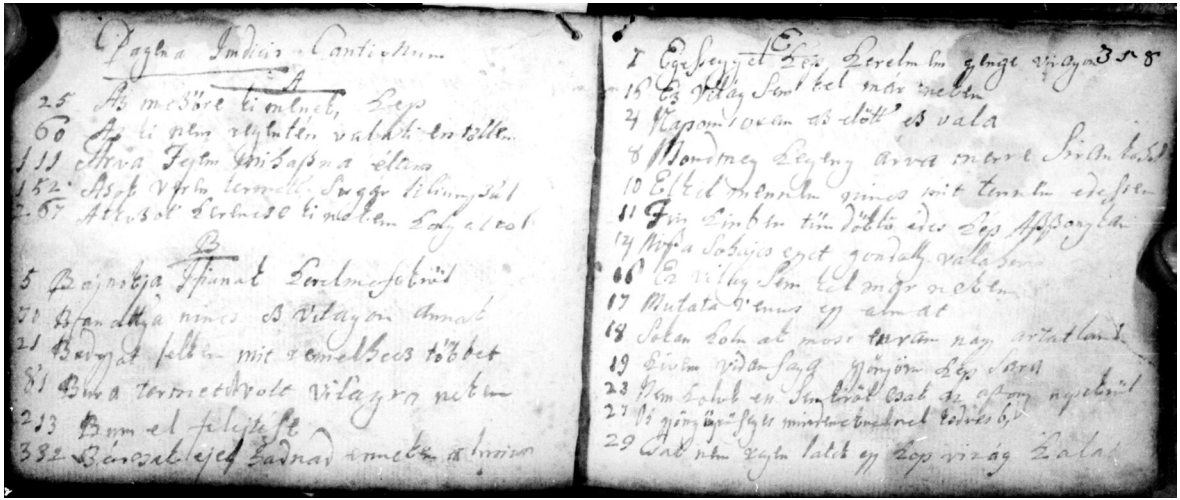

2. A *Vásárhelyi-daloskönyv* 375b–358a lapja.

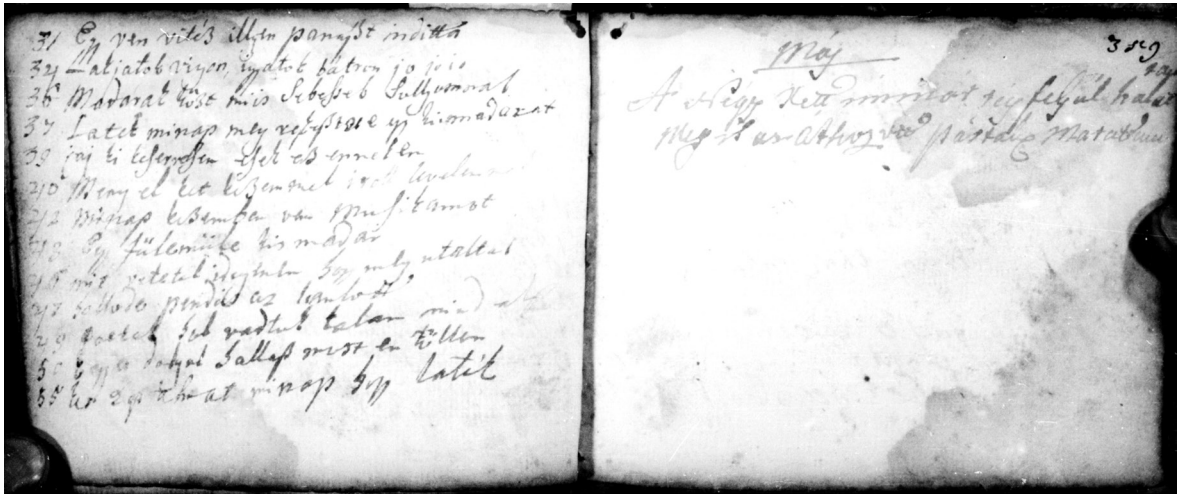

3. A *Vásárhelyi-daloskönyv* 358b–359a lapja

Bibliográfia

Ács Pál, *Rimay János korai versciklusai*, ItK, 1989, 306–322.

Alakzatlexikon: A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve, főszerk. Szathmári István, Bp., Tinta, 2008.

A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig, szerk. Klaniczay Tibor, Bp., Akadémiai, 1964.

A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840), összeáll. Stoll Béla, Bp., Balassi, 2005.

A magyar klasszikusok kritikai kiadásának szabályzata, szerk. Horváth Károly, Bp., Akadémiai, 1962 (Szerkesztési Irányelvek, 2).

A magyar nyelv szótára, I–VI, szerk. Czuczor Gergely, Fogarasi János, 1, Pest, Emich Gusztáv, 1862–1874.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, I–IV, főszerk. Benkő Loránd, Bp., Akadémiai, 1967–1984.

Apor Péter, *Metamorphosis Transylvaniae: Azaz Erdélynek változása*, Bp., Magyar Helikon, 1972.

Dursun Ayan, *Bálint Balassi'nin "Minap mulatni mentemben / Ben Seyrana* Çıkanda*" Şiiri ile* Türk Halk *Türküleri Benzerliği = XVI. Yüzyıl Macar Ozan Bálint Balassi ve Şiirlerinden Ornekler*, ed. Edit Tasnádi, Dursun Ayan, Bp., Akadémiai–Macar türk Dostluk Derneği, 2006, 55–70.

„Az idő és hírnév": Zrínyi három epigrammájának ritmikája, szerk. Kecskés András, Bp., MTA ITI, 1984.

Mihail Bahtyin, *François Rabelais művészete: a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*, ford. Könczöl Csaba, Bp., Európa, 1982.

Balassa Iván, Ortutay Gyula, *Magyar néprajz*, Bp., Corvina, 1979.

Gyarmathi Balassa Bálint *Költeményei*, szerk. Szilády Áron, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1879.

Balassa Bálint *Minden munkái*, szerk. Dézsi Lajos, Bp., Genius, 1923 (Nagy Írók–Nagy Írások), I–II.

Gyarmati Balassi Bálint *Énekei*, szerk. Kőszeghy Péter, Szabó Géza, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, *1986*.

Balassi Bálint *Összes művei*, kiad. Eckhardt Sándor, I–II, Bp., Akadémiai, 1951–1955.

Balassi Bálint *Összes művei*, kiad. Kőszeghy Péter, Bp., Osiris, 2004 (Osiris Klasszikusok).

Balassa-kódex, bev., jegyz. Varjas Béla, Bp., MTA, Bp., 1944.

Balassa-kódex, fakszimile kiadás, kiad. Kőszeghy Péter, betűhív átirat, kiad. Vadai István, Bp., Balassi, 1994.

Balázs-Hajdu Péter, *Zsengék, töredékek, kétes hitelűek: A Madách–Rimay-kódexek* Szerelmes énekek *című füzetének versanyaga*, Bp., reciti, 2019 (Irodalomtörténeti Füzetek, 181).

Balázs-Hajdu Péter, Jankovits László, Pap Balázs, *Apró madár hálóban? A* Balassa-kódex *első Rimay-verséről = Septempunctata: Tanulmányok Petrőczi Éva hatvanadik születésnapjára*, szerk. Pénzes Tiborc Szabolcs, Bp., reciti, 2011, 21–30.

Bán Imre, *Az imitatio mint a reneszánsz arisztotelizmus esztétikai kategóriája*, Filológiai Közlöny, 1975, 374–386.

BÁN Imre, *Néhány gondolat az imitatio elméletéről* = B. I., *Költők, eszmék, korszakok*, szerk. BITSKEY István, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997 (Csokonai Könyvtár: Bibliorum Studiorum Litterarium, 11), 45–64.

BÁN Imre, *Rimay János összes művei,* kiad. ECKHARDT Sándor (recenzió), Irodalomtörténet, 1956, 235–240.

BAROS Gyula, *Rimay János szerelmi lyrája*, BpSzle, 1906, 187–230.

BARTHA Júlia, *Lâle: Hagyományok a mai török társadalomban, az emberélet fordulóinak népszokásai*, Szolnok, Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2006 (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 61).

BENE Sándor, *Balassi Bálint tréfája = Magyar Művelődéstörténeti Lexikon LX.: A főszerkesztő, Kőszeghy Péter hatvanadik születésnapjára*, szerk. BARTÓK István, CSÖRSZ Rumen István, JANKOVICS József, SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., reciti, 2011, 28–31.

BENE Sándor, *Rimay múzsája*, ItK, 2011, 271–339.

BÓTA László, *A Balassi–Rimay-versek első kiadásának keletkezéséhez*, ItK, 1983, 182–183.

Cristoforo CASTELLETTI, *L' Amarillli*, Vinegia, Giovanni Battista Sessa & fratelli, 1587.

CSÁSZÁR Elemér, *A katholikus visszahatás korának költészete*, Bp., 1928. (Egyet. előad., kőnyomat.)

CSÖRSZ Rumen István, *Az Palkó nótája (Közelítések) = „Mielz valt mesure / que ne fait estultie": A hatvanéves Horváth Iván tiszteletére*, szerk. BARTÓK István, HEGEDÜS Béla, SELÁF Levente, SZEGEDY-MASZÁK Mihály, SZENTPÉTERI Márton, VERES András, Bp., Krónika Nova, 2008, 80–89.

CSÖRSZ Rumen István, *Közköltészet: Irodalom alatt, kultúrák fölött*, Lit, 2006, 273–282.

Deák Farkas, *Jelentés a Radványszky-könyvtárról*, Száz, 1875, 102–112.

Eckhardt Sándor, *A körmendi Balassi-emlékek*, EPhK, 1943, 26–48.

Eckhardt Sándor, *A régi magyar költők képei* = E. S., *Balassi-tanulmányok,* Bp., Akadémiai, 1972 (Irodalomtörténeti Könyvtár), 309–323.

Eckhardt Sándor, *Ariosto nálunk a XVII. században*, It, 1916, 287–288.

Eckhardt Sándor*, Balassi Bálint*, Bp., Franklin, 1941 (Magyar Írók)

Eckhardt Sándor, *Balassi Bálint irodalmi mintái (Befejező közlemény)*, ItK, 1913, 405–450.

Erdélyi magyar szótörténeti tár, I–XIV, főszerk. Szabó T. Attila [I–VII.], Vámszer Márta [VIII–XI.], Kósa Ferenc [XII.], Fazakas Emese [XIII–XIV.], Bp.–Kolozsvár, Akadémiai–Erdélyi Múzeum-Egyesület [IX–XII.], Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület [XIII–XIV.], 1975–2014.

Erdélyi Pál, A *Teleki-énekeskönyv: Barakonyi Ferencz költeményei* (V), Erdélyi Múzeum, 1907, 3

Ferenczi Zoltán, *Rimay János*, Bp., Athenaeum, 1911 (Magyar Történeti Életrajzok).

Földes Zsuzsanna, *Hasonlóság vagy különbözőség: A régi cseh szerelmi líra = Balassi Bálint és a reneszánsz kultúra: Fiatal kutatók Balassi-konferenciája*, szerk. Kiss Farkas Gábor, Bp., ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2004, 176–188.

Gerézdi Rabán, *„Balassa János éneke solymocskájárul”*, ItK, 1965, 689–693.

Robert Graves, *A görög mítoszok*, ford. Szíjgyártó László, Európa, 1970, I–II.

Gyöngyösi István, *Porából megéledett Főnix*, s. a. r. Jankovics József, Nyerges Judit, Bp., Balassi, 1999 (Régi Magyar Könyvtár: Források 10).

Horváth Iván, *A vers: Három megközelítés*, Bp., Gondolat, 1991 (2000 Könyvek).

Horváth Iván, *Balassi Bálint verseinek fragmentumi*, Credo, 2018/3–4, 20–41.

Horváth Iván, *Balassi költészete történeti-poétikai megközelítésben*, Bp., Akadémiai, 1982.

Horváth Iván, *Egy műfaj halála* = H. I., *Gépeskönyv*, Bp., Balassi, 2006 (Opus–Irodalomelméleti Tanulmányok, 9), 166–185.

Horváth Iván, *Történeti rétegek a XVI. századi magyar metrumkincsben*, ItK, 1989, 193–205.

Horváth János, *A magyar irodalom fejlődéstörténete* = H. J., *Irodalomtörténeti munkái*, kiad. Korompay H. János, Korompay Klára, 1, Bp., Osiris, 2005 (Osiris Klasszikusok), 57–452.

Horváth János, *Rendszeres magyar verstan* = H. J. *Verstani munkái*, szerk. Korompay H. János, Korompay Klára, Bp., Osiris, 2004 (Osiris Klasszikusok), 539–728.

Horváth Margaréta, *Solvirogram Pannonius előszava az* Istenes énekek *kassai kiadásában*, szakdolgozat, Pécs, 2020.

Imre Ilma, *Balassi Bálint hatása a XVII. század névtelen költőire (A Vásárhelyi daloskönyv alapján)*, Bp., Franklin, 1930.

Imre Mihály, *Egy rímtoposz históriája (nép – szép – kép – ép … tép)*, ItK, 1984, 399–426.

Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája: Tállyai Pál XVII. századi fordításában*, szerk. Benits Péter, I/3, Bp., Balassi, 2009 (Történelmi Források, 1).

Jakab László, Bölcskei András, *Balassi-szótár*, Debrecen, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, 2000 (Számítógépes Nyelvtörténeti Adattár 8).

Jankovics József, *A Madách Gáspár-jelenség: Erotikus költészetünk regiszterei* = J. J., *Ex occidente…: A 17. századi magyar irodalom európai kapcsolatai*, Bp., Balassi, 1999 (Régi Magyar Könyvtár, Tanulmányok, 3), 48–59.

Jankovits László, *A könnyező orvos: Rimay János Ilona-verse*, ItK, 2018, 785–802.

Jankovits László, *Az orális epika XVI–XVII. századi hagyományaiból*, ItK, 1989, 287–293.

Jankovits László, *Rimay és a civakodó istenasszonyok = Mesterek és tanítványok: Tanulmányok a bölcsészettudományok területéről*, szerk. Böhm Gábor, Fedeles Tamás, Pécs, PTE BTK Tudományos Diákköri Tanácsa, 2014, 202–214.

Jankovits László, *Rimay János echós verse = /HI70/ Tanítványok: Tanulmányok Horváth Iván 70. születésnapjára*, szerk. Bartók Zsófia Ágnes, Bognár Péter, Maróthy Szilvia, Q. E. D., Bp., 2018.

Jankovits László, *Rimay János: Örülhetne szivem…,* ItK, 2011, 246–255.

Jankovits László, *Soliloquium és oratio Rimay egy versében (Ne csudáld szivemet…) = Stephanus Noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. Jankovics József, Jankovits László, Szilágyi Emőke Rita, Zászkaliczky Márton, Bp., reciti, 2015, 211–220.

Kardos Albert, *Vásárhelyi daloskönyv. XVI–XVII. századi szerelmi és tréfás énekek. Kiadta Ferenczi Zoltán. (Régi Magyar*

Könyvtár, XV.) Budapest, 1899, 247. lap. Ára 1 frt, EPhK, 1899, 730–733.

Kazinczy Andrea, *A lírikus Zrínyi rímeléséről = Zrínyi-dolgozatok*, szerk. Hausner Gábor, Kovács Sándor Iván, ELTE BTK, Bp., 1984, 101–133.

Klaniczay Tibor, *A reneszánsz válsága és a manierizmus*, ItK, 1970, 419–450.

Klaniczay Tibor, *Barakonyi Ferenc = Magyar századok: Irodalmi műveltségünk történetéhez*, szerk. Pais Dezső, Bp., Egyetemi Nyomda, 1948, 120–130.

Komlós Aladár, *A Bankó leányáról szóló széphistória és a Vásárhelyi daloskönyv*, EPhK, 1913, 634–636.

Kovács Sándor Iván, *A lírikus Zrínyi*, Bp., Szépirodalmi, 1985.

Kovács Sándor Iván, *„Befed ez a kék ég, ha nem fed koporsó": Kosztolányi Lucanusától Vas István Zrínyiéjig* = K. S. I., *Zrínyi-tanulmányok*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 74–111.

Kovács Sándor Iván, *Zrínyi epigrammáitól a „magyar szonettekig"*, It, 1981, 181–183.

Kovács Sándor s. k., *Irodalom-rendszer és ideológia = ~~DEkonFERENCIA~~*, szerk. Kovács Sándor s. k., Odorics Ferenc, Szeged, JATE Irodalomelméleti Csoport, 1994 (deKON könyvek, 1), 60–70.

Kőszeghy Péter, *Balassa János éneke solymocskájárul = Köszöntő írások a 70. születésnapra,* a BTK ITI honlapja, https://iti.btk.mta.hu/hu/szorenyi-laszlo-honlapja/koszonto-irasok-a-70-szuletesnapra.

Kőszeghy Péter, *Balassi Bálint: Magyar Alkibiadész*, Bp., Balassi, 2008.

Kőszeghy Péter, *Balassi Bálint: Magyar Amphión*, Bp., Balassi, 2014.

Kürti László, *Tánctörténeti mítoszok: A hajdútánc forráskritikai megközelítése = Aranyhíd: Tanulmányok Keszeg Vilmos tiszteletére*, szerk. Jakab Albert, Vajda András, Kolozsvár, Kriza János Néprajzi Társaság–BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet–Erdélyi Múzeum-Egyesület, 2017, 1029–1041.

Ladó János, *Magyar utónévkönyv*, Bp., Akadémiai, 1971.

Heinrich Lausberg, *Handbuch der literarischen Rhetorik*, München, Max Hueber, 1960.

Lázár Ervin, *Dömdö-dömdö-dömdödöm* = L. E., *A Négyszögletű kerek erdő*, Bp., Móra Ferenc Könyvkiadó, 1985, 104–114.

Levélbe öltözik a fa: XIV–XVI. századi cseh szerelmes versek, ford. F. Kováts Piroska, Pozsony, Kalligram, 2008.

Magyar Erato, szerk. Réz Pál, Bp., Magvető, 1986 (Magyar Hírmondó).

Magyar költők 17. század – A kuruc kor költészete, szerk. Komlovszki Tibor, Bp., Szépirodalmi, 1990 (Magyar Remekírók), I–II.

Margócsy István, *Petőfi Sándor*, Bp., Korona, 1999 (Klasszikusaink).

Markis Simon, *Rotterdami Erasmus*, ford. Farkas János, Bp., Gondolat, 1976.

Ján Mišianik, Eckhardt Sándor, Klaniczay Tibor, *Balassi Bálint szép magyar komédiája: A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei*, Bp., Akadémiai, 1959 (Irodalomtörténeti Füzetek, 25).

Nagy Iván, *Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi* táblákkal, IX, Bp., Ráth Mór, 1862.

Németh Gyula, *Balassa Bálint és a török költészet = Magyar szá-*

zadok: Irodalmi műveltségünk történetéhez, szerk. Pais Dezső, Bp., Egyetemi Nyomda, 1948, 80–100.

Népdalok és mondák, szerk. Erdélyi János, 1, Pest, Beimel József, 1846.

Walter J. Ong, *Szóbeliség és írásbeliség: A szó technologizálása*, ford. Kozák Dániel, Bp., AKTI–Gondolat, 2010.

Publius Ovidius Naso, *A szerelem művészete, A szerelem orvosságai*, ford. Bede Anna, Szathmáry Lajos, Európa–Helikon, 1982.

Publius Ovidius Naso, *Átváltozások*, ford. Devecseri Gábor, Bp., Magyar Helikon, 1974 (Bibliotheca Classica).

Ötvös Péter, *A Csáky-énekeskönyv*, ItK, 1980, 486–509.

Pajkos énekek, szerk. Stoll Béla, Bp., Szépirodalmi, 1984 (Magyar Ritkaságok).

Pap Balázs, *A sólyom szíve*, Café Babel, 51. sz. (2005), 49–53.

Pap Balázs, Az akrosztichonok és az első harminchárom, Ttáj, 2004/10, 44–52.

Pap Balázs, *Históriák és énekek*, Pécs, Pro Pannonia, 2014.

Pálfy Eszter, *Egy férfias nőalak: Mednyánszky Alajos Széchy Máriájának forrásai,* ItK, 2017, 489–499.

Petrarca *Levelei: Szemelvények Petrarca leveleiből*, összeáll., bev., jegyz., ford. Kardos Tibor, Gondolat, Bp., 1962 (Európai antológia. Reneszánsz sorozat), 64–71.

Poetae tres elegantissimi, Paris, Denis Duval, 1582.

Pogány Péter*, A magyar ponyva tüköre*, Bp., Magyar Helikon, 1978.

Marcius Fabius Quintilianus, *Szónoklattan*, szerk. Adamik Tamás, Pozsony, Kalligram, 2009.

Radvánszky Béla, *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században*, Bp., Franklin, 1879, I–III.

Régi Magyar Költők Tára, VIII: XVI. századbeli magyar költők művei, 1566–1577, szerk. Dézsi Lajos, Bp., MTA, 1930.

Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 3, *Szerelmi és lakodalmi versek*, kiad. Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 1961.

Régi Magyar Költők Tára, XVII. század, 12, *Madách* Gáspár, *Egy névtelen, Beniczky Péter, Gróf Balassa Bálint, Listius László, Esterházy Pál és Fráter István versei*, szerk. Stoll Béla, s. a. r. Varga Imre, Cs. Havas Ágnes, Stoll Béla, Bp., Akadémiai, 1987.

Réthei Prikkel Marián, *A magyarság táncai*, Bp., Studium, 1924.

Rimay János *Írásai*, szerk. Ács Pál, Bp., Balassi, 1992 (Régi Magyar Könyvtár: Források, 1).

Rimay János *Munkái*, kiad. Radvánszky Béla, Bp., 1904.

Rimay János *Összes művei*, kiad. Eckhardt Sándor, Bp., Akadémiai, 1955.

Nick T. Spark, *A History of Murphy's Law*, Periscope Film, 2006.

Stoll Béla, *A Pajkos ének és a népköltészet,* ItK, 1962, 180–192.

Stoll Béla, *Gyarmati Balassa Bálint énekei: A szöveget és a dallamokat gondozta, a jegyzeteket írta Kőszeghy Péter és Szabó Géza, Bp., 1986. Szépirodalmi Kk. 331. l.*, ItK, 1987, 223–226.

Stoll Béla, *Közösségi költészet – népköltészet*: *Megjegyzések a XVIII. századi kéziratos szerelmi lírához*, ItK, 1958/2-3, 170–176.

Stoll Béla, *Szövegkritikai problémák a magyar irodalomban*, Bp., Tankönyvkiadó, 1987.

Stoll Béla, Pais Dezső, *Balassi Bálint ismeretlen versrészletei*, MNyelv, 1952, 166–175.

Sudár Balázs, *A Palatics-kódex török versgyűjteményei: török költészet és zene a XVI. századi hódoltságban*, Bp., Balassi, 2005 (Humanizmus és reformáció, 29).

Sudár Balázs, *Balassi Bálint és a török költészet*, Török füzetek, 2004/4, 3–4.

Sudár Balázs, *Egy Balassi-vers török háttere (Minap mulatni mentemben)*, Keletkutatás, 1995/2, 67–79.

Sudár Balázs, *Madzsari türki = A magyar irodalom történetei*, főszerk. Szegedy-Maszák Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 1, 346–347.

Sütő András, *Egy csupor zsír = Tártkarú világ*, Bukarest, Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó, 1959.

Szabics Imre, *A trubadúrok költészete*, Bp., Balassi, 1995.

Szabó G. Zoltán, Szörényi László, *Kis magyar retorika: Bevezetés az irodalmi retorikába*, Bp., Tankönyvkiadó, 1988.

Szabó Károly, *Balassa Bálint ismeretlen költeményeiről*, Száz, 1879, 94–105.

Szatmári Áron, *A költő vízbefúlása: Régi magyar kísérlet a plurális szövegfogalom meghaladására = kultúrjav.: Írásbeliség és szóbeliség irodalma* – újrahasznosítva *(Fiatalok Konferenciája 2014)*, szerk. Bartók Zsófia Ágnes, Fajt Anita, Maróthy Szilvia, Bp., reciti, 2015 (Arianna Könyvek, 9), 167–182.

Széll Farkas, *Egy XVI. századi kódex históriás énekei (Második közlemény)*, Száz, 1884, 670–674.

Szigeti Csaba, *A hímfarkas bőre: A radikális archaizmus a mai magyar költészetben*, Pécs, Jelenkor, 1993 (Élő Irodalom).

Szigeti Csaba, *Appendix Balassiana: Kronológia, tradíció, hagyománytudat a XVII. századi Balassi-követő nemesi költészetben*, ItK, 1985, 675–687.

Sziklai János, *A szlovák irodalom története*, Bp., Akadémiai, 1962.

Szilasi László, *A nyúl és a sólyom. Trópusok és funkcióik: Madách Gáspár* Balassa János éneke sólymocskájárul *című versének példája*, Literatura, 2000, 258–269.

Thaly Kálmán, *Balassa Bálint és újon felfedezett versei*, Száz, 1875, 1–33.

Thienemann Tivadar, *Irodalomtörténeti alapfogalmak*, Pécs, Danubia.

Toma Katalin, *„Hogy bécsi virág juta eszemben" – Frauenhaus a Tiefer Grabenen? = Ámor, álom és mámor: A szerelem a régi magyar irodalomban és a szerelem ezredéves hazai kultúrtörténete*, szerk. Szentmártoni Szabó Géza, Bp., Universitas, 2002, 283–290.

Vadai István, *A Balassa-kódex szerkezete: Mézes kenyér és papírrepülő*, Hungarológiai Közlemények (Újvidék), 2005/1, 13–23.

Vadai István, *A* Pajkos ének *szerzője = Doromb: Közköltészeti tanulmányok*, 3, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014, 105–131.

Vadai István, *Balassi Bálint elvegyült énekei*, ItK, 2014, 393–402.

Vadai István, *Balassi Bálint Fajtalan éneki*, ItK, 1994, 673–681.

Vadai István, *Balassi és Echo,* Palimpszeszt, 10. sz., 1998 április

Vadai István, *Batthyány Ferenc és Balassi Bálint = A Batthyányak évszázadai: Tudományos konferencia Körmenden 2005. október 27–29.*, szerk. Nagy Zoltán, Körmend–Szombathely, Körmend Város Önkormányzata, 2006, 217–222.

VADAI István, *„Forr gerjedt elmémre, mint hangyafészekre sok új vers…": Balassi Bálint saját kezű versfüzéréről*, Ttáj, 1995/1, A Tiszatáj diákmelléklete, 22., 1–12.

VADAI István, *Hozzászólás a Hozzászóláshoz = A szerelem költői: Konferencia Balassi Bálint születésének ötödfélszázadik, Gyöngyösi István halálának háromszázadik évfordulóján (Sárospatak, 2004. május 26–29.)*, szerk. SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza, Bp., Universitas, 2007, 141–176.

VADAI István, *Lucretia hálójában*, ItK, 2016, 683–708.

VARGA Imre, *Barakonyi Ferenc az újabb eredmények tükrében*, ItK, 1967, 50–55.

VARGA Imre, *Tallózások Madách Gáspár körül*, ItK, 1979, 67–74.

VARJAS Béla, *A magyar reneszánsz irodalom társadalmi gyökerei*, Bp., Akadémiai, 1982.

VARJAS Béla, *Balassi Nagyciklusa*, ItK, 1976, 585–612.

Vásárhelyi daloskönyv, OSZK FM 1/074.

Vásárhelyi daloskönyv: XVI–XVII. századi szerelmi és tréfás énekek, kiad. FERENCZI Zoltán, Bp., Franklin, 1899 (Régi Magyar Könyvtár, 15).

Világirodalmi lexikon, I–XIX., főszerk. KIRÁLY István [I–XI.], SZERDAHELYI István [XII–XIX.], Bp., Akadémiai, 1970–1996.

WALDAPFEL József, *A lengyel király magyar tábori papjának könyve hazája romlásáról*, ItK, 1939, 45–48.

WALDAPFEL József, *Balassi, Credulus és az olasz irodalom,* ItK, 1937, 142–154, 260–272.

Edward YOUNG, *Gondolatok az eredeti alkotásról (részletek)*, ford. DÓZSAI Rita = *Angol romantika*, szerk. PÉTER Ágnes, Bp., Kijárat, 2003, 65–78.

Zemplényi Ferenc, *Az európai udvari kultúra és a magyar irodalom*, Bp., Universitas, 1998 (Historia Litteraria, 4).

Zemplényi Ferenc, *Műfajok reneszánsz és barokk között*, Bp., Universitas, 2002 (Historia Litteraria, 11).

Zenepalota (Jo-Fu), vál. Tőkei Ferenc, Bp., Európa, 1959.

Michel Zink, *A trubadúrok: Költői történet*, ford. Rajnavölgyi Géza, Bp., L'Harmattan, 2017.

Zrínyi Miklós *Összes művei*, szerk. Kovács Sándor Iván, Bp., Kortárs, 2003 (Magyar Remekírók).